

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

МУЛЬГІНА ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 349.3

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВИЙ СТАТУС САМОЗАЙНЯТОЇ ОСОБИ У СФЕРІ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ О. В. Мультіна

Науковий керівник –
Середа Олена Григорівна
доктор юридичних наук, професор

Харків – 2024

АНОТАЦІЯ

Мульгіна О. В. Правовий статус самозайнятої особи у сфері соціального захисту населення України – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, м. Харків, 2024.

Дисертаційне дослідження присвячене розкриттю змісту самозайнятої особи як суб'єкта права соціального забезпечення. Зокрема, визначено сутність та природу поняття «самозайнята особа» як особливий правовий статус фізичної особи, здійснено розмежування поняття «самозайнята особа» з іншими суміжними правовими категоріями, таких як «фізична особа», «фізична особа-підприємець», «член особистого селянського господарства»; визначено стан правового регулювання правового статусу самозайнятої особи в соціально-забезпечувальній сфері; виокремлено особливості правового статусу самозайнятої особи як суб'єкта, що надає соціальне забезпечення, проаналізовано чинне законодавство, яке регулює питання отримання самозайнятою особою видів соціального забезпечення; з'ясовано місце самозайнятих осіб у системі соціального страхування; визначено проблеми правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення та запропоновано шляхи модернізації соціально-забезпечувального законодавства України в напрямі оптимізації ролі та місця самозайнятих осіб у системі соціального забезпечення, вдосконалення їх соціально-забезпечувального правового статусу; досліджено міжнародний досвід правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення.

У дисертації сутність і правова природа поняття «самозайнята особа» як особливого правового статусу фізичної особи розкривається за допомогою виділення наступних правових ознак: 1) самозайнята особа наділена

спеціальним правовим статусом фізичної особи, початок існування прав та обов'язків у рамках якого пов'язаний із особливим порядком вчинення необхідних дій (державною реєстрацією або отримання свідоцтва про право на зайняття відповідним видом незалежної професійної діяльності в поєднанні з державною реєстрацією); 2) самозайнята особа – це активний та ініціативний учасник правових відносин, який бере на себе особистий ризик і працює над задоволенням власних потреб та інтересів (отримання прибутку, реалізація професійних амбіцій, втілення новаторських ідей, задоволення інших соціальних потреб, творчої реалізації тощо); 3) самозайнята особа отримує не лише можливість задовольняти особисті потреби, а й бере на себе низку відповідних обов'язків, серед яких реєстрація власного бізнесу, інформування податкових органів про свою діяльність та оподатковуваний дохід, забезпечення своєчасної сплати податків і інші обов'язкові збори; 4) залежно від характеру своєї конкретної роботи самозайнята особа може одночасно виконувати кілька ролей, наприклад, бути податковим агентом, платником податків, роботодавцем, застрахованою особою та/або застрахованою особою.

У процесі розмежування суміжних категорій з самозайнятою особою виділено відмінні правові характеристики, а саме: 1) різним є момент і підстави набуття правосуб'єктності фізичною та самозайнятою особами; 2) різні правові характеристики місцезнаходження наведених осіб: місце проживання фізичної особи є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово, щодо самозайнятої особи, то важливою правовою характеристикою її правового статусу є її місцезнаходження, яке не завжди є тотожним місцю проживання; 3) поняття «фізична особа» є універсальним та позначає людину як учасника будь-якого виду галузевих правовідносин, у свою чергу поняття «самозайнята особа» визначає особливий правовий статус, який набула фізична особа, і який відображає її як учасника насамперед правовідносин, пов'язаних з господарською та незалежною професійною діяльністю; 4) самозайнята особа за одним своїм видом господарської або незалежної професійної діяльності може виступати одночасно в статусі

роботодавця та працівника, страхувальника й застрахованої особи, в той час, як фізична особа за одним із видів своєї трудової діяльності може бути або роботодавцем і страхувальником, або працівником і застрахованою особою; 5) презюмується, що самозайнята особа за своїм правовим статусом належить до зайнятого населення, в той час, як фізична особа може бути як зайнятою, так і безробітною.

Зауважено, що правове регулювання правового статусу самозайнятих осіб у праві соціального забезпечення характеризується наступними особливостями: 1) право соціального забезпечення не закріплює поняття «самозайнята особа», а тому можна констатувати, що на сьогодні наведений термін не є правовою категорією права соціального забезпечення – законодавець закріплює окремі норми щодо соціального забезпечення осіб, які є самозайнятими, послуговуючись поняттями: «фізична особа-підприємець», «особа, яка провадить незалежну професійну діяльність», «особа, яка забезпечує себе роботою самостійно»; 2) розрізненість підходів до соціального забезпечення самозайнятих осіб залежно від виду соціального забезпечення та законодавчого акта, яким таке питання врегульовано; 3) не сформовано ознак самозайнятої особи як суб'єкта права соціального забезпечення, не врегульовано питання моменту та підстав вступу самозайнятої особи в соціально-забезпечувальні правовідносини; 4) не уніфікованими є вимоги до ознаки громадянства самозайнятих осіб як елементу їх правового статусу, чи є він визначальним для надання/отримання видів соціального забезпечення, недостатньо відображена роль ознаки громадянства в процесі реалізації соціально-забезпечувальної правосуб'єктності самозайнятих осіб; 5) не сформовано цілісного правового інституту в межах галузі соціального забезпечення, відповідно до якого було би визначено всі спеціальні питання правового статусу самозайнятої особи в соціально-забезпечувальній сфері, вичерпно визначені всі права й обов'язки такої особи, комплексно окреслено всі можливі іпостасі та ролі такої категорії осіб у наданні й отриманні соціального забезпечення, його формуванні; 6) соціально-забезпечувальним

законодавством не встановлено жодних пільг чи переваг, які надаються самозайнятим особам як учасникам соціального страхування, інших видів правовідносин щодо формування базису для соціального забезпечення, не передбачено заохочень до участі самозайнятих осіб у наданні соціального забезпечення як загальних засобів стимулювання підприємницької діяльності серед населення, формування стійкої мотивації щодо заснування власної справи, професійної реалізації, яка за правомірними і прогнозованими очікуваннями зможе забезпечити соціальний захист такої особи.

У дисертаційному дослідженні самозайняту особу як суб'єкта надання соціального забезпечення розглянуто з таких підходів як 1) суб'єкт, який відіграє певну роль у соціальному забезпеченні, будучи як надавачем, так і одержувачем соціального забезпечення; 2) суб'єкт соціального забезпечення, який надає відповідні соціальні послуги в межах державної системи, за допомогою державно-приватного співробітництва; 3) суб'єкт, який надає окремі види соціального забезпечення незалежно від діючої системи державного соціального забезпечення, самостійно та у доповнення до наведених систем.

Виділено прогресивні тенденції досвіду зарубіжних країн, які можливо перейняти для України в контексті вдосконалення чинного правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів соціального забезпечення, а саме: (1) розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення та страхування, створення альтернативних фондів із диференційованими підходами до пенсійного страхування для самозайнятих осіб (Нідерланди); (2) розвиток професійних фондів соціального страхування самозайнятих осіб (Нідерланди); (3) розробки пропозицій щодо можливості страхування доходу, а не роботи, що є більш актуальним саме для самозайнятих осіб (США); (4) зменшення податкового тиску та забезпечення гнучкості державної політики під час закріплення податкових ставок для самозайнятих осіб з урахуванням їх становища на ринку, доходу, особливостей галузі, у якій здійснюється діяльність тощо (США).

У дисертації запропоновано прийняти спеціальний законодавчий акт, який би встановив положення щодо соціального захисту самозайнятих осіб та був спрямований на надання необхідної допомоги й підтримки саме цій категорії осіб. Також у роботі зазначено, що визначаючи самозайнятість як ініціативну та самодостатню трудову діяльність, яка здійснюється на власний ризик, важливо визнати роль держави в стимулюванні та підтримці цього починання за допомогою конкретних соціальних заходів. Однак важливо визнати, що самозайнятість несе в собі невід'ємні соціальні ризики, такі як потенційна втрата доходу через об'єктивні та непереборні обставини, а також зниження професійної компетентності чи виробничих можливостей, що може вплинути на конкурентоспроможність на ринку.

Ключові слова: самозайнята особа, правовий статус самозайнятої особи, соціальне страхування, соціальне забезпечення, соціальний ризик, суб'єкт права соціального забезпечення, отримувач соціального забезпечення, надавач соціального забезпечення, соціальний діалог.

SUMMARY

Mulgina O. V. Legal status of a self-employed person in the field of social protection of the population of Ukraine – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the philosophy doctor degree in specialty 081 «Law». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2024.

The dissertation research is dedicated to revealing the content of a self-employed person as a subject of social security law. The essence and nature of the concept of "self-employed person" are defined by the dissertant as a special legal status of an individual. The concept of "self-employed person" is differentiated from other related legal categories, such as "individual," "individual entrepreneur," and "member of a personal peasant farm." The state of legal regulation of the legal status

of a self-employed person in the social security sphere is determined. The peculiarities of the legal status of a self-employed person as a subject providing social security are highlighted. The current legislation regulating the issue of a self-employed person receiving types of social security is analyzed. The place of self-employed persons in the social insurance system is clarified. Problems of legal regulation of the legal status of self-employed persons as subjects of social security law are identified, and ways to modernize Ukraine's social security legislation in the direction of optimizing the role and place of self-employed persons in the social security system and improving their social security legal status are proposed. The international experience of legal regulation of the legal status of self-employed persons as subjects of social security law is studied.

In the dissertation, the essence and legal nature of the concept of "self-employed person" as a special legal status of an individual is revealed by the author by highlighting the following legal features: 1) the concept of "self-employed person" is a special legal status of an individual, the beginning of the existence of rights and obligations within which related to a special procedure for taking the necessary actions (state registration or obtaining a certificate of the right to engage in the relevant type of independent professional activity in combination with state registration); 2) a self-employed person is an active and proactive participant in legal relations who assumes personal risk and works to satisfy his own needs and interests (making a profit, realizing professional ambitions, implementing innovative ideas, meeting other social needs, creative realization, etc.); 3) a self-employed person not only gets the opportunity to meet personal needs, but also takes on a number of relevant responsibilities, including registering his own business, informing tax authorities about his activities and taxable income, ensuring timely payment of taxes and other mandatory fees; 4) depending on the nature of his specific work, a self-employed person can simultaneously fulfill several roles, for example, being a tax agent, a taxpayer, an employer, an insured person and/or an insured person.

In the process of distinguishing related categories from the self-employed person, the author identified distinctive legal characteristics in the provided

categories: 1) the moment and grounds for acquiring legal personality by individuals and self-employed persons are different; 2) the legal characteristics of the location of these persons differ: the place of residence of an individual is the dwelling where they reside permanently or temporarily, whereas for a self-employed person, an important legal characteristic of their legal status is their location, which is not always identical to their place of residence; 3) the concept of "individual" is universal and denotes a person as a participant in any type of sectoral legal relations, while the concept of "self-employed person" defines a special legal status acquired by an individual, reflecting them primarily as a participant in legal relations related to economic and independent professional activities; 4) a self-employed person, depending on the type of economic or independent professional activity, can simultaneously act as both an employer and an employee, an insurer and an insured person, while an individual in one of their types of employment can be either an employer and an insurer, or an employee and an insured person; 5) it is presumed that a self-employed person by their legal status belongs to the employed population, while an individual can be either employed or unemployed.

In the dissertation, the author notes that the legal regulation of the legal status of self-employed persons in social security law is characterized by the following features: 1) social security law does not define the concept of "self-employed person," and therefore it can be stated that this term is not currently a legal category within social security law – the legislator defines specific norms regarding the social security of self-employed persons using terms such as individual entrepreneur, person engaged in independent professional activities, person who provides their own work; 2) the approaches to the social security of self-employed persons vary depending on the type of social security and the legislative act regulating this issue; 3) the characteristics of a self-employed person as a subject of social security law have not been established, and the issues of the moment and grounds for a self-employed person to enter into social security legal relations have not been regulated; 4) the requirements for the citizenship status of self-employed persons as an element of their legal status are not unified, and it is unclear whether this is a determining

factor for the provision/receipt of types of social security, with the role of citizenship in the realization of social security legal personality of self-employed persons insufficiently reflected; 5) a comprehensive legal institute within the field of social security has not been formed, which would define all special issues of the legal status of self-employed persons in the social security sphere, exhaustively outline all rights and obligations of such persons, and comprehensively outline all possible roles and functions of this category of persons in the provision and receipt of social security and its formation; 6) social security legislation does not provide any benefits or advantages for self-employed persons as participants in social insurance or other legal relations concerning the formation of a basis for social security, nor are there any incentives for the participation of self-employed persons in the provision of social security as general means of stimulating entrepreneurial activity among the population, forming sustainable motivation for establishing their own business, and professional realization that, according to lawful and predictable expectations, can ensure the social protection of such persons.

In the dissertation research, the self-employed person as a subject of social security provision is considered from such approaches as: 1) a subject who plays a certain role in social security, being both a provider and a recipient of social security; 2) a social security entity that provides relevant social services within the state system, with the help of public-private cooperation; 3) an entity that provides certain types of social security regardless of the current state social security system, independently and in addition to the above systems.

The author highlights the following progressive tendencies of the international experience of foreign countries, which can be implemented in Ukraine in the context of improving the current legal status of self-employed persons as subjects of social security, namely: (1) development of the system of non-state pension provision and insurance, creation of alternative funds with differentiated approaches to pension insurance for self-employed persons (Netherlands); (2) development of professional social insurance funds for self-employed persons (Netherlands); (3) development of proposals on the possibility of income insurance, not work, which is more relevant

for self-employed persons (USA); (4) reduction of tax pressure and provision of flexibility of state policy when fixing tax rates for self-employed persons taking into account their position in the market, income, specifics of the industry in which the activity is carried out, etc. (USA).

The dissertation author proposes the adoption of a special legislative act that would establish provisions on social protection of self-employed persons and would be aimed at providing the necessary assistance and support to this category of persons. The work also states that in the process of defining self-employment as an initiative and self-sufficient labor activity carried out at one's own risk, it is important to recognize the role of the state in stimulating and supporting this initiative with the help of specific social measures. However, it is important to recognize that self-employment carries inherent social risks, such as the potential loss of income due to objective and unavoidable circumstances, as well as a reduction in professional competence or production capacity, which may affect competitiveness in the market.

Key words: self-employed person, legal status of self-employed person, social insurance, social security, social risk, subject of social security law, recipient of social security, provider of social security, social dialogue.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких відображені основні результати дослідження:

1. Мульгіна О. В. Сучасний стан правового регулювання самостійної зайнятості в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія “Право”*. 2022. Вип. 74 (1). С. 191–195.

2. Мульгіна О. В. Гарантії самозайнятих осіб у сфері соціального захисту населення України: питання сьогодення. *Соціальне право*. 2022. № 3. С. 56–63.

3. Mulgina O. V. On the issue of the legal status of a self-employed person in the field of social protection. *The scientific heritage*. 2023. № 107(107). P. 66–70.

4. Мульгіна О. В. Зарубіжний досвід правового регулювання соціального захисту самозайнятих осіб та можливість його використання в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія “Право”*. 2023. Вип. 79 (1). С. 328–332.

Наукові праці, в яких засвідчено апробацію матеріалів дослідження:

1. Мульгіна О. В. Самозайнятість як окремий вид зайнятості населення України. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку*: матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.) за ред.: М. Р. Аракеяна, К. І. Спасової. Одеса, 2022. С. 176 – 179.

2. Мульгіна О. В. Особливості правового статусу самозайнятої особи у сфері соціального захисту населення. *Правове забезпечення соціальної сфери* : матеріали XIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 квіт. 2023 р.) за заг. ред. Г. І. Чанишевої; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2023. С. 276–279.

3. Мульгіна О. В. Щодо законодавчого регулювання соціального захисту самозайнятих в Україні. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень*: у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса,

19 трав. 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Вид-во «Юридика», 2023.
Т. 1. С. 518–520.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА	
ПОНЯТТЯ І СУТНОСТІ САМОЗАЙНЯТОЇ ОСОБИ ЯК	
СУБ'ЄКТА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	
	16
1.1 «Самозайнята особа» як особливий правовий статус	
фізичної особи: сутність та правова природа поняття.....	16
1.2 Розмежування поняття «самозайнята особа» з іншими	
суміжними правовими категоріями, види самозайнятих осіб.....	39
1.3 Правове регулювання правового статусу самозайнятої особи	
у соціально-забезпечувальній сфері.....	52
Висновки до розділу 1.....	67
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ	
САМОЗАЙНЯТОЇ ОСОБИ У ПРАВІ	
СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	
	72
2.1 Правовий статус самозайнятої особи як суб'єкта, що надає	
соціально-забезпечення.....	72
2.2 Правове регулювання отримання самозайнятою особою видів	
соціального забезпечення.....	84
2.3 Самозайняті особи у системі соціального страхування.....	99
Висновки до розділу 2.....	122
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ОСНОВНІ	
ТЕНДЕНЦІЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО	

СТАТУСУ САМОЗАЙНЯТОЇ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	127
3.1 Міжнародний досвід правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення.....	127
3.2 Проблеми правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення.....	156
3.3 Шляхи модернізації соціально-забезпечувального законодавства України у напрямі оптимізації ролі та місця самозайнятих осіб у системі соціального забезпечення, удосконалення їх соціально-забезпечувального правового статусу.....	173
Висновки до розділу 3.....	184
ВИСНОВКИ.....	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	204
ДОДАТКИ.....	224

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АРК – Автономна Республіка Крим

ВРУ – Верховна Рада України

ВС – Верховний Суд

ГК України – Господарський кодекс України

ДФС – Державна фіскальна служба України

ЄС – Європейський Союз

ЗУ – Закон України

КАС ВС – Касаційний адміністративний суд Верховного Суду

КМУ – Кабінет Міністрів України

МОП – Міжнародна організація праці

МСЕК – медико-соціальна експертна комісія

МФ України – Міністерство фінансів України

МЮ України – Міністерство юстиції України

ПК України – Податковий кодекс України

РЄ – Рада Європи

США – Сполучені Штати Америки

ФОП – фізична особа – підприємець

ЦК України – Цивільний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Проблематика самозайнятості на сьогодні є надзвичайно актуальною саме в контексті правового регулювання соціально-забезпечувального аспекту правового статусу зазначених осіб. Також слід зауважити, що розробка найбільш ефективних способів охоплення самозайнятих осіб соціальним захистом є одним із пріоритетних напрямків діяльності різних міжнародних організацій та міжнародних спільнот, серед яких доцільно виокремити й Європейський Союз.

Сьогодні розкриття соціально-забезпечувального аспекту правового статусу самозайнятих осіб лише починає поставати у вітчизняній науці права соціального забезпечення як окрема та така, що потребує всебічного вивчення, самостійна наукова проблематика. Незважаючи на те, що наведені наукові розробки знаходяться лише на початковій стадії та не характеризуються системністю й комплексністю, соціально-економічні та соціально-забезпечувальні відносини стрімко розвиваються, залишаючи «поза увагою» значну категорію осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, провадять власну підприємницьку діяльність, реалізують свої професійні навички у відповідній діяльності – адвокатури, нотаріаті, під час відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом тощо. Такі особи не отримують належне соціальне забезпечення, що, у свою чергу, негативним чином впливає на рівень і якість їх діяльності в цілому, наявність мотивації щодо створення робочих місць, виникає занепокоєння у власному майбутньому тощо.

Тому для ефективного досягнення українською державною політикою мети сприяння та розвитку самозайнятості необхідним є ґрунтовне вивчення теоретичних аспектів правового статусу самозайнятих осіб у рамках права соціального забезпечення. Крім того, надзвичайно важливо визначити та

вирішити конкретні проблеми, пов'язані з правовим статусом самозайнятих осіб, щоб успішно їх подолати та досягти бажаних результатів.

Питанню правового статусу суб'єктів права соціального забезпечення присвячені роботи таких науковців, як В. М. Андріїв, Н. Б. Болотіна, С. В. Вишновецька, Т. Л. Жовнір, М. І. Іншин, О. Л. Кучма, О. Є. Луценко, О. І. Процевський, О. Г. Серeda, С. М. Синчук, І. М. Сирота, Д. І. Сіроха, Б. І. Сташків, О. В. Тищенко, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, С. М. Черноус, В. І. Щербина, Г. О. Яковлева, І. М. Якушева, О. М. Ярошенко та ін. Проте спеціальних і комплексних наукових розробок проблем правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення на сьогодні не здійснено.

Отже, нагальність дослідження обраної нами проблематики, а також пошук шляхів і напрямів оптимізації ролі та місця самозайнятих осіб у системі соціального забезпечення, вдосконалення їх соціально-забезпечувального правового статусу призводять до необхідності здійснення даного дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано на кафедрі трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах планів наукових досліджень та цільової комплексної програми Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого «Проблеми вдосконалення правового регулювання відносин у сфері праці та соціального захисту» (номер державної реєстрації 0111U000960). Крім того, тема дослідження спрямована на виконання Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, схвалених Указом Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019 та пов'язана з підготовкою змін до національного законодавства та безпосередньо стосується Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021. Також робота спирається на акти Національної академії правових наук України, зокрема Пріоритетні напрямки фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права,

визначені Стратегією Національної академії правових наук України на 2021–2025 рр., що затверджена постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 р. № 12-21 тощо.

Мета й завдання дослідження. *Мета* дослідження полягає в визначенні поняття й сутності самозайнятої особи як суб'єкта права соціального забезпечення з подальшим розкриттям особливостей її правового соціально-забезпечувального статусу, вивченні зарубіжного досвіду правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб у праві соціального забезпечення та формулюванні пропозицій щодо перспектив його використання в Україні.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити наступні основні завдання:

- розкрити сутність та правову природу поняття «самозайнята особа» як особливий правовий статус фізичної особи;
- провести розмежування поняття «самозайнята особа» з іншими суміжними правовими категоріями, виділити види самозайнятих осіб;
- охарактеризувати правове регулювання правового статусу самозайнятої особи в соціально-забезпечувальній сфері;
- з'ясувати сутність правового статусу самозайнятої особи як суб'єкта, що надає соціальне забезпечення;
- охарактеризувати правове регулювання отримання самозайнятою особою видів соціального забезпечення;
- визначити місце самозайнятих осіб у системі соціального страхування;
- узагальнити міжнародний досвід правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення;
- виявити проблеми правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення;
- запропонувати шляхи модернізації соціально-забезпечувального законодавства України в напрямі оптимізації ролі та місця самозайнятих осіб

у системі соціального забезпечення, вдосконалення їх соціально-забезпечувального правового статусу.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають у сфері соціального забезпечення самозайнятих осіб.

Предметом дослідження є правовий статус самозайнятої особи у сфері соціального захисту населення України.

Методи дослідження. Для здійснення дисертаційного дослідження було застосовано систему методів наукового пізнання, зокрема загальнонаукові (діалектичний, аналізу, синтезу, абстрагування, аналогії), приватні методи наукового пізнання, що застосовуються у галузях багатьох наук (порівняльний, кількісного й якісного аналізу, моделювання), методи, розроблені окремими галузями наук (статистичний), а також спеціально-юридичні (формально-юридичний, порівняльно-правовий, системно-структурний).

За допомогою застосування методів аналогії та порівняння можливим стало дослідження міжнародного досвіду правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення, а також проведення розмежування поняття «самозайнята особа» з іншими суміжними правовими категоріями (підрозділи 3.1; 1.2). Метод абстрагування та моделювання сприяв виділенню найважливіших сутнісних ознак досліджуваних у дисертації категорій та наданню їм визначення, а також при розробці шляхів модернізації соціально-забезпечувального законодавства України в напрямі оптимізації ролі та місця самозайнятих осіб у системі соціального забезпечення, вдосконалення їх соціально-забезпечувального правового статусу (підрозділи 1.1; 3.3). Застосування методу аналізу надало змогу в найбільш повній мірі визначити місце самозайнятих осіб у системі соціального страхування, розкрити правове регулювання правового статусу самозайнятої особи в соціально-забезпечувальній сфері та виявити його проблеми (підрозділи 2.3; 1.3; 3.2).

Свого застосування також дістали й спеціально-юридичні методи, зокрема формально-юридичний та системно-структурний використано при розробці та вивченні термінологічного апарату даної роботи, а саме при визначенні сутності та правової природи поняття «самозайнята особа», виділенні істотних правових ознак соціально-забезпечувального правового статусу самозайнятої особи як надавача та отримувача соціального забезпечення, а також автор послуговувався ним для проведення класифікації самозайнятих осіб (підрозділи 1.1; 2.1; 2.2; 1.2).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним науковим дослідженням проблематики правового регулювання правового статусу самозайнятої особи як суб'єкта соціального забезпечення. У результаті проведеної роботи сформульовано нові наукові положення та висновки, які запропоновані здобувачем особисто. Основні з них такі:

уперше:

– виокремлено наступні форми функціонування самозайнятої особи, як-от 1) суб'єкт, який відіграє певну роль у соціальному забезпеченні, будучи як надавачем, так і одержувачем соціального забезпечення; 2) суб'єкт соціального забезпечення, який надає відповідні соціальні послуги в межах державної системи, за допомогою державно-приватного співробітництва; 3) суб'єкт, який надає окремі види соціального забезпечення незалежно від діючої системи державного соціального забезпечення, самостійно та в доповнення до наведених систем;

– за особливостями соціально-забезпечувального статусу виокремлено: (1) самозайняту особу як отримувача соціального забезпечення, що обумовлюється її загальною правосуб'єктністю; (2) самозайняту особу як отримувача соціального забезпечення, що обумовлюється її спеціальною правосуб'єктністю, пов'язаною зі здійсненням підприємницької, незалежної професійної діяльності; (3) самозайняту особу як отримувача додаткових недержавних видів соціального забезпечення;

– визначено такі особливості прогресивного досвіду країн Європейського Союзу, які доцільно врахувати в національному законодавстві України при впорядкуванні соціально-забезпечувального статусу самозайнятих осіб: 1) застосування окремими країнами (Австрією) «гібридного» підходу до тлумачення категорії «самозайнята особа»; 2) акцентування уваги на способах охоплення соціальним забезпеченням самозайнятих осіб сільськогосподарського сектору; 3) пропозиції щодо створення спеціального органу, вповноваженого контролювати стан виконання різних європейських ініціатив і нормативних положень, які фіксують права у сфері соціального забезпечення для самозайнятих осіб; 4) активізація та залучення до процесу вдосконалення практичної реалізації чинного законодавства у сфері соціального забезпечення самозайнятих осіб; 5) встановлення різних способів для збереження та передачі соціальних прав, які були набуті особою; 6) актуалізація необхідності збору статистичних даних щодо самозайнятих осіб; 7) організоване інформування самозайнятих осіб про їх права й обов'язки у сфері соціального забезпечення; 8) спрощення адміністративних процедур та вимог до самозайнятих осіб під час доступу до соціального страхування та забезпечення тощо;

– запропоновано прийняти спеціальний законодавчий акт щодо соціального забезпечення самозайнятих осіб, відповідно до якого закріпити такі види соціального страхування: 1) страхування від можливої втрати доходу самозайнятою особою, яке може здійснюватися нею добровільно та надасть їй право на (а) одноразову виплату для вжиття заходів щодо відновлення власної платоспроможності на ринку та продовження діяльності; (б) на періодичні виплати протягом визначеного в договорі про добровільне страхування строку для підтримання свого матеріального забезпечення протягом періоду відсутності іншого доходу та пошуку підходящої роботи; 2) соціальне страхування від втрати професійної компетентності, виробничої чи торгівельної спроможності (добровільне), за яким самозайняті особи отримають змогу отримати одноразові соціальні виплати для підвищення

власної професійної компетентності, виробничої чи торгівельної спроможності. У законі доцільно закріпити такі державні соціальні послуги, як соціальне консультування, проведення Центрами зайнятості круглих столів та зустрічей самозайнятих осіб за видами їх діяльності, на яких можливим стане забезпечення обміну досвідом, соціалізації, підтримання соціальних і професійних зв'язків таких осіб;

удосконалено:

– класифікацію самозайнятих осіб, яку запропоновано здійснювати за наступними ознаками: 1) видом обраної діяльності; 2) особливостями процедури набуття правосуб'єктності; 3) особливостями форми провадження їх діяльності; 4) цілями здійснення такої діяльності; 5) поєднанням різних видів діяльності; 6) характером ролі в соціальному забезпеченні та за іншими ознаками;

– підходи до визначення поняття «соціальне страхування самозайнятих осіб» та запропоновано розглядати його як комплекс прав, обов'язків і гарантій самозайнятих осіб, а також процедур їх реалізації, змістом яких є здійснення обумовлених законом або договором відрахувань до державних або недержавних страхових фондів, страхових організацій з метою формування ціннісно-матеріальної й організаційної, соціально спрямованої структури, що є основою та джерелом для надання матеріального забезпечення, соціального обслуговування, пільг, компенсацій та інших видів соціального забезпечення, яке спрямоване на подолання або зменшення негативного впливу складних життєвих обставин (соціальних ризиків), що визначені законом або договором як страхові ризики (у разі настання – страхові випадки), що є підставою для отримання такого забезпечення;

– спеціальні правові ознаки правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів соціального страхування, у зв'язку з чим відзначено, що 1) особливості структури правового статусу самозайнятих осіб обумовлюються наявністю в них найманих працівників, у зв'язку з чим правовий статус може включати два елементи: (а) обов'язковий – самозайнята особа виступає

одночасно застрахованою особою та страхувальником – сплачує страхові внески, здобуваючи власний страховий стаж та формуючи основи власного соціального забезпечення; (б) додатковий – самозайнята особа виступає страхувальником тих осіб, щодо яких вона є роботодавцем; 2) правовий статус самозайнятої особи в соціальному страхуванні включає як права (щодо отримання інформації про власне соціальне забезпечення, з питань сплати єдиного внеску, отримання видів соціального забезпечення в разі настання страхового випадку), так і обов'язки, серед яких постійно та систематично протягом усього часу здійснення відповідної діяльності сплачувати страховий внесок, подавати звітність тощо; 3) правовий статус самозайнятих осіб не є достатньо спеціалізованим, тобто не передбачає особливих вимог щодо участі таких осіб у системі соціального страхування, суттєвих відмінностей у розмірі та процедури сплати єдиного внеску, не визначає відповідних пільг у порівнянні з іншими категоріями роботодавців тощо;

набули подальшого розвитку:

– пропозиції щодо перейняття зарубіжного досвіду в контексті вдосконалення чинного правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів соціального забезпечення, у зв'язку з чим запропоновано: 1) розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення та страхування, створення альтернативних фондів з диференційованими підходами до пенсійного страхування для самозайнятих осіб (Нідерланди); 2) розвиток професійних фондів соціального страхування самозайнятих осіб (Нідерланди); 3) розробки пропозицій щодо можливості страхування доходу, а не роботи, що є більш актуальним саме для самозайнятих осіб (США); 4) зменшення податкового тиску та забезпечення гнучкості державної політики під час закріплення податкових ставок для самозайнятих осіб з урахуванням їх становища на ринку, доходу, особливостей галузі, в якій здійснюється діяльність тощо (США);

– положення щодо існуючої проблематики правового статусу самозайнятих осіб як надавачів соціального забезпечення: 1) брак

спеціального законодавства, відповідно до якого було би врегульовано порядок, умови, підстави й форми участі самозайнятих осіб у наданні видів соціального забезпечення за державним фінансуванням; 2) недостатня спеціалізованість норм ЗУ «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 №5073-VI, з огляду на яку не отримала свого належного правового регулювання можливість самозайнятої особи виступати як окремий суб'єкт благодійної діяльності, у тому числі в соціальній сфері; 3) прогалини правового регулювання схем добровільного соціального страхування, які обумовлюють неврегульованість права самозайнятих осіб засновувати та бути вкладниками недержавних фондів соціального страхування; 4) неналежна законодавча, організаційна й фінансова підтримка забезпечення ефективного соціального страхування найманих самозайнятими особами працівників, відсутність відповідних пільг щодо сплати соціальних внесків тощо;

– пропозиції щодо вдосконалення соціально-забезпечувального правового статусу самозайнятих осіб, серед яких запропоновано виділяти: 1) організаційні; 2) інформаційні; 3) концептуально-стратегічні; 4) нормативно-правові, до яких віднесено: (а) комплексне нормативно-правове реформування: вдосконалення та перегляд норм тих галузей права, які впливають на формування цілісного правового становища самозайнятих осіб в суспільстві та, як наслідок, визначають особливості соціально-забезпечувального правового статусу наведених осіб та (б) внесення змін до спеціального соціально-забезпечувального законодавства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення, отримані в результаті проведеного в дисертації дослідження, можуть бути використані:

а) у науково-дослідницькій роботі – для подальших загальних і спеціальних наукових досліджень у сфері права соціального забезпечення, а також, зокрема науково-теоретичних розробок з питання правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права

соціального забезпечення, вдосконалення їх соціально-забезпечувального правового статусу;

б) у правотворчості – у процесі розробки й удосконалення національного законодавства, гармонізації вітчизняного законодавства з міжнародно-правовими нормами, що регулюють правовий статус самозайнятих осіб у праві соціального забезпечення;

в) у правозастосуванні – керівниками та посадовими особами органів Пенсійного фонду України, Фонду соціального страхування, Центру зайнятості, інших суб'єктів владних повноважень, органів державної влади та місцевого самоврядування, які уповноважені на надання різних видів соціального забезпечення, адміністрування єдиного внеску та взаємодіють із самозайнятими особами під час реалізації наведених повноважень у ході надання останнім соціального забезпечення, інших адміністративних послуг, проведення консультивання, у ході вдосконалення організації власної діяльності тощо;

г) у навчальному процесі – під час вивчення в юридичних освітніх закладах навчальної дисципліни «Право соціального забезпечення», підготовки робочих програм і планів, написання підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, а також у науково-дослідницькій роботі студентів, слухачів і курсантів.

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї та положення, отримані узагальнення й висновки дисертаційного дослідження було оприлюднено на трьох науково-практичних конференціях: «*Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку*» (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.); «*Правове забезпечення соціальної сфери*» (м. Одеса, 28 квіт. 2023 р.); «*Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень*» (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.).

Структура та обсяг дисертації. Наукова робота складається з переліку умовних позначень, вступу, 3-х розділів, які об'єднують 9 підрозділів,

висновків, списку використаних джерел (193 найменування), а також додатків.
Загальний обсяг дисертації становить 236 сторінка. Обсяг основного тексту –
190 сторінок

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ І СУТНОСТІ САМОЗАЙНЯТОЇ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1. «Самозайнята особа» як особливий правовий статус фізичної особи: сутність та правова природа поняття

Попри наведене доцільно наголосити на важливості й актуальності розвитку інституту самостійної зайнятості та вжитті комплексної системи економічних, політичних, правових, соціальних, інформаційних та інших заходів з метою стимулювання й заохочення економічно активного населення розвивати всі форми індивідуальної трудової діяльності, забезпечувати себе роботою самостійно. Держава повинна розробити максимально ефективну систему підтримки самозайнятого населення. Наведене є важливим напрямом її діяльності на сучасному етапі розвитку, оскільки саме самозайнятість дозволяє вирішити значне коло проблем: подолання безробіття, забезпечення самореалізації особистості за допомогою індивідуально обраних форм зайнятості, виду діяльності, графіку роботи та наявних умінь, компетенції та навичок, стимулювання та розвиток суспільного виробництва, зростання ВВП, а також – створення додаткових структур соціального захисту населення.

«Не зважаючи на тривалий період становлення в Україні ринкової економіки та, пов'язаного з наведеним процесом, розвитком і вдосконаленням чинного законодавства, категорія «самозайнята особа» не отримала свого належного нормативно-правового та доктринального розвитку. На сьогодні не сформовано цілісного уявлення про наведене поняття, бракує інтегрованого (такого, що враховуватиме особливості різних галузей вітчизняного права) підходу до визначення його сутнісних ознак» [1, с. 33].

Слід зазначити, що чинна наукова правова доктрина та діючі положення нормативно-правових актів розглядають поняття самозайнятої особи через призму окремих її аспектів: як суб'єкта податкового права (зокрема, платника

податків), учасника цивільно-правових та господарсько-правових відносин (як особи, яка здійснює самостійну й ініціативну діяльність, спрямовану на отримання прибутку та може вступати у відповідні, пов'язані з наведеним правовідносини), а також загалом – особливого суб'єкта економічних і ринкових правовідносин. Відповідно, і правові норми регулюють питання правового статусу зазначених осіб фрагментарно, закріплюючи окремі положення щодо особливостей оподаткування чи інших правових дій самозайнятих осіб. Наразі не сформовано єдиного підходу до визначення правового статусу самозайнятих осіб, не розкрита й не розроблена структура такого правового статусу, а також не відображено соціально-правового аспекту зазначеного поняття. На сьогодні бракує теоретичних і нормативно-правових напрацювань щодо формування правового статусу самозайнятої особи як суб'єкта права соціального забезпечення.

Наведене вище зумовлює необхідність проведення нашого наукового дослідження. Надалі перед безпосереднім розкриттям та обґрунтуванням авторського розуміння сутності та правової природи поняття «самозайнята особа», визначення її правового статусу, доцільно насамперед висвітлити окремі питання виникнення та формування наведеної категорії. Відтак Остапенко Ю. О., розкриваючи генезу самозайнятих осіб в Україні зауважує, що «періодизація розвитку самозайнятості може мати такий вигляд: *Перший етап*. Від появи людини – до появи цивілізації (8 тис. р. до. н.е.). Самозайнятість полягала в забезпеченні себе та членів свого племені чи общини всіма необхідними знаряддями для існування. Тобто праця у вигляді самозайнятості була джерелом для задоволення всіх потреб, що виникали в тогочасної людини. Можна виокремити деякі ознаки, які притаманні «самозайнятості», що існувала в ті часи. Зокрема, це самостійність у виборі сфери діяльності, самостійність у виборі місця здійснення певної діяльності, особиста відповідальність за наслідки, що можуть настати в разі невиконання певних обов'язків. *Другий етап*. Від появи цивілізації до Англійської буржуазної революції (XVII ст.). Даний період характеризується існуванням

праці людини як певного матеріального блага, яке можна купити чи продати. Самозайнятість на цьому етапі не мала особливого місця. Рабовласницький і феодальний режим не давав жодних особистих прав у сфері, що стосується вибору способу та форми задоволення своїх особистих потреб. *Третій етап.* Від Англійської буржуазної революції до сьогодення. Даний період являється найяскравішим проявом самозайнятості як невід'ємного елемента існування суспільства й економіки. Велика кількість учених розглядали дослідження та визначення історично-правових закономірностей розвитку зайнятості населення в трудовому праві. Сучасний етап розвитку самозайнятості пов'язаний із регулюванням самозайнятості саме на законодавчому рівні. Науковець також досліджує роботу Жоравович Д. О. та робить висновок про те, що першим кроком було прийняття Закону УРСР «Про зайнятість населення» від 01.03.1991 № 803-ХІІ, який до зайнятого населення України відносить громадян, які не тільки працюють за наймом, а ще й громадян, які самостійно забезпечують себе роботою, включаючи до самозайнятих і підприємців і тих, хто займається індивідуальною трудовою чи творчою діяльністю [2, с. 191; 3, с. 123].

Волошина О. О. й Бруєв Д. Д. відзначили, що відповідно до конкретно-історичних економічних і соціальних умов суспільства поняття підприємництва змінювалося та розвивалось. Еволюцію поняття «підприємець» можливо представити в наступному вигляді, як це пропонують Хизрич Р. і Питерс М.: «Р. Кантильон (1725): підприємець – це людина, що діє в умовах ризику; Бодо (1797): підприємець – особа, яка несе відповідальність за справу; той, хто планує, контролює, організовує і володіє підприємством; Ф. Уокер (1876): слід розрізняти тих, хто надає капітал і отримує за це відсотки, і тих, хто отримує прибуток завдяки своїм організаторським здібностям; Й. Шумпетер (1934): підприємець – новатор, який розробляє нові технології; П. Друкер (1964): підприємець – людина, що використовує будь-яку можливість з максимальною вигодою; А. Шапиро (1975): підприємець – це людина, що виявляє ініціативу, організуючий соціально-економічні

механізми; Р. Хизрич (1985): підприємництво – процес створення чогось нового, що володіє вартістю, а підприємець – це людина, яка витрачає на цей весь необхідний час і сили, бере на себе весь фінансовий, психологічний і соціальний ризик, отримуючи в нагороду гроші і задоволення досягнутим. Автори роблять висновок, що підприємець – суб'єкт, що поєднує в собі новаторські, комерційні й організаторські здібності для пошуку й розвитку нових видів і методів виробництва, нових благ та їх нових якостей, нових сфер застосування капіталу, звертають увагу також на позицію Гриневої В. Н. [4, с. 145; 5, с. 52].

У свою чергу, окремий період розробки поняття «самозайнята особа» став об'єктом уваги Жоравовича Д. О., який зауважив, що «хоча в літературі індивідуальну трудову діяльність часто ототожнюють з приватним підприємництвом, з цією точкою зору не можна погодитися. По-перше, індивідуальна трудова діяльність – це, насамперед, трудова діяльність особи, яка працює сама на себе й отримує доходи з метою задоволення своїх власних потреб. По-друге, термін «індивідуальна трудова діяльність» був введений на теренах СРСР у період перебудови Законом СРСР від 19.11.1986 «Об индивидуальной трудовой деятельности». Науковець зауважує, що основною відмінною ознакою приватної підприємницької діяльності від індивідуальної трудової діяльності є систематичність її здійснення та мета отримання прибутку. Доходи від індивідуальної трудової діяльності можуть мати несистематичний характер та спрямовані насамперед на покриття затрат та задоволення власних потреб» [1, с. 193].

Аналізуючи наведені твердження щодо особливостей виникнення та трансформації явища самостійної зайнятості населення можна зробити наступні висновки: (а) здатність та прагнення до самозайнятості властива природі людини, оскільки окремі первинні форми організації власної трудової діяльності, спрямованої на виживання та продовження роду, існували ще до формування таких інститутів, як держава та право; (б) самозайнятість населення може розвиватись у різних формах і видах, ґрунтуючись на різних

комбінаціях мотивів та цілей такої діяльності: бути систематичною або несистемною, здійснюватися періодично, здійснюватися з метою задоволення власних потреб, реалізації професійних якостей, втілення творчих ідей та амбіцій, отримання прибутку; (в) самозайнятість є не лише економічною, а й правовою категорією, наведена діяльність провадиться в межах чинного законодавства, що передбачає обов'язок декларувати наведену діяльність та здійснювати необхідні податкові й інші платежі; (г) самостійна зайнятість породжує необхідність брати на себе не лише відповідальність за економічні результати власної трудової діяльності, а й долати та передбачати можливі соціальні ризики. Тобто самозайняті особи виступають окремими особливими суб'єктами права соціального забезпечення.

Як уже зазначалося вище, на сьогодні поняттю «самозайнята особа» не надано комплексного визначення в чинному законодавстві та не сформовано цілісного інституту правового регулювання діяльності самозайнятих осіб. Дефініція досліджуваного терміну міститься у окремих галузевих правових нормах, та закріплює основні положення та правові риси, які є істотними саме для цілей правового регулювання у межах відповідної галузі. Проте для розкриття цілісного розуміння зазначеної категорії та формування власних підходів до подальшого розвитку розуміння поняття «самозайнята особа» слід звернутися та проаналізувати вже наявні його нормативні визначення.

Відповідно до норм ЦК України від 16.01.2003 №435-IV: «право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Обмеження права фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності встановлюються Конституцією України та законом. Фізична особа здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законом. Інформація про державну реєстрацію фізичних осіб-підприємців є відкритою. До підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку

діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин» [6].

Відтак за Цивільним кодексом України, враховуючи завдання та цілі правового регулювання, на досягнення яких спрямовані його правові норми, звернуто увагу на майнову характеристику самотійної зайнятості фізичної особи й окреслено самозайняту фізичну особу саме як суб'єкта особистих немайнових і майнових відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самотійності їх учасників, акцентовано увагу на цивільній відповідальності фізичної особи-підприємця. Тобто галузь цивільного права не розкриває інші аспекти самозайнятої особи (професійного, соціального, податкового, діяльнісного та ін.), а розглядає зазначену особу насамперед як особу, яка володіє повною цивільною дієздатністю, здійснює підприємницьку діяльність, спрямовану на отримання прибутку, вступає в рівні та вільні цивільні правовідносини з приводу наведеної діяльності. Поняття «самозайнята особа» в буквальному його вигляді в кодексі не закріплено.

Більш детально права й обов'язки особи, яка є самозайнятою закріплено у ГК України від 16.01.2003 №436-IV. Згідно зі ст. 128 Кодексу «громадянин визнається суб'єктом господарювання в разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи відповідно до ст. 58 цього Кодексу. Громадянин-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями всім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернено стягнення. Громадянин може здійснювати підприємницьку діяльність: безпосередньо як підприємець або через приватне підприємство, що ним створюється; із залученням або без залучення найманої праці; самотійно або спільно з іншими особами» [7]. «Громадянин-підприємець здійснює свою діяльність на засадах свободи підприємництва та відповідно до принципів, передбачених у ст. 44 цього Кодексу. Громадянин-підприємець зобов'язаний: у передбачених законом випадках і порядку одержати ліцензію на здійснення певних видів

господарської діяльності; повідомляти органи державної реєстрації про зміну його адреси, зазначеної в реєстраційних документах, предмета діяльності, інших суттєвих умов своєї підприємницької діяльності, що підлягають відображенню в реєстраційних документах; додержуватися прав і законних інтересів споживачів, забезпечувати належну якість товарів (робіт, послуг), що ним виготовляються, додержуватися правил обов'язкової сертифікації продукції, встановлених законодавством; не допускати недобросовісної конкуренції, інших порушень антимонопольно-конкурентного законодавства; вести облік результатів своєї підприємницької діяльності відповідно до вимог законодавства; своєчасно надавати органам доходів і зборів декларацію про майновий стан і доходи (податкову декларацію), інші необхідні відомості для нарахування податків та інших обов'язкових платежів; сплачувати податки та інші обов'язкові платежі в порядку і в розмірах, установлених законом» [7].

Поряд з тим, варто відзначити, що у ГК України, як і ЦК України відсутнє буквальне поняття «самозайнята особа». За положеннями ГК України розкрито правовий статус певної частини самозайнятих осіб – фізичних осіб, які здійснюють підприємницьку діяльність та господарювання. У наведеному контексті також виділено лише відповідні правові ознаки, а як наслідок, відображено права й обов'язки, які кореспондують правовому статусу фізичної особи, що здійснює господарювання, несе майнову відповідальність.

Найбільш чітко та поширене розуміння поняття «самозайнята особа» (та відповідно і сам термін у буквальному його вираженні) закріплені в нормах ПК України від 02.12.2010 №2755-VI. Відповідно до п.п. 14.1.226 п. 14.1 ст. 14 зазначеного Кодексу самозайнята особа – платник податку, який є фізичною особою – підприємцем або провадить незалежну професійну діяльність за умови, що така особа не є працівником у межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності. Незалежна професійна діяльність – участь фізичної особи в науковій, літературній, артистичній, художній, освітній або викладацькій діяльності, діяльність лікарів, приватних нотаріусів, приватних виконавців, адвокатів, арбітражних керуючих (розпорядників майна,

керуючих санацією, ліквідаторів), аудиторів, бухгалтерів, оцінщиків, інженерів чи архітекторів, особи, зайнятої релігійною (місіонерською) діяльністю, іншою подібною діяльністю за умови, що така особа не є працівником або фізичною особою – підприємцем та використовує найману працю не більш як чотирьох фізичних осіб [8]. Примітним є те, що у цьому ж пункті п.п. 14.1.222 наведено норми, відповідно до яких самозайняту особу також можна вважати роботодавцем. Відповідно до ПК України самозайнята особа може також бути податковим агентом, платником податку тощо.

Послугується терміном «самозайнятість» і ЗУ «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 №5067-VI, проте його визначення не закріплює. Щодо самозайнятості Законом закріплюються норми про заходи держави щодо сприяння самозайнятості, а саме відповідно до ст. 16 «держава забезпечує реалізацію політики у сфері зайнятості населення шляхом сприяння самозайнятості населення шляхом стимулювання відкриття власного бізнесу, в тому числі в сільських населених пунктах та на депресивних територіях» [9]. Стаття 27 регламентує, що «для стимулювання самозайнятості населення, підприємницької ініціативи центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, забезпечує надання безоплатних індивідуальних і групових консультацій з питань організації та провадження підприємницької діяльності із залученням на громадських засадах працівників органів державної влади в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері зайнятості населення та трудової міграції» [9]. Поряд з тим Закон також вводить поняття «особа, яка забезпечує себе роботою самостійно». Таким терміном також послуговується ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 №2464- VI [10]. водночасу жодному із двох зазначених законів не надано визначення наведеного поняття.

Як бачимо, і ЗУ «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 №5067-VI, і ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне

соціальне страхування» від 08.07.2010 №2464-VI не дають належної нормативно-правової відповіді та чіткого обґрунтування правових ознак і змісту категорії «самозайнята особа». Так, у ЗУ «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 №5067-VI очевидний акцент здійснено на самозайнятій особі як на фізичній особі, що здійснює підприємницьку діяльність, зокрема провадить власний бізнес у сільській місцевості. Аспект індивідуальної професійної самореалізації, а також забезпечення соціальних і культурних прав за допомогою такої діяльності взагалі не відображено. З положень Закону, який аналізується, можна зробити висновок про те, що самозайнята особа – це особа, яка відноситься до категорії зайнятого населення, а держава зобов'язана сприяти відкриттю власного бізнесу та провадити всебічну підтримку підприємницької діяльності малих підприємств. У ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 №2464-VI застосовано ще більш лаконічний підхід – взагалі не розкрито зазначеного поняття.

Отже, найбільш деталізованим та чітким є визначення поняття «самозайнята особа», закріплене в ПК України. Проте, виходячи з його логічного та формально-юридичного аналізу, слід відзначити суперечливість, недосконалість і невичерпність сформульованої законодавцем дефініції. З норми, закріпленої у п.п. 14.1.226 п. 14.1 ст. 14 ПК України вбачається, що категорія «самозайнята особа» розглядається як збірне та загальне поняття, яке включає до свого обсягу дві групи осіб, які мають відмінності за своїми правовими характеристиками: фізичні особи-підприємці та особи, які провадять незалежну професійну діяльність.

З огляду на наведене, доцільно більш детально розкрити особливості правового статусу самозайнятих осіб як комплексної правової категорії з метою подальшого виокремлення істотних правових ознак зазначеного поняття та конструювання його власного вичерпного розуміння. У свою чергу, правовий статус «охоплює, по суті, всю сферу юридичних зв'язків і відносин між особистістю і суспільством. Усе те, що так чи інакше законодавчо

визначає і закріплює (оформляє) становище особистості в суспільстві, входить у поняття правового статусу» [11, с. 191-192].

Так, у науковій літературі розмежується поняття правового статусу та правового становища індивіда, так як, на їх думку, перше виступає частиною (ядром) другого [12, с. 25-34]. Як вважає Макаруч В. В., «правовий статус – сукупність прав та обов'язків, які персоніфікують особу в якості учасника юридично значимих відносин»; «правове становище – сукупність факторів, визначаючих місце особи в правотворчому і правореалізаційному процесі; в якості складових елементів включає правовий статус, а також зв'язки і взаємодію особи, що характеризують його розташування в механізмі правового регулювання» [13, с. 3]. Разом з тим багато науковців вважають наведені поняття тотожними і не вбачають необхідності в їх розмежуванні, зокрема Безусий В. В. [14, с.224-225], Чуб О. О. [15, с. 23]. На підтвердження такого розуміння, зокрема, наводиться аргумент, що законодавство, юридична практика, друковані джерела, а також міжнародні акти про права людини не проводять між цими поняттями будь-яких відмінностей, уживаючи їх в одному й тому ж значенні. Таку точку зору підтримують також Черниченко С. В., Воєводін Л. Д., Карташкін В. А. та ін. [16, с. 43].

Відповідно до точки зору Заяць Р. Я. статус допускає статичний правовий стан суб'єкта, тоді як правове становище означає динамічний стан такого суб'єкта [17, с. 164-167]. Тобто поняття «правовий статус» у більшій мірі виражає формально-юридичний бік стану суб'єкта й визначається як факт-стан. Проте правове становище особистості – це аж ніяк не статична категорія. Відтак правовий статус виражається в складних зв'язках, що виникають між державою та індивідом [18, с. 28].

Аналізуючи таку множинність тверджень та позицій, вважаємо за доцільне висловити прихильність підходу за якого правовий статус та правове становище особи є близькими синонімами, та в окремих випадках, можуть застосовуватись як взаємозамінні поняття. Поряд з тим, все ж вважаємо, що для позначення місця самозайнятої особи в нормативно-правовому спектрі, її

ролі в правовідносинах та правореалізації, значимості під час правотворчого процесу та в цілому персоналізації такої особи доцільно все ж застосовувати поняття правовий статус, який є спеціально правовим та комплексним поняттям. Не доцільним, на наш погляд, є пошук розбіжностей у поняттях правового статусу та правового становища, оскільки поняттям «правовий статус» охоплюються всі аспекти значень, які були виділено окремо для кожного з понять. Тобто правовий статус характеризує й особливості персоніфікації самозайнятої особи, і її місце в правотворчому та правореалізаційному процесі.

Доцільно врахувати зауваження Лукашевої О. А. та розглядати надалі правовий статус самозайнятої особи не лише як статичне поняття, а й відображати його динамічну сторону. Правовий статус самозайнятої особи являє собою складну систему взаємопов'язаних структурних елементів, які визначають становище самозайнятої особи на момент її появи як суб'єкта права, а також характеризують відповідні зміни такого становища в ході вступу її в різні види правовідносин, відображає весь спектр складних взаємозв'язків між самозайнятою особою, іншими учасниками правовідносин та державою.

Характеризуючи структуру правового статусу особи, необхідно звернути свою увагу на думку Вітрук Н. В., відповідно до якої правовий статус особи включає громадянство, загальну правоздатність, основні права й обов'язки, конституційно закріплений принцип їх рівноправності. Структурними компонентами правового статусу особистості, крім прав і обов'язків, називає правові гарантії прав, а також правову відповідальність за виконання обов'язків [12, с. 26]. До елементів правового статусу особи Луць Л. відносить правові принципи та норми, правосуб'єктність, порядок набуття та втрати, інтереси суб'єктів, права й обов'язки, гарантії дотримання прав та обов'язків [19, с. 124; 20, с. 44].

Оглядаючи наведені твердження, можна прийти до висновку про те, що різні науковці застосовують різні підходи до виокремлення структурних

елементів правового статусу: вузький, широкий та найбільш поширений. На наш погляд, структуру такого складного поняття, як правовий статус самозайнятої особи не доцільно розглядати, застосовуючи занадто вузький підхід, та зводити дослідження його природи лише до визначення правових принципів та норм, правосуб'єктності, прав та обов'язків, гарантій їх дотримання. Поряд з тим, занадто роздрібнювати структуру зазначеного правового статусу також є не обґрунтовано, оскільки за значною кількістю виокремлених елементів та деталей можуть виникнути складнощі в з'ясуванні та розкритті найбільш істотних і суттєвих рис досліджуваної правової категорії. Таким чином, під правовим статусом самозайнятих осіб у сфері соціального захисту слід розуміти поєднання їх прав та обов'язків, відповідальності та гарантій їх діяльності, закріплених у нормативно-правових актах, що регламентують діяльність цієї категорії осіб [21, с. 279].

Отже, до елементів правового статусу самозайнятої особи належать:

- 1) правосуб'єктність, ідентифікація особи в системі права та правовідносин;
- 2) відповідні права та законні інтереси особи, та кореспондуючі їм обов'язки;
- 3) гарантії самозайнятих осіб;
- 4) відповідальність самозайнятої особи;
- 5) громадянство фізичної особи як самозайнятої.

Доцільно коротко розкрити зміст кожного з елементів правового статусу самозайнятої особи. Слід зауважити, що момент виникнення самозайнятої особи як суб'єкта права не пов'язаний із необхідністю утворення в правовій реальності нової абстрактної правової одиниці (структури, субстанції, як наприклад, юридична особа), тобто самозайнята особа – це фізична особа. Слушною вважаємо думку Жовнір Т. Л., а саме: «Зокрема, виходячи з положень Податкового, Цивільного та Господарського кодексів України, а також численних спеціальних законодавчих актів, які регулюють діяльність осіб, які займаються незалежною професійною діяльністю (наприклад, ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про нотаріат» та ін.) можна констатувати, що для осіб, які обрали незалежну професійну діяльність у вигляді адвокатської діяльності, виконання обов'язків арбітражного

керуючого, приватного нотаріуса тощо обов'язковим відповідно до спеціального законодавства визначається насамперед отримання свідоцтва про право на зайняття відповідним видом незалежної професійної діяльності та внесення до спеціалізованих реєстрів таких осіб. Надалі такі особи підлягають також обов'язковій державній реєстрації в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців і громадських формувань, а також реєстрації в органах державної податкової служби» [22; 23, с. 37].

Реєстрація до податкових органів провадиться за наступними правилами. Так, відповідно до пп. 63.2 п. 63 ПК України «взяттю на облік або реєстрації у контролюючих органах підлягають всі платники податків. Взяття на облік у контролюючих органах самозайнятих осіб здійснюється незалежно від наявності обов'язку щодо сплати того або іншого податку та збору» [8].

Відповідно у разі обрання фізичною особою видів діяльності, що не підлягає необхідному отриманню свідоцтва або ліцензії, для того, щоб набути правового статусу самозайнятої особи, необхідно зареєструватися як фізична особа-підприємець. Ураховуючи положення Цивільного та Господарського кодексів України громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця [6; 7].

Процедура взяття на облік фізичних осіб-підприємців передбачає внесення відомостей про них до Державного реєстру фізичних осіб – платників податків, до якого вносяться відомості про державну реєстрацію або припинення підприємницької діяльності, незалежної професійної діяльності, перереєстрацію, взяття на облік, зняття з обліку, внесення змін, пов'язаних з самозайнятою особою та інші необхідні дії, передбачені Порядком обліку платників податків і зборів, затвердженим наказом МФ України від 09.12.2011 № 1588.

Відповідно до п.п. 1 п. 6.7 розд. VI Порядку «для взяття на облік для взяття на облік фізична особа, яка має намір провадити незалежну професійну

діяльність, у строк 10 календарних днів після державної реєстрації незалежної професійної діяльності у відповідному вповноваженому органі й отримання свідоцтва про реєстрацію чи іншого документа (дозволу, сертифіката тощо), що підтверджує право фізичної особи на провадження незалежної професійної діяльності, зобов'язана подати особисто (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) або через уповноважену особу до контролюючого органу за місцем свого постійного проживання: заяву за формою № 5-ОПП (додаток 8); копію реєстраційного посвідчення про реєстрацію приватної нотаріальної діяльності, якщо заявник є приватним нотаріусом; копію свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю, якщо заявник є адвокатом, який провадить адвокатську діяльність індивідуально; копію свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта» [24], виданого Центральною експертно-кваліфікаційною комісією при МЮ України за формою, що відповідає додатку 9 до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженого наказом МЮ України від 03.03.2015 № 301/5, зареєстрованого в МЮ України 4 березня 2015 року за № 249/26694 (зі змінами), якщо заявником є судовий експерт, який за даними Реєстру атестованих судових експертів не є фахівцем державної спеціалізованої установи й не здійснює судово-експертної діяльності в складі іншої юридичної особи; копію посвідчення приватного виконавця, якщо заявником є приватний виконавець; копію свідоцтва про право на провадження діяльності арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора), якщо заявником є арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор). «При подачі документів пред'являються оригінали зазначених документів. У разі подання документів поштовим відправленням копії документів повинні бути засвідчені нотаріально або органом, який здійснив реєстрацію незалежної професійної діяльності. Узяття на облік фізичних осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, здійснюється у день отримання від них заяви за формою № 5-ОПП (п.п. 3 п. 6.7 розд. VI Порядку)» [24].

Якщо фізична особа зареєстрована як підприємець та при цьому провадить незалежну професійну діяльність, така особа обліковується в контролюючих органах як ФОП з ознакою провадження незалежної професійної діяльності. У такому разі фізична особа зобов'язана подати особисто (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) або через уповноважену особу до контролюючого органу за місцем свого постійного проживання заяву за формою № 5-ОПП з позначкою «Зміни» та копію документа, що підтверджує право фізичної особи на провадження незалежної професійної діяльності, визначеного у п.п. 1 п. 6.7 розд. VI Порядку (п.п. 4 п. 6.7 розд. VI Порядку). Разом з цим, якщо робоче місце нотаріуса знаходиться на території іншої адміністративно-територіальної одиниці, ніж місце його постійного проживання, то нотаріус повинен стати на облік за неосновним місцем обліку в контролюючому органі за місцезнаходженням свого робочого місця відповідно до розд. IV ПКУ (п.п. 1 п. 6.8 розд. VI Порядку). Слід зазначити, що з урахуванням п. 63.3 ст. 63 ПКУ, повідомлення про об'єкти оподаткування або об'єкти, пов'язані з оподаткуванням, або через які провадиться діяльність, за формою № 20-ОПП (додаток 10 до Порядку) подається до контролюючого органу за основним місцем обліку платника податків протягом 10 робочих днів після їх реєстрації, створення чи відкриття [24].

Як бачимо із наведеного вище, аналізуючи положення Кодексу можемо виділити такі групи самозайнятих осіб: фізичні особи – підприємці та особи, які провадять незалежну професійну діяльність (це наукова, художня, освітня та інша діяльність, нотаріуси, адвокати тощо.). Водночас Порядок більш обмежує цей перелік і відносить до осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність лише приватних нотаріусів, адвокатів, судових експертів, приватних виконавців тощо.

Тобто «самозайняті особи – це фізичні особи, які реалізують право на вільне обрання місця застосування праці та виду діяльності шляхом здійснення незалежної трудової діяльності з її реєстрацією в порядку,

встановленому чинним законодавством України, у межах якої вони набувають відповідного правового статусу фізичної особи – підприємця чи особи, яка здійснює незалежну професійну діяльність. До них відносяться: фізичні особи – підприємці та особи, які здійснюють незалежну професійну діяльність – спеціалісти, за умови, що такі особи не є працівниками, тобто не працюють за трудовим договором, або фізичною особою – підприємцем» [25, с. 178].

Разом з тим, Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 №755-IV взагалі не врегульовано питання державної реєстрації самозайнятих осіб як окремої правової категорії, а визначено порядок реєстрації фізичних осіб – підприємців, а також відзначено, що складовою Єдиного державного реєстру є Єдиний реєстр арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України, що призводить до ще більшої термінологічної плутанини та ускладнює визначення правового статусу зазначених осіб [22].

Досить влучно й актуально в контексті наведеного зауважує Кравчук О. О., на думку якого «громадяни в правовідносинах можуть виступати в різному правовому статусі: 1) фізичної особи (людини та громадянина); 2) у статусі фізичної особи – підприємця; 3) у статусі іншої самозайнятої особи. Водночас відсутність у законодавстві належного розмежування правового статусу фізичної особи (людини та громадянина), фізичної особи – підприємця та іншої самозайнятої особи в конкретних правовідносинах подекуди призводить до надмірного втручання держави у сферу господарювання. Особливості підходів до застосування термінології в податкових правовідносинах призвели до того, що поняття самозайнятої особи в податкових правовідносинах уживається на практиці як своєрідний антонім поняттю ФОПа, у той час, як законодавець співвідносить ці поняття як ціле та частина (самозайнята особа – більш широке поняття, ніж ФОП). Тому для відмежування таких осіб необхідно вживати поняття «інші самозайняті особи». Самозайняті особи поділяються на ФОПів та інших самозайнятих осіб, однак слід мати на увазі, що законодавство не

забороняє ФОПу стати на облік у контролюючому органі як інша самозайнята особа. Існує необхідність відмежування майна, що використовується фізичною особою в підприємницькій діяльності, в тому числі, майна, що потребує державної реєстрації (або реєстрації прав щодо такого майна) від майна цієї фізичної особи, що не використовується в такій діяльності. Зважаючи на високу актуальність проблем розмежування правового статусу фізичної особи (людини та громадянина), самозайнятої особи та фізичної особи-підприємця, актуальними є подальші дослідження порушеної проблематики. Причому питання розмежування правового статусу зазначених суб'єктів виходять за межі фінансового права, й належать до проблем, що перебувають на стику із цивільним і господарським правом, мають і загальнотеоретичне значення» [26, с. 195].

Погоджуємося з такими твердженнями, оскільки нами також визначено численні неточності в правовому регулюванні правового статусу самозайнятих осіб уже на стадії їх утворення та державної реєстрації. Також вважаємо за доцільне додати, що проблема розмежування правового статусу зазначених суб'єктів носить більш загальний характер, у тому числі породжує необхідність створення відокремленого комплексного правового інституту з правового регулювання всіх аспектів правового статусу самозайнятих осіб, у тому числі їх соціальний і трудо-правовий аспект.

Підсумовуючи досліджуваний перший елемент структури правового статусу самозайнятої особи, зауважимо, що правосуб'єктність самозайнятої особи, яка є здатністю самозайнятої особи мати певний обсяг конституційних, цивільних, господарських, трудових, соціальних, фінансових, інших галузевих прав та обов'язків, а також своїми діями реалізувати їх та нести юридичну відповідальність, залежно від виду самостійної зайнятості особи набувається або з моменту державної реєстрації фізичної особи-підприємця, або державної реєстрації незалежної професійної діяльності у відповідному вповноваженому органі й отримання свідоцтва про реєстрацію чи іншого документа (дозволу,

сертифіката тощо) з подальшою обов'язковою реєстрацією особи, яка провадить незалежну професійну діяльність як платника податків.

При цьому законодавством встановлено різні правові вимоги до фізичної особи, яка може набути правосуб'єктності самозайнятої особи. Для набуття правового статусу фізичної особи – підприємця відповідно до норм ЦК України фізична особа повинна володіти повною цивільною дієздатністю (тобто за загальним правилом – досягти вісімнадцятирічного віку, або ж набути повної цивільної дієздатності в разі реєстрації шлюбу, чи така повна цивільна дієздатність може бути надана відповідно до вимог ЦК України). Більш високі та кваліфікаційні вимоги законодавством встановлено для можливості набуття правового статусу самозайнятої особи – особи, яка провадить незалежну професійну діяльність. Так, відповідно до ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 №5076-VI «адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених цим Законом), склала присягу адвоката України й отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю» [27].

Наступний елемент правового статусу самозайнятої особи це права, законні інтереси та їх обов'язки. Звертаючись до з'ясування сутності елемента, що розкривається, доцільно зазначити думку Панчишина А. В., який зазначив, що права суб'єкта суспільних відносин у структурі його правового статусу – це формально визначені й юридично гарантовані можливості користуватися соціальними благами й реалізовувати суб'єктивні інтереси. Це насамперед певні можливості суб'єкта діяти певним чином або ж утримуватися від певних вчинків з тим, щоб забезпечити власне нормальне існування, розвиток, задоволення тих потреб, що сформувались. Свободи особи – нормативно закріплені можливості, що мають певні особливості у порівнянні з правом. Це виявляється в самостійному виборі суб'єктом способу життя, діяльності та поведінки в умовах, що забезпечуються державою та суспільством. Юридичні

обов'язки – це встановлені та гарантовані державою вимоги до поведінки суб'єктів суспільних відносин, офіційно закріплена міра необхідної поведінки [28, с. 97].

Основні права самозайнятої особи визначені в Конституції України, а саме: «право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, здійснювати підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає, або на яку вільно погоджується, на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло тощо, а також обов'язок сплачувати податки і збори в порядку та розмірах, установлених законом, дотримуватися Конституції та законів України» [29].

ПК України регулює права, свободи й обов'язки самозайнятих осіб у питаннях оподаткування; у ЦК України визначено майнові й особисті немайнові права самозайнятих фізичних осіб, а в ГК України деталізовано права, які виникають у зв'язку з безпосередньою зайнятістю ними господарською діяльністю. Крім того, чинне законодавство про соціальне забезпечення та соціальне страхування містить особливі принципи соціального захисту й забезпечення самозайнятих осіб.

Наступним елементом правою статусу самозайнятої особи, який необхідно охарактеризувати є її гарантії. Слід звернути увагу на позицію Бесчастного В. М., Філонова О. В. і Субботіна В. М., які визначають гарантії «як певні умови, за яких можлива найповніша й усебічна реалізація прав і свобод особи; засоби, які ефективно забезпечують охорону й захист прав і свобод особи в разі їх незаконного порушення» [30, с. 305].

«Самозайняті особи як суб'єкти права соціального забезпечення користуються системою гарантій у сфері соціального захисту, які в тому числі, впливають із принципів здійснення соціального захисту, а також із наявності інституційних, матеріальних та інших гарантій. Гарантії прав і свобод суб'єктів соціального захисту можна розподілити на конституційні й галузеві»

[31, с. 60]. «Так конституційними гарантіями права суб'єкта на соціальне забезпечення є створення системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також організаційно-інституційної структури – мережі державних і комунальних закладів догляду за непрацездатними, матеріальна та фінансова основа для надання видів соціального забезпечення (бюджетне фінансування). Також гарантіями самозайнятих осіб в Україні є соціальний захист у разі настання безробіття, захист від дискримінації у сфері зайнятості, одержання інформації про ситуацію на ринку праці та перспективи його розвитку тощо» [31, с. 60].

Зокрема, чинним законодавством визначено цілу низку інших гарантій. Право на отримання статусу самозайнятої особи, її утворення, реєстрацію та провадження відповідного виду незалежної професійної або підприємницької діяльності гарантується за допомогою конституційного закріплення права особи на підприємницьку діяльність, права особи на працю – заробляти на життя працюю, яку вона вільно обирає, або на яку вільно погоджується. З метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва органи влади на умовах і в порядку, передбачених законом: надають підприємцям земельні ділянки, передають державне майно, необхідне для здійснення підприємницької діяльності; сприяють підприємцям в організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування їх діяльності, підготовці кадрів; здійснюють первісне облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої й соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх підприємцям у визначеному законом порядку; стимулюють модернізацію технології, інноваційну діяльність, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг; подають підприємцям інші види допомоги [7].

Гарантіями самозайнятих осіб у сфері соціального захисту населення України визначено сукупність економічних, соціальних, правових та інших засобів, закріплених на законодавчому рівні та спрямованих на забезпечення ефективного механізму реалізації прав і законних інтересів самозайнятих осіб,

їх захисту від незаконних обмежень. Держава повинна гарантувати реалізацію самозайнятими особами своїх прав, передбачених законодавством України у сфері соціального захисту за рахунок пенсійного забезпечення, матеріального забезпечення на випадок безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.

Щодо відповідальності самозайнятих осіб як елемента структури їх правового статусу, слід відзначити, що фізична особа як самозайнята особа несе передбачені законодавством різні види юридичної відповідальності: фінансова, адміністративна, кримінальна тощо. Так, «фінансова відповідальність за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства встановлюється та застосовується згідно з цим Кодексом та іншими законами. Фінансова відповідальність застосовується у вигляді штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) та/або пені» [8]. Наприклад, згідно з положеннями ПК «неподання у строки та у випадках, передбачених цим Кодексом, заяв або документів для взяття на облік у відповідному контролюючому органі, реєстрації змін місцезнаходження чи внесення інших змін до своїх облікових даних, неподання виправлених документів для взяття на облік чи внесення змін, подання з помилками чи в неповному обсязі, неподання відомостей стосовно осіб, відповідальних за ведення бухгалтерського обліку та/або складення податкової звітності, відповідно до вимог установлених цим Кодексом, – тягнуть за собою накладення штрафу на самозайнятих осіб у розмірі 170 гривень» [8].

Також слід зауважити, що особи, які займаються незалежною професійною діяльністю, несуть відповідальність за порушення законодавства, яке визначає особливі вимоги до провадження їх діяльності. Зокрема, адвокат несе також дисциплінарну відповідальність. За ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 №5076-VI «підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку. Дисциплінарним проступком адвоката є: 1) порушення вимог несумісності; 2) порушення присяги адвоката України; 3)

порушення правил адвокатської етики; 4) розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення; 5) невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків; 6) невиконання рішень органів адвокатського самоврядування; 7) порушення інших обов'язків адвоката, передбачених законом. За вчинення дисциплінарного проступку до адвоката може бути застосовано одне з таких дисциплінарних стягнень: 1) попередження; 2) зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року; 3) для адвокатів України – позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України, а для адвокатів іноземних держав – виключення з Єдиного реєстру адвокатів України» [27].

Наступний елемент правового статусу фізичної особи як самозайнятої є громадянство. Оскільки самозайнята особа є за своєю первинною правовою природою фізичною особою, то цілком справедливим є необхідність визначити те, яке місце в структурі правового статусу самозайнятої особи займає наявність або відсутність у неї громадянства України, яким чином наведена ознака впливає на сукупність її прав та обов'язків.

Слід зауважити, що ознака громадянства відіграє визначальну роль у набутті правосуб'єктності окремих категорій самозайнятих осіб – осіб, які займаються незалежною професійною діяльністю, до таких самозайнятих осіб можемо віднести приватного нотаріуса, арбітражного керуючого, де у чинних нормативно-правових актах, які регулюють їх діяльність устанавлюється вимога щодо громадянства України. Зокрема, ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» «Про судову експертизу» не встановлюють такої вимоги до адвокатів і судових експертів. Норми Господарського та Цивільного кодексів України не забороняють здійснення підприємницької діяльності іноземців на території України. Встановлено те, що особливості здійснення підприємницької діяльності на території України, на її континентальному шельфі та у виключній (морській) економічній зоні іноземними громадянами визначаються ГК та іншими законами України. У разі якщо чинним

міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, встановлено інші правила щодо підприємництва, ніж ті, що передбачено законодавством України, застосовуються правила міжнародного договору [7].

Як бачимо з викладеного матеріалу, категорія «самозайнята особа» є досить неоднозначною в юридичній доктрині та правовому регулюванні, цілісне, структуроване та вичерпне розуміння зазначеного поняття на сьогодні не розроблено. Проте для цілей нашого дослідження, а зокрема, можливості подальшого аналізу самозайнятої особи як суб'єкта права соціального забезпечення, доцільно виявити саме загальну правову природу та сутність наведеного поняття, виділивши його наступні правові ознаки: 1) самозайнята особа – це фізична особа; 2) самозайнята особа наділена спеціальним правовим статусом фізичної особи, початок існування прав та обов'язків у рамках якого пов'язаний із особливим порядком учинення необхідних дій (державною реєстрацією або отримання свідчення про право на зайняття відповідним видом незалежної професійної діяльності в поєднанні з державною реєстрацією), а не виникає з моменту народження фізичної особи; 3) самозайнята особа – це активний та ініціативний учасник правових відносин, який бере на себе особистий ризик і працює над задоволенням власних потреб та інтересів (отримання прибутку, реалізація професійних амбіцій, втілення новаторських ідей, задоволення інших соціальних потреб, творчої реалізації тощо). Цій особі надаються додаткові правові можливості, насамперед завдяки державній підтримці самозайнятості, офіційному визнанню її діяльності та можливості забезпечити власне соціальне страхування та безпеку в рамках такої діяльності; 4) самозайнята особа отримує не лише можливість задовольняти особисті потреби, а й бере на себе низку відповідних обов'язків, серед яких реєстрація власного бізнесу, інформування податкових органів про свою діяльність та оподатковуваний дохід, забезпечення своєчасної сплати податків та інші обов'язкові збори; 5) залежно від характеру своєї конкретної роботи самозайнята особа може одночасно виконувати кілька ролей,

наприклад, бути податковим агентом, платником податків, роботодавцем, застрахованою особою та/або застрахованою особою.

1.2 Розмежування поняття «самозайнята особа» з іншими суміжними правовими категоріями, види самозайнятих осіб

Самозайнята особа є збірним та позначає значну кількість фізичних осіб. Самозайняті особи різняться між собою за багатьма ознаками, а тому не складають цілісної й однорідної правової та суспільної, а також економічної й соціальної категорії. Наведені обставини й обумовлюють внутрішні протиріччя в змісті категорії «самозайнята особа», спричиняють складнощі в його розумінні та наданні єдиного одностайного визначення. Такий стан обраного предмета дослідження визначає необхідність у детальному розкритті всіх існуючих видів самозайнятих осіб, їх класифікації. У результаті чого стане можливим розглянути весь обсяг поняття «самозайнята особа». Поряд з тим наведений процес дослідження дозволить виявити загальні правові ознаки, притаманні для зазначеної категорії осіб, структурувати роботу, та, відповідно, надалі розмежувати поняття «самозайнята особа» з іншими суміжними правовими категоріями.

У сучасній юридичній науці бракує напрацювань щодо виділення видів самозайнятих осіб, а також не проведено чіткого розмежування поняття «самозайнята особа» з іншими суміжними правовими категоріями, що, у свою чергу, обґрунтовує актуальність обраної наукової проблематики для проведення дослідження.

На нашу думку, насамперед доцільно детально проаналізувати обсяг категорії «самозайнята особа», на підставі чого виділити види самозайнятих осіб, запропонувавши авторські класифікаційні ознаки. Найбільш загально визнаним слід вважати поділ самозайнятих осіб за видом обраної діяльності, що закріплений нормативно у ПК України [8]. Так, з огляду на пп.

14.1.226 самозайнятих осіб можна поділити на фізичних осіб – підприємців та осіб, які займаються незалежною професійною діяльністю. Серед останніх можна виділити численну кількість самозайнятих осіб – приватні нотаріуси, приватні виконавці, адвокати, аудиторів, особи, які займаються науковою, творчою, художньою, місіонерською та іншими видами діяльності (перелік не є вичерпним).

Водночас такий поділ не є зовсім однозначний, адже окремі корективи в чітку норму пп. 14.1.226 ПК України вносить Порядок обліку платників податків і зборів, затвердженим наказом МФ України від 09.12.2011 № 1588 [24], спеціальне законодавство, яке регулює особливості провадження незалежної професійної діяльності різних категорій осіб, ЗУ «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 № 222-VIII [32], ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 №755-IV [22] та інші акти законодавства. З огляду на них, доцільно також провести класифікацію самозайнятих осіб за особливостями процедури набуття правосуб'єктності. За такою ознакою доцільно виділити: (а) самозайнятих осіб, які набувають правосуб'єктності з моменту їх державної реєстрації. До наведеної групи осіб слід віднести фізичних осіб – підприємців, які обрали вид діяльності, що не підлягає ліцензуванню або сертифікації. Доцільно відзначити, що за наведеною класифікацією положення норми пп. 14.1.226 ПК України не відображають особливостей виділених нами класифікаційних груп, оскільки до зазначеної групи, зокрема, можна віднести як власне фізичних осіб – підприємців, так і тих осіб, які за пп. 14.1.226 ПК України віднесені до осіб, які провадять незалежну професійну діяльність. Наприклад, аудитор або особа, яка обрала індивідуальну мистецьку діяльність: зазначені види господарської діяльності не потребують отримання ліцензії або свідоцтва про право на зайняття такою діяльністю, а згідно з Порядком від 09.12.2011 № 1588 надання спеціальних документів, що підтверджують провадження наведених видів незалежної професійної діяльності від таких осіб не передбачено, а отже

їх правосуб'єктність виникає з моменту державної реєстрації як фізичної особи – підприємця. На нашу думку, в такому випадку (як і інших аналогічних) розподіл та віднесення таких осіб до осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність з чітким відмежуванням їх від фізичних осіб – підприємців виконує суто номінальну функцію; (б) самозайнятих осіб, які набувають правосуб'єктності за наявності сукупності таких підстав, як отримання ліцензії та здійснення їх державної реєстрації як фізичних осіб – підприємців. Наведене також не узгоджується з нормою пп. 14.1.226 ПК України. Наприклад, до наведеної групи можна віднести осіб, які обрали вид господарської діяльності – медична практика (за пп. 14.1.226 ПК України вони віднесені до осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність). Проте згідно з Порядком від 09.12.2011 № 1588 надання спеціальних документів, що підтверджують провадження наведених видів незалежної професійної діяльності від таких осіб не передбачено, вони не розглядаються як особи, які провадять незалежну професійну діяльність. Поряд з тим медична практика відповідно до ЗУ «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 №222-VIII підлягає ліцензуванню, у зв'язку з чим правосуб'єктність у таких самозайнятих осіб виникає з моменту отримання відповідної ліцензії та державної реєстрації як фізичної особи – підприємця; (в) самозайнятих осіб, які набувають правосуб'єктності за наявності сукупності таких підстав, як отримання свідоцтва про право на зайняття певним видом незалежної професійної діяльності та державної реєстрації незалежної професійної діяльності у відповідному вповноваженому органі з подальшою обов'язковою реєстрацією особи, яка провадить незалежну професійну діяльність як платника податків. До таких самозайнятих осіб слід віднести адвоката, приватного нотаріуса, приватного виконавця, судового експерта, арбітражного керуючого.

Наступною класифікаційною ознакою, яка дозволяє виділити окремі види самозайнятих осіб, є особливості форми провадження їх діяльності. За такою ознакою слід виділити наступні групи: (а) самозайняті особи, які

провадять свою діяльність самостійно й індивідуально; (б) самозайняті особи, які здійснюють діяльність одноособово на підставі договорів про спільну діяльність без створення юридичної особи; (в) самозайнята особа, яка використовує найману працю (може працювати як самостійно, так і за договорами про спільну діяльність).

Також класифікацію самозайнятих осіб доцільно провести за цілями здійснення такої діяльності:

– самозайняті особи, діяльність яких спрямована на отримання систематичного прибутку, є комерційною (діяльність фізичних осіб-підприємців, які обирають, наприклад, діяльність посередників у торгівлі різними товарами);

– самозайняті особи, чия діяльність спрямована на досягнення визначеного комплексу цілей: індивідуальна професійна, творча, наукова, новаторська самореалізація та можливого отримання доходу від своєї діяльності (який може бути нерегулярним) – до такої групи самозайнятих осіб можна віднести як фізичних осіб – підприємців, які обирають вид діяльності, що пов'язаний із досягненням наведених вище цілей – наприклад, виробництво одягу, кінофільмів, напоїв тощо, індивідуальна мистецька діяльність, діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг тощо. Поряд з такими особами доцільно до наведеної групи також віднести й адвокатів, арбітражних керуючих, нотаріусів тощо, діяльність яких пов'язана із професійною самореалізацією;

– самозайняті особи, діяльність яких не носить комерційного характеру та спрямована на досягнення соціальних або благодійних цілей, задоволення власних потреб.

Також самозайнятих осіб можна розподілити за поєднанням різних видів діяльності на (1) самозайнятих осіб, які провадять один вид підприємницької або незалежної професійної діяльності, який є для них єдиним та основним; (2) самозайнятих осіб, які поєднують декілька видів підприємницької або незалежної професійної діяльності (у разі відсутності обмежень щодо такого

поєднання, визначеного законом); (3) самозайнятих осіб, які поєднують підприємницьку або незалежну професійну діяльність з роботою за трудовим договором (наймом).

За ознакою реєстрації можна виділити самозайнятих осіб – резидентів та самозайнятих осіб – нерезидентів. За ознакою громадянства – самозайнятих осіб – громадян України та самозайнятих осіб – іноземців, самозайнятих осіб без ознаки належності до громадянства будь-якої держави. За ознакою системи оподаткування: самозайняті особи, які перебувають на спрощеній системі оподаткування та самозайняті особи, які перебувають на загальній системі оподаткування тощо.

Також окремі класифікаційні групи самозайнятих осіб можна виокремити, виходячи з їх ролі та місця у сфері соціального забезпечення. Зокрема, за характером ролі в соціальному забезпеченні самозайнятих осіб можна розподілити на (а) самозайнятих осіб – отримувачів видів соціального забезпечення (наприклад, у разі отримання одноразової допомоги для початку підприємницької діяльності, в разі отримання соціальних послуг (консультування, інформування тощо); (б) самозайнятих осіб – надавачів соціального забезпечення (це, насамперед, самозайнята особа як страхувальник, який сплачує страхові внески та створює подальшу основу для власного соціального забезпечення або соціального забезпечення найманих працівників, також можна віднести до наведеної групи самозайнятих осіб, які провадять благодійну діяльність, місіонерство, іншу діяльність, пов'язану з досягненням соціальних цілей).

Також для цілей соціального забезпечення за ознакою участі в системі соціального страхування можна виділити: (а) самозайнята особа, яка водночас є і роботодавцем, і працівником – страхувальником і застрахованою особою, тобто сплачує внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, інше соціальне страхування самостійно за себе; (б) самозайнята особа, яка сплачує внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, інше

соціальне страхування за себе самостійно, а також за найманих працівників, тобто виступає страхувальником – роботодавцем.

З аналізу наведених вище положень, а також чинного законодавства та юридичної науки випливає, що поняття «самозайнята особа» має дуалістичну природу, якщо розглядати її через призму характеристик як отримувача соціального забезпечення. Насамперед, самозайнята особа – це людина, чий життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Це фізична особа, якій притаманні всі особливі соціальні характеристики, які нерозривно пов'язані саме з відповідною людиною, її природою. Поряд із тим самозайнята особа в праві соціального забезпечення – це особливий суб'єкт, який вирізняється соціальною, трудовою, страховою, економічною активністю, у зв'язку із чим має більший обсяг прав та обов'язків, а також і відповідальності у сфері соціального захисту [31, с. 59].

Для початку необхідно здійснити співвідношення поняття «самозайнята особа» з іншим – «фізична особа». Так, відповідно до ЦК України від 16.01.2003 №435-IV людина як учасник цивільних відносин вважається фізичною особою. Здатність мати цивільні права й обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи. Цивільна правоздатність фізичної особи виникає в момент її народження та припиняється в момент її смерті. Фізична особа набуває прав та обов'язків і здійснює їх під своїм ім'ям [6]. Відповідно до положень ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 №755-IV в Єдиному державному реєстрі містяться такі відомості про фізичну особу – підприємця: 1) прізвище, ім'я, по батькові; 2) дата народження; 3) реєстраційний номер облікової картки платника податків або серія та номер паспорта; 4) країна громадянства; 5) місцезнаходження (місце проживання або інша адреса, за якою здійснюється зв'язок з фізичною особою – підприємцем); 6) види діяльності; 7) дата та номер запису в Єдиному державному реєстрі; 8) інформація для здійснення зв'язку з фізичною особою – підприємцем: телефон

та адреса електронної пошти; та інші відомості [22]. Так як приватний нотаріус є самозайнятою особою, про що вже йшла мова вище, то слід звернутися до положень ЗУ «Про нотаріат» від 02.09.1993 №3425-ХІІ та проаналізувати чинне законодавство. Так, «реєстрація приватної нотаріальної діяльності провадиться Головним управлінням юстиції МЮ України в АРК, головними управліннями юстиції в областях, містах Києві та Севастополі на підставі заяви особи, яка має свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю, та акта про сертифікацію про відповідність робочого місця (контори) приватного нотаріуса встановленим цим Законом умовам. У заяві зазначається назва нотаріального округу, в якому особа буде займатися нотаріальною діяльністю. Робоче місце (контора) приватного нотаріуса повинно розташовуватися в межах визначеного для нього нотаріального округу. Вимоги до робочого місця (контори) приватного нотаріуса встановлюються Міністерством юстиції України. Приватний нотаріус має печатку із зображенням Державного Герба України, яка містить слова «приватний нотаріус», його прізвище, ім'я та по батькові, назву нотаріального округу» [33].

Отже, аналізуючи вищевикладене, ми можемо виділити спільні й відмінні ознаки самозайнятої та фізичної особи. До спільних належать такі: 1) це особа, яка є учасником правовідносин; 2) виступають від власного імені, яке складається з прізвища, імені та по-батькові; 3) правосуб'єктність самозайнятої особи є складовим елементом загальної правосуб'єктності фізичної особи; 4) «самозайнята особа» це спеціальний правовий статус фізичної особи, який надає їй спеціальні (додаткові права й обов'язки, відповідальність).

До відмінностей самозайнятої та фізичної особи необхідно віднести такі: 1) підстави й умови набуття їх правоздатності та дієздатності. Так, фізична особа набуває свої права з моменту народження, а дієздатність – з моменту настання визначеного законодавством віку залежно від характеру правовідносин. Що ж стосується самозайнятої особи, то передумовою набуття нею відповідних прав та обов'язків є державна реєстрація, отримання

відповідного свідоцтва про право на зайняття незалежною професійною діяльністю, отримання ліцензії тощо; 2) правові ознаки перелічених осіб відрізняються залежно від їх місцезнаходження. Так, для фізичних осіб визначається їх постійним або тимчасовим житлом, тоді як для самозайнятих – їх місцезнаходженням, яке не завжди може співпадати з їх місцем проживання; 3) фізична особа – це людина, яка є учасником правовідносин, а поняття «самозайнята особа» це спеціальний правовий статус фізичної особи, який характеризує її як учасника правовідносин, пов'язаних незалежною професійною діяльністю, і надає їй додаткові права й обов'язки; (4) самозайняті особи, які займаються незалежною професійною діяльністю, мають унікальну здатість одночасно бути роботодавцем і найманим працівником, а також страхувальником і застрахованою особою. З іншого боку, якщо йдеться про фізичних осіб, які займаються окремими видами трудової діяльності, то вони можуть бути або роботодавцем і застрахованою особою, або працівником і застрахованою особою; (5) самозайнята особа – це фізична особа, яка належить до категорії зайнятого населення, фізична особа може бути як зайнятою, так і безробітною.

Що стосується співвідношення таких понять як самозайнята особа та ФОП, слід зауважити, що: 1) вони співвідносяться як ціле та частина, більш загальне та конкретне відповідно; (2) діяльність ФОП спрямована на отримання прибутку та здійснюється на власний ризик, щодо поняття «самозайнята особа» то до нього можуть належати як фізичні особи – підприємці, так і особи, які провадять незалежну професійну діяльність, не пов'язану з отриманням доходу; 3) термін «фізична особа – підприємець» стосується фізичної особи, яка займається підприємницькою діяльністю та управлінням, тоді як термін «самозайнята особа» охоплює ширший обсяг і використовується в різних контекстах, таких як зайнятість населення, податкове законодавство та соціальне забезпечення.

Надалі досить недослідженим, проте актуальним є розкриття співвідношення таких категорій, як «самозайнята особа» та «член особистого

селянського господарства». На сьогодні діє спеціальний законодавчий акт, який регламентує правовий статус особистих селянських господарств – ЗУ «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 №742-IV. Відповідно до ст. 1 «особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму. Члени особистого селянського господарства здійснюють діяльність на свій розсуд і ризик у межах установленого правового господарського порядку, дотримуючись вимог цього Закону, законів України, інших нормативно-правових актів. Діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не відноситься до підприємницької діяльності» [34]. «Члени особистого селянського господарства мають право: самостійно господарювати на землі; передавати земельні ділянки особистого селянського господарства фізичним або юридичним особам в оренду відповідно до закону; укладати особисто або через уповноважену особу будь-які угоди, що не суперечать законодавству. Уповноваженою особою може бути дієздатний член особистого селянського господарства, який досяг 18 років; реалізовувати надлишки виробленої продукції на ринках, а також заготівельним, переробним підприємствам та організаціям, іншим юридичним і фізичним особам; самостійно здійснювати матеріально-технічне забезпечення власного виробництва; відкривати рахунки в установах банків та отримувати кредити в установленому законодавством порядку; бути членами кредитної спілки та користуватися її послугами; отримувати в установленому законом порядку трудову пенсію, а також інші види соціальної державної допомоги та субсидії тощо» [34].

Відповідно до положень зазначеного Закону «члени особистих селянських господарств є особами, які забезпечують себе роботою самостійно і відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» належать до зайнятого населення за умови, що робота в цьому господарстві для них є основною. Члени особистих селянських господарств беруть участь у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні на добровільних засадах у порядку, встановленому законом. Пенсійне забезпечення членів особистих селянських господарств та сплата ними страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування здійснюються відповідно до законодавства про пенсійне забезпечення та загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [34].

Як зауважує Кучерява К. Я., ведення особистого селянського господарства не вважається підприємницькою діяльністю. Відповідно власники особистих селянських господарств не зобов'язані реєструватися фізичною особою – підприємцем чи засновувати юридичну особу, а відтак автоматично позбавляються статусу сільгоспвиробника. Питання щодо того чи можна вважати діяльність особистих селянських господарств підприємницькою, є дискусійним навіть серед науковців. Ті, хто вважають, що така діяльність носить підприємницький характер, оперують тим, що «сама специфіка сільськогосподарського виробництва природно полягає в особливій ролі сільського підприємця; в особистому селянському господарстві селянин є вільним підприємцем, бо на свій страх і ризик виробляє продукцію, керується економічною вигодою, реалізує лишки сільськогосподарської продукції. Проте супротивники такого підходу, серед яких Гринчук Ю. О., наголошують, що «ці форми господарювання не підлягають обов'язковій державній реєстрації як суб'єкти підприємництва; їх виробництво не спрямоване на систематичне одержання прибутку, а отриманий грошовий дохід, як правило, спрямований не на виробничі, а на споживчі цілі; за економічною сутністю особисте селянське господарство є натуральним» [35]. Суб'єктом права на ведення особистого селянського господарства є виключно фізична особа або

фізичні особи, які перебувають у сімейних або родинних стосунках та спільно проживають. Таким чином, членами господарств є не тільки власники земельних ділянок для ведення особистого селянського господарства, а всі члени сімей, які проживають разом з ними. Це визначає особливості правового режиму майна для ведення особистих селянських господарств. Їх суб'єктом є виключно фізичні особи. Майно, яке набуто сім'єю належить громадянам, які входять до складу сім'ї на праві спільної сумісної власності. Майно, яке набуто громадянами, які не перебувають у сімейних відносинах, належить їм на праві спільної часткової власності [34]. Хоча законодавець не визнає таку діяльність підприємницькою, особи, котрі ведуть особисте селянське господарство належать до зайнятого населення за умови, що робота в цьому господарстві для них є основною. Це положення є одним із найпроблемніших у контексті правового регулювання праці членів особистих селянських господарств. Науковець, звертаючись також і до досліджень Гнибіденко І. Ф., зауважує, що на практиці наявність навіть найменшої земельної ділянки й якої-небудь худоби – підстава для служби зайнятості у відмові від взяття на облік. Відтак абсолютна більшість особистих селянських господарств не вносять єдиного соціального внеску, а зайняті там працівники соціально незахищені [36; 37, с. 130].

Як зазначає Збарський В. К., «на сучасному етапі розвитку українського села дрібні селянські господарства відіграють значну роль як у забезпеченні країни продовольством, так і вирішенні багатьох соціальних проблем сільського населення. Вони створюють мережу додаткових робочих місць та розширюють зайнятість населення, підвищують рівень життя в сільській місцевості» [38, с. 25]. Водночас Решитько Т. В., аналізуючи окремі дані звітів, зауважує, що «не вирішеним для членів ОСГ залишаються питання обліку стажу роботи, належного пенсійного забезпечення, страхування від нещасних випадків та інших видів соціального захисту. Відповідно до законодавства України діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не відноситься до підприємницької. Недостатня юридична

врегульованість діяльності таких господарств, статусу зайнятих у них осіб, відсутність належної державної підтримки, спричиняють значні труднощі для працюючих у них селян, що призводить до існування «тіньового» ринку праці [39, с. 100; 40, с. 81].

З огляду на наведене, питання правового статусу особистих селянських господарств є достатньо дискусійним і неоднозначним, неналежно визначеним як у нормативно-правовому регулюванні, так і не системно дослідженим науковцями. Такий стан розробки зазначеної правової категорії обумовлює складнощі в проведенні розмежування понять «самозайнята особа» та «член особистого селянського господарства». Виходячи з розкритих положень, існують певні подібні правові риси між зазначеними поняттями: (1) і самозайнята особа, і член особистого селянського господарства є фізичною особою; (2) діяльність самозайнятої особи, а також і члена особистого селянського господарства не потребує створення юридичної особи; (3) і самозайнята особа, і член особистого селянського господарства здійснюють діяльність на свій розсуд і ризик у межах вимог чинного законодавства; (4) і самозайнята особа, і член особистого селянського господарства є зайнятими особами в розумінні ЗУ «Про зайнятість населення»; (5) і самозайнята особа, і член особистого селянського господарства володіють колом прав, які нерозривно пов'язані з відповідною фізичною особою – право на пенсію, соціальні допомоги, соціальне страхування; (6) діяльність особистого селянського господарства не є підприємницькою, діяльність самозайнятої особи, виходячи з положень пп. 14.1.226 ПК України, може бути як підприємницькою, так і незалежною професійною.

Поряд з тим, незважаючи на окремі подібні правові ознаки поняття «член особистого селянського господарства» та «самозайнята особа», слід відзначити, що вони не є тотожними, мають і відмінні риси. Зокрема, їх відмінність та розмежування характеризується наступним: (1) чинні положення ПК України не відносять до переліку самозайнятих осіб тих осіб, які ведуть особисте селянське господарство; (2) самозайнята особа вступає в

правовідносини виключно від власного імені та самостійно й незалежно, водночас особисте селянське господарство може бути створене та вестися як фізичною особою самостійно, так і спільно особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах та проживають разом; (3) самозайнята особа відноситься до тих осіб, сплата єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування для яких є обов'язком, члени особистого селянського господарства належать до добровільних платників єдиного внеску; (4) набуття самозайнятою особою правосуб'єктності пов'язане з обов'язковою державною реєстрацією, у той час як законодавство не встановлює вимогу для обов'язкової державної реєстрації особистого селянського господарства; (5) серед самозайнятих осіб є група фізичних осіб-підприємців, в той час, як особисте селянське господарство не є підприємницькою діяльністю.

Підсумовуючи наведене, зазначимо, що зазначені нами розбіжності в правовому статусі самозайнятих осіб та членів особистих селянських господарств обумовлені не їх первинною суспільною, економічною й соціальною природою, а недосконалістю чинного законодавства. Вважаємо, що надалі чинне нормативно-правове регулювання зазначеного питання повинне розвиватися в напрямі зближення наведених категорій самозайнятих осіб та членів особистих селянських господарств, зокрема, наприклад, у напрямі визначення обов'язковості сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування останніми з використанням диференційованого підходу до загальнообов'язкового державного соціального страхування членів особистих селянських господарств залежно від обсягу виробництва, переробки й споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства. Проте поряд з тим необхідно провести комплексну підтримку сільськогосподарського виробника з метою забезпечення належної соціальної захищеності осіб, які працюють у зазначеній сфері народного господарства.

1.3 Правове регулювання правового статусу самозайнятої особи у соціально-забезпечувальній сфері

На сьогодні у державі визнається важливість розвитку самозайнятого сектору національної економіки, який, вочевидь, є значним підґрунтям для подальшого розвитку сфери соціально активного населення, формування фінансової, інвестиційної, організаційної основи для забезпечення задоволення потреб людини – у соціалізації, працевлаштуванні, задоволенні побутових та інших потреб, соціальному захисті та ін. Водночас з визнанням самозайнятого населення важливою державною цінністю, проголошенням орієнтації державної політики на всебічну підтримку розвитку підприємницької діяльності фізичних осіб, удосконалення законодавства з метою підвищення престижності окремих видів незалежної професійної діяльності, на сьогодні бракує комплексного підходу до регламентації правового статусу самозайнятих осіб. Невиправдано нечітким є правове регулювання ролі самозайнятих осіб у сфері соціального забезпечення. Оскільки їх діяльність є автономною та самодостатньою, доцільно усвідомити й комплексність такої діяльності, яка породжує необхідність забезпечити правове регулювання всіх сфер функціонування такого особливого суб'єкта права та правовідносин. Адже недостатнім є лише здійснення правового регулювання правового статусу самозайнятої особи як суб'єкта господарювання, учасника майнових відносин та платника податків та інших загальнообов'язкових платежів. Для гарантування перспективності, тривалості, стабільності й системності такої діяльності необхідне створення за допомогою державно-правових засобів чіткої можливості усвідомлення особою результатів такої діяльності, гарантій з боку держави в забезпеченні її соціального захисту внаслідок такої діяльності, або ж можливості обирати таку незалежну професійну діяльність, яка, за своєю суттю буде спрямована на досягнення соціальних цілей, завдяки реальній державній підтримці. Отже, вищезазначене обумовлює необхідність чіткого та виваженого нормативно-

правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб у праві соціального забезпечення, розробки системного підходу до визначення основних понять, прав та обов'язків, гарантій їх виконання.

Наведені положення підтверджуються й даними статистики. Зокрема, відповідно до Статистичного збірника Державної служби статистики України «Економічна активність населення» від 2017 року, наприклад, у 2017 році всього зареєстровано 364,4 тис. безробітних осіб, а кількість вакансій у державі склала 50,4 тис. Зокрема, за категоріями: 29,5 тис. професіоналів на 5,8 тис. вакансій; законодавці, керівники, менеджери, вищі державні службовці – 50,3 тис. осіб на 3,2 тис. вакансій; працівники сфери торгівлі й послуг – 52,5 тис. осіб на 6,6 тис. вакансій; кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства – 20,3 тис. осіб на 0,5 тис. вакансій; кваліфіковані робітники з інструментом – 31,5 тис. осіб на 11,8 тис. вакансій; найпростіші професії – 51,6 тис. осіб на 6,5 тис. вакансій [41].

Також у Збірнику відображено розріз видів зайнятості населення у 2017 році, згідно з яким із зайнятого населення у віці 15–70 років (16156,4 тис. осіб) загалом 14,6 % склало самозайняте населення. Водночас значна диспропорція спостерігається у відсотковому відношенні кількості самозайнятого населення до загальної кількості зайнятих осіб між населенням міста і села. Відтак у сільській місцевості кількість самозайнятих осіб складає 30,3 % до загальної кількості зайнятого населення, а у місті – 7,5 %. Серед самозайнятого населення більшість складають чоловіки – 16,4 % від загальної кількості, у той час, як жінок – 12,6 % від загальної кількості [42].

Усі наведені вище дані статистичних спостережень лише підтверджують той факт, що необхідність у розвитку та підтримці самозайнятого населення в Україні є нагальним завданням державної політики. Важливої уваги потребують насамперед механізми законодавчого забезпечення соціального захисту наведеної категорії населення, вдосконалення правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення. Проте для досягнення мети подальшої розробки напрямів реформування чинного

законодавства у сфері діяльності самозайнятих осіб, необхідним є з'ясування існуючого на сьогодні стану правового регулювання з визначеного питання. Проблеми правового регулювання статусу самозайнятих осіб розглядали у своїх працях А. Баланда, С. Бандур, А. Волін, О. Карнаухова, Е. Лібанова, В. Мікловда, В. Онікієнко, Л. Піддубна та ін.

Крім того, загальні питання правового регулювання та принципи правового регулювання у сфері соціального забезпечення склали предмет досліджень таких учених, як Бориченко К. [43], Гудзь А. [44], Дутчак А. [45], Пилипенко П. [46], Прилипко С. [47, 48], Сирота І. [49], Сільченко С. [50], Сташків Б. [51], Тарасюк Т. [52], Тищенко О. [53, 54], Яковленко М. [55], Яковлева Г. [56] та ін.

Разом з тим на сьогодні відсутнє комплексне дослідження з питань вивчення правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення. Наведений стан наукового доробку обумовлює необхідність проведення нашого дослідження.

То ж надалі доцільно перейти безпосередньо до розгляду особливостей правового регулювання правового статусу самозайнятої особи в праві соціального забезпечення. Очолює ієрархічну структуру Конституція України, яка передбачає, що «кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, а також кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом» [29]. Також Основний Закон України визначає «право кожної особи на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирають або на яку вільно погоджується» [29]. «Конституція надає громадянам право на соціальний захист, що включає матеріальне забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян,

підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення» [29].

Особливості забезпечення реалізації всіх закріплених Конституцією України прав визначають відповідно до спеціального законодавства. Зокрема, згідно з Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 №16/98-ВР «загальнообов'язкове державне соціальне страхування громадян України здійснюється за принципами, серед яких обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством про працю, та осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), громадян – суб'єктів підприємницької діяльності та надання права отримання виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням особам, зайнятим підприємницькою, творчою діяльністю тощо» [42].

Загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню підлягають, у тому числі, особи, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності. Роботодавцем відповідно до Основ, вважається й особа, яка використовує найману працю [42].

Лише починаючи проведення дослідження спеціального законодавства у сфері соціального забезпечення самозайнятих осіб, а саме загальних положень Основ такого законодавства, можемо визначити значні недоліки сконструйованих законодавцем норм. Зокрема, наведений вище законодавчий акт не послуговується поняттям «самозайнята особа» – правові норми передбачають відповідні положення щодо правового регулювання соціального забезпечення окремих видів самозайнятих осіб – насамперед роздільно закріплено, що соціальному страхуванню підлягають особи, які забезпечують себе роботою самостійно та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності. Поряд з тим до осіб, які забезпечують себе роботою самостійно законом віднесено лише членів творчих спілок і творчих

працівників. За таких умов обов'язковість соціального страхування таких осіб, як адвокат, приватний нотаріус, приватний виконавець, судовий експерт, інших осіб, які провадять незалежну професійну діяльність у розумінні ПК України від 02.12.2010 №2755-VI не визначено. У такому стані правового регулювання також убачається правова колізія визначення поняття «самозайнята особа» між Пк України та Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Також відмітною рисою норм Основ є те, що ними передбачено гарантії в соціальному страхуванні лише для суб'єктів підприємницької діяльності, які є громадянами України. У той час, як законодавство інших галузей не встановлює жодних обмежень щодо здійснення підприємницької діяльності фізичними особами, які не є громадянами України. За таких умов правила щодо їх соціального страхування в праві соціального забезпечення залишаються невизначеними.

Відповідно до ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 №1533-III «страхуванню на випадок безробіття підлягають особи, які провадять незалежну професійну діяльність, фізичні особи – підприємці, члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах. Право на матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги мають застраховані особи» [57].

Згідно з ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 №1058-IV «загальнообов'язкове державне пенсійне страхування здійснюється за принципами: обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством, а також осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, фізичних осіб – підприємців; права на добровільну участь у системі загальнообов'язкового пенсійного страхування осіб, які відповідно до цього Закону не підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню; заінтересованості кожної працездатної особи у власному матеріальному забезпеченні після виходу на пенсію; рівноправності

застрахованих осіб щодо отримання пенсійних виплат та виконання обов'язків стосовно сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування...» тощо [58].

За статтею 11 даного Закону загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню підлягають «1) громадяни України, іноземці (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) та особи без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання у філіях, представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах цих підприємств та організацій, у громадських об'єднаннях, у фізичних осіб – підприємців, осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, та в інших фізичних осіб на умовах трудового договору (контракту) або працюють на інших умовах, передбачених законодавством, або виконують роботи (надають послуги) на зазначених підприємствах, в установах, організаціях чи фізичних осіб за договорами цивільно-правового характеру; 2) фізичні особи – підприємці, у тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування; 3) особи, які провадять незалежну професійну діяльність, а саме наукову, літературну, артистичну, художню, освітню або викладацьку, а також медичну, юридичну практику, в тому числі адвокатську, нотаріальну діяльність, або особи, які провадять релігійну (місіонерську) діяльність, іншу подібну діяльність та отримують дохід від цієї діяльності» [58].

Аналізуючи норми наведених вище законодавчих актів, повторно відзначаємо, що в соціально-забезпечувальному законодавстві відсутній уніфікований підхід до розуміння й визначення поняття «самозайнята особа», оскільки, по-перше жоден із процитованих вище законів не оперує наведеним терміном, по-друге кожен із законів, зазначених вище, встановлює відповідні права й обов'язки лише для певної частини осіб, які належать до самозайнятих. Зокрема, ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на

випадок безробіття» від 02.03.2000 №1533-III відносить до кола осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню на випадок безробіття осіб, які провадять незалежну професійну діяльність та фізичних осіб – підприємців, проте не уточнює, які саме особи належать до осіб, які провадять незалежну професійну діяльність і чи слід наведене поняття застосовувати в розумінні ПК України чи в розумінні поняття «особи, які забезпечують себе роботою самостійно» відповідно Основ законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Найбільш розширеним є перелік самозайнятих осіб, визначений ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 №1058-IV, в якому сам термін «самозайнята особа» не вживається, проте чітко надається перелік осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, та який включає осіб, які провадять незалежну професійну діяльність та фізичних осіб – підприємців, з подальшим уточненням поняття «особи, що провадять незалежну професійну діяльність», яке співпадає з податковим законодавством. Доцільно зауважити, що останні наведені нами законодавчі акти не надають пільг чи переваг тим самозайнятим особам, які є громадянами України, оскільки не закріплюють у диспозиціях статей жодних вимог щодо громадянства самозайнятої особи, яка підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та соціальному страхуванню на випадок безробіття.

Відповідно до ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 №1105-XIV «страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), цивільно-правового договору, на інших підставах, передбачених законом, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності та господарювання, у тому числі в іноземних дипломатичних та консульських установах, інших представництвах нерезидентів або у фізичних осіб, а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах,

фізичні особи – підприємці, особи, які провадять незалежну професійну діяльність, члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності на інших підставах» [59].

Позитивною рисою наведеного Закону є те, що ним чітко передбачено, що соціальному страхуванню на випадок безробіття підлягають особи незалежно від їх громадянства. Крім того, ним також у перелік осіб, які підлягають такому страхуванню включено фізичних осіб та осіб, які провадять незалежну професійну діяльність. Проте Законом також не визначено, яких саме осіб слід віднести до останньої категорії.

Згідно ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 №2464-VI «застрахована особа – фізична особа, яка відповідно до законодавства підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню й сплачує (сплачувала), та/або за яку сплачується чи сплачувався в установленому законом порядку єдиний внесок; страхувальники – роботодавці та інші особи, які відповідно до цього Закону зобов'язані сплачувати єдиний внесок» [10]. Платниками єдиного внеску є «фізичні особи, які забезпечують себе роботою самостійно, та фізичні особи, які використовують працю інших осіб на умовах трудового договору (контракту) [10].

Як бачимо, зазначеним Законом використовується інше поняття, аніж за ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 №1105-XIV та ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 №1058-IV – особи, які забезпечують себе роботою самостійно. Не зрозумілим є те, чи тотожне наведене поняття іншому – «особи, які провадять незалежну професійну діяльність», чи воно вжите у вузькому розумінні Основ законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування – члени творчих спілок та творчі працівники. В останньому випадку виникає ситуація правової неврегульованості соціального страхування та оплати єдиного внеску адвокатами, аудиторями, приватними

нотаріусами та виконавцями, іншими особами, які провадять незалежну професійну діяльність. Доцільно також звернути увагу на наявність внутрішньої колізії в ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 №1105-XIV, де встановлено, що страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності підлягають, у тому числі, фізичні особи – підприємці та особи, які провадять незалежну професійну діяльність, водночас міститься відсильна норма, яка зазначає, що поняття застрахованої особи та страхувальника вживається в розумінні ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», в якому до страхувальника, зокрема, належать фізичні особи – підприємці та фізичні особи, які забезпечують себе роботою самостійно.

Особливості окремих видів соціального страхування самозайнятих осіб досліджувалися також і Грабовецькою О., яка зауважує, що «для забезпечення законодавчої підтримки розвитку самозайнятості населення необхідно найближчим часом розробити й прийняти закон «Про індивідуальну трудову діяльність», який має в першу чергу усунути бюрократичні перешкоди при організації власної справи, чітко регламентувати відповідні податкові зобов'язання самозайнятих, а також виробити порядок співпраці з органами державної влади й місцевого самоврядування та інші заходи». На думку науковця, «питання соціальної захищеності самозайнятих набувають актуальності у випадку тимчасової втрати працездатності, наслідків від природного стихійного лиха, тому зростає роль державного соціального страхування самозайнятого населення. Особливої уваги й законодавчого врегулювання сьогодні вимагає зайнятість в особистому підсобному сімейному господарстві та інші проблемні питання. Вдосконалення нормативно-правової бази розвитку самозайнятості населення вимагає введення самостійної зайнятості населення в правове коло держави: розробка юридичного поняття самозайнятості, чітке визначення категорій людей, які належать до цього сегменту ринку праці; законодавче регулювання питань трудової діяльності самозайнятих, реєстрації, обліку, соціального

страхування, пенсійного забезпечення, спрощеного оподаткування та іншого захисту тощо» [60, с.130].

З такими висновками та пропозиціями автора доцільно майже у повній мірі погодитися. Дійсно, як уже нами неодноразово відзначено, поняття «самозайнята особа» належним чином не розроблене в чинному законодавстві, що потребує перегляду та доопрацювання, і тому перед державою в цілому, та законодавцем насамперед поставлене важливе завдання щодо розробки якісного й цілісного нормативно-правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб, передусім у сфері соціального забезпечення. Адже у правовому статусі самозайнятих осіб саме соціально-забезпечувальний аспект є найбільш не розробленим і колізійним, а подекуди й взагалі характеризується очевидними законодавчими прогалинами. Такий стан правового регулювання обумовлює відсутність належної мотивації осіб забезпечувати свою самозайнятність, організовувати власну справу тощо. Також погоджуємося з тим, що необхідним є чітке окреслення змісту й обсягу поняття «самозайнята особа», передбачення чіткого та вичерпного переліку видів зайнятості фізичних осіб, які є умовою для надання статусу самозайнятої особи в чинному законодавстві за умови браку такого визначення на сьогодні.

Поряд з тим, не обґрунтовано буде підтримати позицію Грабовецької О., яка пропонуючи заходи щодо вдосконалення правового статусу самозайнятих осіб виділила необхідність розробити юридичні терміни щодо надомництва. Тобто ймовірно науковець віднесла до самозайнятого населення осіб, які здійснюють надомну працю. Враховуючи те, що автором до самозайнятого населення віднесено осіб, які здійснюють сімейний підряд, доглядають за особами з інвалідністю тощо, на наш погляд, можлива відповідна дискусія, оскільки з аналізу положень відповідної рекомендації МОП чітко вбачається, що надомна праця є різновидом найманої праці (праці за трудовим договором). Так, згідно з Рекомендацією МОП щодо надомної праці від 20.06.1996 №184 термін «надомна праця» означає роботу, яку особа, що йменується надомником, виконує: «і) за місцем її проживання або в інших приміщеннях

за її вибором, але не у виробничих приміщеннях роботодавця; ii) за винагороду; iii) з метою виробництва товарів або послуг, згідно з указівками роботодавця, незалежно від того, хто надає обладнання, матеріали або інші використовувані ресурси, якщо тільки ця особа не має в своєму розпорядженні такої міри автономії й економічної незалежності, яка необхідна для того, щоб вважати її незалежним працівником відповідно до національного законодавства чи судових рішень; с) термін «роботодавець» означає фізичну або юридичну особу, яка безпосередньо або через посередника, незалежно від того, чи передбачені посередники в національному законодавстві, надає роботу додому в інтересах свого підприємства» [61].

Звертаючись до інших видів соціального забезпечення, проаналізуємо норми ЗУ «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 №2671-VIII, який набуде чинності 1 січня 2020 року. Так, відповідно до ст. 1 «окремні категорії самозайнятих осіб можуть бути як надавачами соціальних послуг, так і їх отримувачами. Зокрема, надавачі соціальних послуг – юридичні та фізичні особи, фізичні особи – підприємці, включені до розділу «Надавачі соціальних послуг» Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг; отримувачі соціальних послуг – особи/сім'ї, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах, яким надаються соціальні послуги. Серед чинників, які можуть зумовити складні життєві обставини визначено, в тому числі безробіття та малозабезпеченість особи.

За ст. 13 Закону «до надавачів соціальних послуг недержавного сектору належать підприємства, установи, організації, крім визначених частиною другою цієї статті, громадські об'єднання, благодійні, релігійні організації, фізичні особи – підприємці та фізичні особи, які надають соціальні послуги з догляду відповідно до цього Закону без здійснення підприємницької діяльності. Фізичні особи, які надають соціальні послуги з догляду відповідно до цього Закону без здійснення підприємницької діяльності, проходять підготовку та перепідготовку у порядку, визначеному КМУ» [62].

«Фізичні особи, які надають соціальні послуги з догляду відповідно до цього Закону без здійснення підприємницької діяльності, можуть надавати соціальні послуги з догляду на непрофесійній основі без проходження навчання та дотримання державних стандартів соціальних послуг отримувачам соціальних послуг з числа членів своєї сім'ї, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права й обов'язки. Фізичним особам, які надають соціальні послуги з догляду відповідно до цього Закону без здійснення підприємницької діяльності, виплачується компенсація за догляд» [62].

«Компенсація за догляд фізичним особам, які надають соціальні послуги з догляду відповідно до цього Закону без здійснення підприємницької діяльності на професійній основі, виплачується фізичним особам – надавачам соціальних послуг, які не перебувають у трудових відносинах, не є фізичними особами – підприємцями, не провадять незалежної професійної діяльності (наукової, літературної, артистичної, художньої, освітньої або викладацької, а також медичної, юридичної практики, у тому числі адвокатської, нотаріальної діяльності тощо), не перебувають на обліку як безробітні» [62].

Аналізуючи наведені норми перспективного законодавства, відзначаємо, що аналогічно, як і у законодавчих актах, що проаналізовані вище в останньому Законі поняття «самозайнята особа» не вживається в буквальному сенсі. Проте в ньому описуються окремі права й обов'язки щодо надання/отримання соціальних послуг та коло осіб, яким вони належать, послуговуючись категоріями «фізична особа – підприємець» (належить до категорії самозайнятих осіб), «особа, яка перебуває у складній життєвій обставині» (не виключає того, що серед осіб може бути й ФОП або особа, що провадить незалежну професійну діяльність, адже заборони щодо надання соціальних послуг наведеному колу осіб законодавством не визначено).

Слід зазначити, що увагу привертає новий суб'єкт соціального забезпечення (надання соціальних послуг) – фізична особа, яка надає соціальні послуги без здійснення підприємницької діяльності на професійній та/або

непрофесійній основі. Не зрозумілим є правовий статус зазначеної особи: з одного боку – чітко визначено, що така особа отримуватиме компенсацію лише у випадку, коли не перебуває в трудових відносинах, не є ФОП, не провадить незалежної професійної діяльності, не перебуває на обліку як безробітна. Тобто Закон, з одного боку, чітко відокремлює таку особу від самозайнятої особи, проте, з іншого, у разі відмови такої фізичної особи отримувати компенсацію за надані соціальні послуги на професійній основі без здійснення підприємницької діяльності чи можна визнавати, що така особа провадить незалежну професійну діяльність у сфері місіонерства чи благодійництва – на сьогодні питання чітко не визначено.

Окремі питання правового статусу самозайнятих осіб відображено й у ЗУ «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 №11057-IV, дух правового регулювання якого близький до основних принципів формування та функціонування інституту самостійної зайнятості – особистої заінтересованості та добровільності. Так, відповідно до ст. 4 «до принципів недержавного пенсійного забезпечення віднесено принципи заінтересованості фізичних осіб у недержавному пенсійному забезпеченні; добровільності створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами, об'єднаннями фізичних осіб та об'єднаннями юридичних осіб; добровільної участі фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення та вибору виду пенсійної виплати, крім випадків, передбачених цим Законом» [63].

Згідно з наведеним Законом самозайнята особа може бути одним із засновників недержавного пенсійного фонду, зокрема професійного пенсійного фонду. Також зазначена особа може бути учасником та вкладником недержавного пенсійного фонду будь-якого виду. За ст. 1 ЗУ «Про недержавне пенсійне забезпечення» «учасник недержавного пенсійного забезпечення – фізична особа, на користь якої сплачуються (сплачувалися) пенсійні внески до пенсійного фонду або на пенсійний депозитний рахунок у банку, й яка має право на недержавне пенсійне забезпечення на умовах і в

порядку, визначених пенсійним контрактом, договором про відкриття пенсійного депозитного рахунка або договором страхування довічної пенсії та цим Законом, або яка отримує пенсійні виплати із пенсійного фонду» [63]; «засновник (засновники) недержавного пенсійного фонду – юридична особа або фізичні особи (для професійного пенсійного фонду), які створили пенсійний фонд чи приєдналися до нього після створення та набули прав і обов'язків, визначених цим Законом для засновників пенсійного фонду; вкладник недержавного пенсійного фонду – особа, яка сплачує пенсійні внески на користь учасника шляхом перерахування грошових коштів до недержавного пенсійного фонду відповідно до умов пенсійного контракту та закону» [63].

Водночас наведений Закон закріплює загальну модель побудови недержавної системи пенсійного забезпечення, та не розкриває конкретних чітких механізмів реалізації задекларованих правомочностей у наведеній сфері. Проте позитивною рисою зазначеного нормативно-правового акту є визнання на законодавчому рівні права фізичних осіб самостійно визначати правила та схеми власного пенсійного забезпечення, брати участь у їх розробці, а також об'єднуючись утворювати професійні недержавні пенсійні фонди. Разом з тим правова регламентація питання недержавного пенсійного забезпечення є актуальною для самозайнятих осіб – економічно та соціально активної категорії населення, для яких така система пенсійного забезпечення може стати доповнюючою альтернативою до діючої системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, можливістю найбільш ефективно забезпечити власну соціальну захищеність після настання відповідного віку.

Підсумовуючи та узагальнюючи весь проаналізований матеріал, зауважимо, що правове регулювання правового статусу самозайнятих осіб у праві соціального забезпечення характеризується наступними особливостями:

– право соціального забезпечення не закріплює поняття «самозайнята особа», а тому слід констатувати, що сьогодні наведений термін не є правовою

категорією права соціального забезпечення – законодавець закріплює окремі норми щодо соціального забезпечення осіб, які є самозайнятими, послуговуючись поняттями: «фізична особа – підприємець», «особа, яка провадить незалежну професійну діяльність», «особа, яка забезпечує себе роботою самостійно». Щодо останньої категорії – є досить спірним, чи слід її віднести до самозайнятих осіб, та яким чином вона співвідноситься з досліджуваною категорією за змістом і обсягом, оскільки різні закони вживають зазначене поняття в різному розумінні;

– розрізненість підходів до соціального забезпечення самозайнятих осіб залежно від виду соціального забезпечення та законодавчого акта, яким таке питання врегульовано: в одних законах передбачено обов’язковість певного виду соціального страхування і для фізичних осіб-підприємців, і для осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, в інших – обов’язковість соціального страхування визначена лише для ФОП, у третій групі – закони, які передбачають обов’язковість соціального страхування для осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, що є невизначеною категорією осіб;

– не сформовано ознак самозайнятої особи як суб’єкта права соціального забезпечення, не врегульовано питання моменту та підстав вступу самозайнятої особи в соціально-забезпечувальні правовідносини;

– не уніфікованими є вимоги до ознаки громадянства самозайнятих осіб як елементу їх правового статусу, чи є він визначальним для надання/отримання видів соціального забезпечення, недостатньо відображена роль ознаки громадянства в процесі реалізації соціально-забезпечувальної правосуб’єктності самозайнятих осіб;

– не сформовано цілісного правового інституту в межах галузі соціального забезпечення, відповідно до якого було би визначено всі спеціальні питання правового статусу самозайнятої особи в соціально-забезпечувальній сфері, вичерпно визначені всі права й обов’язки такої особи, комплексно окреслено всі можливі іпостасі та ролі такої категорії осіб у наданні й отриманні соціального забезпечення, його формуванні;

– соціально-забезпечувальним законодавством не встановлено жодних пільг чи переваг, які надаються самозайнятим особам як учасникам соціального страхування, інших видів правовідносин щодо формування базису для соціального забезпечення, не передбачено заохочень до участі самозайнятих осіб у наданні соціального забезпечення як загальних засобів стимулювання підприємницької діяльності серед населення, формування стійкої мотивації щодо заснування власної справи, професійної реалізації, яка за правомірними і прогнозованими очікуваннями зможе забезпечити соціальний захист такої особи.

Також доцільно додати, що попри те, що окремі позитивні моменти щодо правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб у праві соціального забезпечення все ж існують, зокрема, відповідно до більшості законодавчих актів передбачено соціальне страхування для осіб, які в розумінні ПК України відносяться до самозайнятих, на сьогодні таке правове регулювання не відповідає вимогам дійсності, не враховує всіх викликів, які сформувалися в діючій системі правовідносин у державі. Тому такий стан нормативно-правового забезпечення потребує негайного розроблення нових підходів до регламентації правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення з використанням системного та комплексного підходу, вдосконалення ключових понять, закріплення правових гарантій для соціального забезпечення самозайнятих осіб.

Висновки до розділу 1

На підставі наведених наукових роздумів у першому розділі цієї дисертації ми дійшли наступних висновків.

1. Особливостями виникнення та трансформації явища самостійної зайнятості населення є наступні, а саме: (а) здатність та прагнення до самозайнятості властива природі людини, оскільки окремі первинні форми

організації власної трудової діяльності, спрямованої на виживання та продовження роду, існували ще до формування таких інститутів, як держава та право; (б) самозайнятість населення може розвиватися в різних формах та видах, ґрунтуючись на різних комбінаціях мотивів і цілей такої діяльності: бути систематичною або несистемною, здійснюватися періодично, здійснюватися з метою задоволення власних потреб, реалізації професійних якостей, втілення творчих ідей та амбіцій, отримання прибутку; (в) самозайнятість є не лише економічною, а й правовою категорією, наведена діяльність провадиться в межах чинного законодавства, що передбачає обов'язок декларувати наведену діяльність та здійснювати необхідні податкові та інші платежі; (г) самостійна зайнятість породжує необхідність брати на себе не лише відповідальність за економічні результати власної трудової діяльності, а й долати й передбачати можливі соціальні ризики. Тобто самозайняті особи виступають окремими особливими суб'єктами права соціального забезпечення.

2. До елементів правового статусу самозайнятої особи належать: 1) правосуб'єктність, ідентифікація особи в системі права та правовідносин; 2) відповідні права й законні інтереси особи, та кореспондуючі їм обов'язки; 3) гарантії самозайнятих осіб; 4) відповідальність самозайнятої особи; 5) громадянство фізичної особи як самозайнятої.

3. Правосуб'єктність самозайнятої особи – це її здатність мати певний обсяг конституційних, цивільних, господарських, трудових, соціальних, фінансових та інших галузевих прав та обов'язків, а також своїми діями реалізувати їх та нести юридичну відповідальність залежно від виду самостійної зайнятості особи, яка набувається або з моменту державної реєстрації ФОП, або державної реєстрації незалежної професійної діяльності у відповідному вповноваженому органі й отримання свідоцтва про реєстрацію чи іншого документа (дозволу, сертифіката тощо) з подальшою обов'язковою реєстрацією особи, яка провадить незалежну професійну діяльність як платника податків.

4. До спільних ознак самозайнятої та фізичної особи належать такі: 1) це особа, яка є учасником правовідносин; 2) виступають від власного імені, яке складається з прізвища, імені та по-батькові; 3) правосуб'єктність самозайнятої особи є складовим елементом загальної правосуб'єктності фізичної особи; 4) самозайнята особа – це спеціальний правовий статус фізичної особи, який надає їй спеціальні (додаткові права й обов'язки, відповідальність).

5. До відмінностей самозайнятої та фізичної особи необхідно віднести такі: 1) підстави та умови набуття їх правоздатності й дієздатності. Фізична особа набуває свої права з моменту народження, а дієздатність нею набувається з моменту настання визначеного законодавством віку залежно від характеру правовідносин. Що ж стосується самозайнятої особи, то передумовою набуття нею відповідних прав та обов'язків є державна реєстрація, отримання відповідного свідоцтва про право на зайняття незалежною професійною діяльністю, отримання ліцензії тощо; 2) правові ознаки перелічених осіб відрізняються залежно від їх місцезнаходження: для фізичних осіб – це визначається їх постійним або тимчасовим житлом, тоді як для самозайнятих їх правовий статус визначається насамперед їх місцезнаходженням, яке не завжди може співпадати з їх місцем проживання; 3) фізична особа – це людина яка є учасником правовідносин, а поняття «самозайнята особа» це спеціальний правовий статус фізичної особи, який характеризує її як учасника правовідносин, пов'язаних незалежною професійною діяльністю, і надає їй додаткові права й обов'язки; (4) самозайняті особи, які займаються незалежною професійною діяльністю, мають унікальну здатність одночасно бути роботодавцем і найманим працівником, а також страхувальником та застрахованою особою. З іншого боку, якщо мовиться про фізичних осіб, які займаються окремими видами трудової діяльності, то вони можуть бути або роботодавцем і застрахованою особою, або працівником і застрахованою особою; (5) самозайнята особа – це

фізична особа, яка належить до категорії зайнятого населення, фізична особа може бути як зайнятою, так і безробітною.

6. Що стосується співвідношення таких понять як самозайнята особа та ФОП, слід зауважити, що: 1) вони співвідносяться як ціле та частина, більш загальне та конкретне відповідно; (2) діяльність ФОП спрямована на отримання прибутку та здійснюється на власний ризик, щодо поняття «самозайнята особа», то до нього можуть належати як ФОП, так і особи, які провадять незалежну професійну діяльність, не пов'язану з отриманням доходу; 3) термін «фізична особа – підприємець» стосується фізичної особи, яка займається підприємницькою діяльністю та управлінням, тоді як інший – «самозайнята особа» охоплює ширший обсяг і використовується в різних контекстах, таких як зайнятість населення, податкове законодавство та соціальне забезпечення.

7. Правове регулювання правового статусу самозайнятих осіб у праві соціального забезпечення характеризується наступними особливостями:

а) право соціального забезпечення не закріплює поняття «самозайнята особа», а тому можна констатувати, що на сьогодні наведений термін не є правовою категорією права соціального забезпечення – законодавець закріплює окремі норми щодо соціального забезпечення осіб, які є самозайнятими, послуговуючись поняттями: «фізична особа – підприємець», «особа, яка провадить незалежну професійну діяльність», «особа, яка забезпечує себе роботою самостійно». Щодо останньої категорії – є досить спірним, чи слід її віднести до самозайнятих осіб, та яким чином вона співвідноситься з досліджуваною категорією за змістом і обсягом, оскільки різні законодавчі акти вживають зазначене поняття в неоднаковому розумінні;

б) розрізненість підходів до соціального забезпечення самозайнятих осіб залежно від виду соціального забезпечення та законодавчого акта, яким таке питання врегульовано: в одних законах передбачено обов'язковість певного виду соціального страхування і для ФОП, і для осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, в інших – обов'язковість соціального страхування

визначена лише для ФОП, у третій групі – закони, які передбачають обов'язковість соціального страхування для осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, що є невизначеною категорією осіб;

в) не сформовано ознак самозайнятої особи як суб'єкта права соціального забезпечення, не врегульовано питання моменту та підстав вступу самозайнятої особи в соціально-забезпечувальні правовідносини;

г) не уніфікованими є вимоги до ознаки громадянства самозайнятих осіб як елементу їх правового статусу, чи є він визначальним для надання/отримання видів соціального забезпечення, недостатньо відображена роль ознаки громадянства в процесі реалізації соціально-забезпечувальної правосуб'єктності самозайнятих осіб;

д) не сформовано цілісного правового інституту в межах галузі соціального забезпечення, відповідно до якого було би визначено всі спеціальні питання правового статусу самозайнятої особи в соціально-забезпечувальній сфері, вичерпно визначені всі права й обов'язки такої особи, комплексно окреслено всі можливі іпостасі та ролі такої категорії осіб у наданні й отриманні соціального забезпечення, його формуванні;

е) соціально-забезпечувальним законодавством не встановлено жодних пільг чи переваг, які надаються самозайнятим особам як учасникам соціального страхування, інших видів правовідносин щодо формування базису для соціального забезпечення, не передбачено заохочень до участі самозайнятих осіб у наданні соціального забезпечення як загальних засобів стимулювання підприємницької діяльності серед населення, формування стійкої мотивації щодо заснування власної справи, професійної реалізації, яка за правомірними і прогнозованими очікуваннями зможе забезпечити соціальний захист такої особи.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ САМОЗАЙНЯТОЇ ОСОБИ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

2.1. Правовий статус самозайнятої особи як суб'єкта, що надає соціальне забезпечення

Насамперед актуальним є питання оптимізації системи суб'єктів права соціального забезпечення, забезпечення формування такої системи на принципах розвитку приватної ініціативи в соціальному забезпеченні, підвищення ролі громадянського суспільства в наданні соціального забезпечення та його формуванні, та, як результат – поступового відходу від патерналістської моделі соціальної держави. «У сучасних умовах економічної кризи, пов'язаної з війною в Україні, сформувався не дуже сприятливий клімат на вітчизняному ринку праці, що призводить до безробіття, яке набуває масового характеру, зростає кількість безробітних громадян працездатного віку, що в результаті становить реальну загрозу для державного й суспільного добробуту. І тому особливої значущості набувають аспекти формування ефективної зайнятості населення, створення ефективного ринку робочої сили, запобігання масового безробіття та трудової міграції. І важливе місце повинно бути відведено самостійній зайнятості, адже не дарма МОП максимально високо оцінює перспективи її розвитку й можливості існування, визначаючи при цьому як соціальний фактор, що знижує напругу в суспільстві» [21, с. 276].

Загальні питання проблематики правового статусу суб'єктів права соціального забезпечення, в тому числі тих, що надають соціальне забезпечення, складала предмет досліджень таких теоретиків, як Денега О. [64], Костюк В. [65], Кульчицька О. [66], Обривкіна О. [67], Перехрест Р. [68], Пономаренко О. [69], Синчук С. [70], Сокол М. [71], Соколов Д. [72], Сташків Б. [73, 74], Ткаченко Ю. [75], Ченшова Н. [76], Яковленко Н. [77], Яковлева Г. [78, 79] та ін.

Доцільно розпочати з'ясування обраної проблематики, зазначивши те, що вчення про суб'єктів права соціального забезпечення загалом на сьогодні не є достатньо розвиненим та потребує перегляду підходів, більш усебічних та ґрунтовних досліджень. Проте відповідно до уже існуючих наукових положень, щодо яких в цілому між ученими наявний відповідний консенсус, пропонується всіх суб'єктів права соціального забезпечення поділяти на суб'єктів, які надають соціальне забезпечення (до них також відносять і суб'єктів, які підтверджують факти, що мають значення для надання соціального забезпечення) та суб'єктів, які отримують соціальне забезпечення. Так, на думку Ярошенка О. М., «суб'єктами правовідносин із соціального забезпечення є фізична особа та державний орган, які є носіями суб'єктивних прав та обов'язків. Усіх фізичних осіб об'єднує те, що вони підлягають соціальному забезпеченню зі спеціально створених фондів у зв'язку з настанням соціального випадку (старість, безробіття) або виконанням певних професійних обов'язків (робота у шкідливих умовах). Існують також правовідносини, в яких суб'єктом виступає сім'я, а не фізична особа» [80, с. 134].

Необхідно звернути увагу й на думку Сташківа Б. І., який зазначає, що залежно від функцій, що здійснюються в сфері соціального забезпечення, суб'єкти права соціального забезпечення поділяються на такі групи: 1) суб'єкти, які отримують різні види соціального забезпечення; 2) суб'єкти, які надають різні види соціального забезпечення; 3) суб'єкти, які підтверджують факти, що мають юридичне значення для соціального забезпечення. Останні дві групи часто об'єднують в одну групу – суб'єктів, які надають соціальне забезпечення [81, с. 325].

Вважаємо, що потребує уточнення позиція Ярошенка О. М., який поділяє суб'єктів на фізичних осіб – отримувачів соціального забезпечення та державних органів – надавачів соціального забезпечення, а також і Кульчицької О. І., яка відносить до суб'єктів, що надають соціальне забезпечення виключно державні органи та установи, тобто суб'єктів, які

наділені владно-управлінськими повноваженнями та реалізують державну політику. Дійсно, значну частину суб'єктів, які надають соціальне забезпечення складають саме державно-владні інституції, проте коло таких суб'єктів не обмежується виключно ними. До їх переліку відносяться також і недержавні установи (пенсійні фонди, страхові організації, благодійні організації, приватні підприємства та підприємці, які беруть участь у наданні видів соціального забезпечення на приватних засадах тощо). Вивчення та регулювання діяльності й правового статусу останньої групи суб'єктів, що надають соціальне забезпечення на сьогодні становить значний інтерес науковців, а суб'єктів законопроектної та законотворчої діяльності.

Як зазначає Жовнір Т. Л., «серед суб'єктів, які надають соціальне забезпечення доцільно розглядати значну групу суб'єктів недержавного сектору, які надають соціальне забезпечення відповідно до чинного законодавства на засадах приватного інтересу, благодійництва, ініціативності, зацікавленості у власному соціальному забезпеченні тощо. Наведені правові реалії відповідають позитивним тенденціям відходу України від моделі побудови системи соціального забезпечення патерналістського типу, де вся відповідальність за соціальне забезпечення громадян була покладена на державу та її органи. Важливим суб'єктом наведеної групи є самозайнята особа» [82, с. 76]. Проте дослідженням її правового статусу в наведеному контексті на сьогодні не присвячено жодного комплексного наукового дослідження. Відсутніми є й спеціальні систематизовані нормативно-правові акти, які би регламентували діяльність самозайнятих осіб у сфері надання соціального забезпечення.

Підсумовуючи, можемо зазначити, що дослідження ролі та значення самозайнятої особи як суб'єкта права соціального забезпечення в теорії права соціального забезпечення відсутні, а чинне законодавство це не регулює. Щоб структурувати наше дослідження важливо зазначити, що самозайняту особу як суб'єкта надання соціального забезпечення слід розглядати як 1) суб'єкт, який відіграє певну роль у соціальному забезпеченні, будучи як надавачем, так

і одержувачем соціального забезпечення; 2) суб'єкт соціального забезпечення, який надає відповідні соціальні послуги в межах державної системи за допомогою державно-приватного співробітництва; 3) суб'єкт, який надає окремі види соціального забезпечення незалежно від діючої системи державного соціального забезпечення, самостійно та в доповнення до наведених систем.

Розглянемо кожне значення суб'єкта надання соціального забезпечення більш детально.

1. Як суб'єкт, який відіграє певну роль у соціальному забезпеченні, будучи як надавачем, так і одержувачем соціального забезпечення. Як зазначає Жовнір Т. Л., «такий підхід відображає загальнообов'язкові засади соціального забезпечення насамперед самозайнятих осіб – гарантує формування ними власного соціального забезпечення як результату провадження підприємницької або незалежної професійної діяльності, визначає особливий взаємозв'язок між державою та самозайнятою особою, який проявляється у взаємних правах та обов'язках (у даному випадку – виконання самозайнятою особою зобов'язань щодо сплати загальнообов'язкових платежів, надання звітності, активної участі в загальнообов'язковому соціальному страхуванні, а також у формуванні базису для соціального забезпечення найманих самозайнятими особами осіб)» [82, с. 79].

Відповідно до положень ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 №1533-III «право на матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги мають застраховані особи. Страхуванню на випадок безробіття, з-поміж інших, підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), особи, які провадять незалежну професійну діяльність, фізичні особи – підприємці, члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах» [57].

З наведеної інформації вбачається, що в ЗУ № 1533-III, який набрав чинності 2 березня 2000 року, чітко визначено, що самозайняті особи, у тому числі особи, які провадять незалежну професійну діяльність, та ФОП зобов'язані брати участь у страхуванні на випадок безробіття. У результаті вони виконують подвійну роль у сфері соціального забезпечення. По-перше, виступають платниками внесків, сплачуючи страхові внески відповідно до нормативних актів, створюючи тим самим основу системи соціального забезпечення. По-друге, користуються положеннями соціального забезпечення, які дають їм право на отримання фінансової підтримки та соціальних послуг у разі страхового випадку.

2. Наступним розглянемо самозайняту особу як суб'єкта соціального забезпечення, який надає відповідні соціальні послуги в межах державної системи, за допомогою державно-приватного співробітництва. Пропонуємо виділяти самозайняту особу як особу, яка надає соціальне забезпечення в рамках державної системи відповідного виду такого забезпечення. Важливо визнати, що існують чіткі правові засади, які створюють основу для участі недержавних організацій у наданні різних видів соціального забезпечення. Зокрема, основним нормативно-правовим актом, який регулює це питання є ЗУ «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671-VIII, яким визначено, що «до надавачів соціальних послуг недержавного сектору належать підприємства, установи, організації, крім визначених частиною другою цієї статті, громадські об'єднання, благодійні, релігійні організації, фізичні особи – підприємці та фізичні особи, які надають соціальні послуги з догляду відповідно до цього Закону без здійснення підприємницької діяльності... Підставою для розгляду питання про надання соціальних послуг надавачами соціальних послуг недержавного сектору (крім соціальних послуг, що надаються за рахунок бюджетних коштів) є подані їм заява, звернення, повідомлення про надання соціальних послуг, передбачені частиною першою цієї статті» [62].

«Працівники надавачів соціальних послуг недержавного секторів та фізичні особи, які надають соціальні послуги з догляду відповідно до цього Закону без здійснення підприємницької діяльності, забезпечують надання соціальних послуг на професійній основі відповідно до вимог цього Закону. До працівників надавачів соціальних послуг недержавного секторів належать фахівці та професіонали (соціальні працівники, фахівці із соціальної роботи, соціальні менеджери та інші) та соціальні робітники» [62].

Як впливає з наведеного вище, діяльність із надання такого виду соціального забезпечення, як соціальні послуги, може входити не лише до компетенції держави і її органів чи органів місцевого самоврядування, а й недержавних суб'єктів. Як зазначає Жовнір Т. Л., «законом чітко закріплено право ФОП бути надавачем соціальних послуг. Поряд з тим ФОП – це лише окрема група самозайнятих осіб. Введення до переліку тих суб'єктів, які надають соціальні послуги лише ФОП є певним упущенням законодавця, оскільки ним не передбачено можливості участі інших осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, у наданні соціальних послуг. Більш доцільним і виправданим було би закріпити в нормі саме термін «самозайнята особа» серед переліку надавачів соціальних послуг» [82, с. 77].

ЗУ «Про соціальні послуги» визначаються особливості правового статусу надавачів соціальних послуг (ФОП), які зобов'язані «забезпечувати найкращі інтереси отримувачів соціальних послуг під час надання таких послуг; забезпечувати навчання та підвищення кваліфікації працівників, які надають соціальні послуги; проводити оцінювання потреб особи/сім'ї в соціальних послугах; інформувати населення та кожного отримувача соціальних послуг про перелік соціальних послуг, які вони надають, зміст та обсяги таких послуг, умови і порядок їх отримання у формі, доступній для сприйняття особами з будь-яким видом порушення здоров'я; надавати допомогу отримувачам соціальних послуг у вирішенні їхніх соціально-побутових питань, у тому числі шляхом представлення їхніх інтересів ...» [62].

«Надавачі соціальних послуг мають право: запитувати й отримувати в органах державної влади та органах місцевого самоврядування інформацію, необхідну для організації надання соціальних послуг; залучати на договірній основі підприємства, установи, організації до надання соціальних послуг; залучати грошові кошти та інші ресурси (людські, матеріальні, інформаційні тощо), необхідні для надання соціальних послуг. До надання соціальних послуг можуть залучатися волонтери відповідно до закону» [62].

«У разі залучення до надання соціальних послуг надавачів соціальних послуг недержавного сектору (шляхом соціального замовлення, державно-приватного партнерства, конкурсу соціальних проєктів, соціальних програм тощо) оплата соціальних послуг, що надаються за рахунок бюджетних коштів, у тому числі з установами диференційованої плати, здійснюється шляхом компенсації надавачам вартості таких послуг» [62].

Підсумовуючи, слід зазначити, що функціонування самозайнятої особи в державній системі соціального забезпечення характеризується кількома відмінними правовими ознаками. По-перше, такі особи забезпечують соціальне забезпечення на рівні з державними та комунальними установами, дотримуючись єдиних принципів. По-друге, участь у певних видах соціального забезпечення не перешкоджає самозайнятій особі одночасно займатися іншою прибутковою діяльністю. По-третє, надання соціального забезпечення має квазікомерційний характер, поєднуючи потенціал отримання доходу з соціальною метою.

Таке поєднання є настільки нероздільним та органічним, що неможливо визначати самозайняту особу, одним із напрямів діяльності якої є участь у наданні відповідних видів соціального забезпечення, лише учасником ринкових відносин, діяльність якого спрямована лише на отримання прибутку – вона завжди має соціальну спрямованість та сутність. Самозайнята особа (ФОП), одним із напрямів діяльності якої є участь у наданні відповідних видів соціального забезпечення, є одночасно суб'єктом багатьох видів правовідносин: цивільних, господарських, податкових, адміністративно-

правових, а також і соціального-забезпечувальних. Участь у зазначених правовідносинах передбачає певні відмінні ознаки діяльності з надання соціального забезпечення: (а) дотримання державних стандартів і правил; (б) професійне виконання, що вимагає набуття відповідної кваліфікації, постійного вдосконалення та нагляду; (в) підлягають державному контролю та підвищеним нормативно-правовим вимогам; (г) здійснення зазначеної діяльності залежить від результатів конкурсу, який проводить уповноважений державний орган, на основі державно-приватного партнерства та інших критеріїв, передбачених чинним законодавством.

Спеціальні положення щодо можливості участі самозайнятих осіб у наданні окремих видів державного соціального забезпечення регулюються відповідно до ЗУ «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 02.06.2005 №2623-IV. За його нормами суб'єктами, які забезпечують реінтеграцію бездомних осіб, є юридичні особи різних форм власності, фізичні особи, які здійснюють таку діяльність. Відповідно до Закону закладами соціального захисту для бездомних осіб є: «будинки нічного перебування; центр реінтеграції бездомних осіб; соціальний готель; інші заклади, що надають послуги бездомним особам. Заклади соціального захисту для бездомних осіб створюються місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, релігійними організаціями, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності, фізичними особами відповідно до потреб регіону. Засновник може утворити заклад соціального захисту для бездомних осіб – центр комплексного обслуговування бездомних осіб» [83].

Як бачимо, у наведеному законодавчому акті здійснена спроба врегулювати можливість самозайнятих осіб надавати соціальні послуги бездомним особам і безпритульним дітям, проте формулювання норм статей ускладнюють їх подальшу правореалізацію. Оскільки насамперед убачається нечіткість у визначенні самого суб'єкта надання соціальних послуг – «фізична особа, яка здійснює таку діяльність». На наш погляд, за своїми правовими

ознаками «фізична особа, яка здійснює таку діяльність» у розумінні ЗУ «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 02.06.2005 №2623-IV є поняттям, що дуже близьке за змістом іншому – «особа, яка провадить незалежну професійну діяльність» у розумінні ПК України від 02.12.2010 №2755-VI. Адже фізична особа, яка утворює заклад соціального захисту для бездомних осіб, надає їм відповідні соціальні послуги, отримує компенсацію за рахунок державного чи місцевого бюджетів, зобов'язана вести відповідну податкову звітність, сплачувати необхідні податки, збори й обов'язкові платежі. Поряд з тим вона провадить професійну соціально спрямовану діяльність, а отже, можемо зробити висновок, що така особа є самозайнятою. Відтак доцільним є подальше вдосконалення проаналізованих положень з метою забезпечення ефективної участі самозайнятих осіб у наданні соціального забезпечення.

3. Також розглянемо самозайняту особу як суб'єкт, який надає окремі види соціального забезпечення незалежно від діючої системи державного соціального забезпечення, самостійно та у доповнення до наведених систем. Важливо зазначити, що чинна нормативно-правова база недержавних систем соціального забезпечення є нерозвинутою. Існуюча система складається з окремих законів, які стосуються лише обмеженого кола сфер, пов'язаних із недержавними системами соціального забезпечення, що призводить до фрагментарного регулювання. Для повного уявлення про те, як самозайняті особи функціонують як суб'єкти недержавного соціального забезпечення, рекомендується ознайомитися із ЗУ «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV та «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 № 5073-VI.

Відповідно до положень ЗУ «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 №1057-IV: «діяльність з недержавного пенсійного забезпечення – сукупність організаційних, юридичних та інших передбачених законодавством дій, спрямованих на здійснення недержавного пенсійного забезпечення фізичних осіб; засновник (засновники) недержавного пенсійного

фонду – юридична особа або фізичні особи (для професійного пенсійного фонду), які створили пенсійний фонд чи приєдналися до нього після створення та набули прав і обов'язків, визначених цим Законом для засновників пенсійного фонду» [63].

Отже, фізичні особи-підприємці та самозайняті особи, такі як адвокати, нотаріуси, приватні виконавці та судові експерти мають можливість створювати недержавні пенсійні фонди, відомі як професійні пенсійні фонди. Варто зазначити, що, виходячи з аналізу Закону, ці професійні пенсійні фонди можуть бути створені групою самозайнятих осіб, які поділяють однаковий вид професійної діяльності, наприклад, адвокати чи нотаріуси, або ФОП, які займаються подібною діяльністю. Метою цих фондів є створення фінансової основи соціального забезпечення учасників фонду, в яку можуть вноситися як самозайняті особи, так і працівники, які працюють у самозайнятих осіб. Крім того, Закон дозволяє формувати професійний фонд однією особою, а також самозайняті особи можуть брати участь у цих фондах і робити депозити.

Згідно із нормами ЗУ «Про недержавне пенсійне забезпечення» «пенсійні фонди створюються на підставі рішення засновника (зборів засновників) та не мають на меті одержання прибутку на користь одноосібного засновника або для його подальшого розподілу між засновниками. Недержавне пенсійне забезпечення є для пенсійних фондів виключним видом діяльності. Провадження пенсійними фондами іншої діяльності, не передбаченої цим Законом, забороняється. Активи пенсійного фонду формуються за рахунок внесків до пенсійного фонду (пенсійних внесків) та інших надходжень до пенсійного фонду» [63].

Наступним нормативно-правовим актом, який регулює надання соціального забезпечення недержавними суб'єктами є, зокрема ЗУ «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 №5073-VI, відповідно до норм якого «благодійна діяльність – добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення визначених цим Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої

винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара. Благодійник – дієздатна фізична особа або юридична особа приватного права (у тому числі благодійна організація), яка добровільно здійснює один чи декілька видів благодійної діяльності. Суб'єктами такої діяльності є благодійні організації, які утворені та діють відповідно до цього Закону, а також інші благодійники та бенефіціари. Серед сфер благодійної діяльності закріплено соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні послуги й подолання бідності; а серед видів благодійної діяльності відзначено, наприклад, безоплатна передача бенефіціарам доходів від майна і майнових прав; безоплатне надання послуг та виконання робіт на користь бенефіціарів; благодійна спільна діяльність та виконання інших контрактів (договорів) про благодійну діяльність; публічний збір благодійних пожертв; безоплатна передача у власність бенефіціарів коштів, іншого майна, а також безоплатне відступлення бенефіціарам майнових прав; проведення благодійних аукціонів, негрошових лотерей, конкурсів та інших благодійних заходів, не заборонених законом» [84].

Характеристики благодійної діяльності в напрямі соціального захисту та забезпечення не є тотожними характеристикам діяльності із соціального забезпечення, яку здійснює держава та її органи, органи місцевого самоврядування відповідно до чинного законодавства. Адже соціальне забезпечення, яке здійснює держава та її органи, органи місцевого самоврядування відзначається більшою стабільністю, систематичністю та уніфікованістю такої діяльності. Водночас беручи участь у благодійних заходах, спрямованих на соціальне забезпечення, важливо враховувати специфічні потреби осіб у відповідній категорії та вирішувати соціальні ризики, які виходять за рамки державних програм соціального забезпечення. Доповнюючи ці програми, мета полягає в тому, щоб створити більш справедливий соціальний та економічний ландшафт для всіх членів суспільства. Для створення недержавних пенсійних фондів рекомендується дозволити юридичним особам створювати такі фонди. Крім того, доцільно

переглянути існуюче положення та дозволити самозайнятим особам брати участь у цих фондах, одночасно встановивши максимальне обмеження на кількість учасників у цих відкритих фондах.

Також законодавчо диференціювавши недержавні пенсійні фонди на групи за кількістю учасників, на нашу думку, актуальним також є питання закріплення права самозайнятої особи бути адміністратором недержавних пенсійних фондів з незначною кількістю учасників.

Також доцільно більш чітко зазначити право самозайнятої особи бути благодійником, дещо розвинувши та вдосконаливши позицію щодо того, що самозайнята особа може виступати благодійником з огляду на те, що самозайнята особа – це насамперед фізична особа. Поняття «самозайнята особа» позначає фізичну особу як економічно та соціально активного учасника правовідносин, яка провадить трудову діяльність, що обумовлює її особливий правовий статус. Саме тому правовий статус самозайнятої особи як благодійника теж за своєю суттю є відмінним від правового статусу благодійника-фізичної особи, яка не є самозайнятою. Наприклад: (а) у неї може бути певний постійний дохід від підприємницької або незалежної професійної діяльності, з отриманням якого вона може пов'язувати необхідність (можливість) здійснення благодійних пожертв; (б) у неї як у особи, яка провадить незалежну професійну діяльність у відповідній сфері наявна компетенція, знання, вміння та навички, що дозволяють здійснити певний вид благодійництва; (в) у неї можуть бути наймані працівники (не більше чотирьох), що обумовлює більші організаційні можливості в здійсненні благодійної діяльності, проведенні благодійних аукціонів, збору публічних пожертв тощо. Дійсно, самозайнята особа може виступати благодійником як фізична особа від власного імені, проте доцільно врахувати запропоновані нами особливості, підкресливши специфіку благодійної діяльності саме тих фізичних осіб, які займаються підприємницькою або незалежною професійною діяльністю.

Отже, важливо визнати, що діяльність самозайнятої особи, яка виступає суб'єктом і пропонує різні форми соціального забезпечення незалежно від державних систем, на сьогодні характеризується специфічними правовими аспектами. До них належать:

1) діяльність спрямована виключно на досягнення соціальної мети і не може мати комерційних цілей або задовольняти особисті чи індивідуальні потреби;

2) основна увага полягає в тому, щоб забезпечити соціальну безпеку особам, які стикаються зі складними життєвими обставинами або ризикують зіткнутися з ними, тоді як забезпечення особистої соціальної безпеки може бути випадковою, але не основною метою (особа може бути учасником недержавного пенсійного фонду, який нею заснований, проте за своєю суттю наведений фонд утворений для надання соціального забезпечення визначеним категоріям третіх осіб);

3) зазначена діяльність не є основною метою самозайнятої особи; скоріше воно здійснюється поряд з їхньою основною професійною або підприємницькою діяльністю, яка забезпечує дохід і можливість для професійного зростання;

4) ця діяльність ґрунтується на добровільній участі, ініціативі та гуманістичних цінностях;

5) незважаючи на незалежне регулювання та ініціювання, воно залишається предметом державного нагляду та контролю, що вимагає дотримання державних стандартів і правил, визначених законодавством. У деяких випадках також може знадобитися отримання ліцензії, компетенції та відповідних навичок.

2.2. Правове регулювання отримання самозайнятою особою видів соціального забезпечення

«Самостійна зайнятість населення розглядається, як найрезультативніший напрям зниження безробіття за рахунок створення нових робочих місць, а також підвищення рівня життя населення. Для України найближчим часом залишатиметься актуальним регулювання індивідуальної зайнятості шляхом її розширення, державної підтримки, законодавчого регулювання і соціального захисту самозайнятих. Сьогодні в умовах воєнного стану самозайняті особи як досить вразлива категорія також потребують установлення додаткових заходів соціального захисту, пільг під час провадження своєї діяльності» [85, с. 518, 520]. Тому актуальним є більш детально дослідити соціальне забезпечення самозайнятої особи.

Слушною вважаємо думку Жовнір Т. Л. стосовно того, що «соціальне забезпечення є таким напрямом діяльності держави, її уповноважених органів, органів місцевого самоврядування, недержавних суб'єктів, яка характеризується чіткою адресною спрямованістю. Ядром соціального забезпечення є його адресат – особа, яка потрапила у складні життєві обставини, перебуває під впливом соціальних ризиків, на подолання негативних наслідків яких спрямовуються відповідне матеріальне забезпечення, допомоги, пільги, послуги тощо. Таким чином, характеристики особи, яка потрапила у складне життєве становище визначають сутність, форми, спрямованість і дух соціального забезпечення. У наведеному контексті, одним зі шляхів розкриття системи соціального забезпечення та її особливостей, є дослідження переліку категорій осіб, які підлягають соціальному забезпеченню та видів соціального забезпечення, які надаються кожній із існуючих категорій» [86, с. 55]. Такий перелік у чинному законодавстві формувався несистемно, законодавець хаотично визначав необхідність у наданні окремих видів соціального забезпечення тим чи іншим категоріям осіб, що ускладнює проведення ґрунтовних теоретичних досліджень та вдосконалення чинного нормативно-правового регулювання. Слід зауважити, що проблематика правового регулювання особливостей отримання самозайнятою особою відповідних видів соціального забезпечення

не була предметом жодного комплексного та системного наукового дослідження.

Розпочинаючи наш пошук, зауважимо, що питання правового регулювання особливостей отримання самозайнятою особою відповідних видів соціального забезпечення є надзвичайно актуальним, оскільки держава проголошує серед своїх пріоритетних завдань стимулювання та підтримку ведення власної підприємницької діяльності громадянами, самостійної зайнятості та приватної ініціативи в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Саме тому категорія самозайнятих осіб перебуває в зоні особливої уваги держави, а їх діяльність, як така, що пов'язана із підвищеною кількістю можливих соціальних та економічних ризиків, повинна всіма можливими правовими засобами та заходами захищатися й охоронятися державою.

Загальні питання проблематики видів та організаційно-правових форм соціального забезпечення, в тому числі тих, що надаються самозайнятим особам, склали предмет досліджень таких теоретиків, як Бориченко К. [87], Горобець А. [88], Іванової О. [89], Лупини О. [90], Хомич І. [91], Шумної Л. [92, 93], Ярошенко І. [94], Ярошенка О. [95] та ін.

Насамперед самозайнята особа – це людина, чиї життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [29]. Це фізична особа, якій притаманні всі особливі соціальні характеристики, які нерозривно пов'язані саме з відповідною людиною, її природою. У наведеному контексті доцільно звернути увагу, як зазначає Медвідь А. О. щодо сутності права на соціальне забезпечення – «право на соціальне забезпечення є індивідуальним правом особи, яке має майновий характер, публічно-приватну правову природу, визначається як міра вірогідної поведінки особи, котра забезпечується юридичними обов'язками інших осіб, і виражається в можливості для неї отримувати матеріальну допомогу та соціальне обслуговування в разі настання соціальних ризиків з метою їх подолання або зниження ступеня негативного впливу, що здійснюється за рахунок незаборонених джерел фінансування» [96, с. 40].

Самозайнята особа в праві соціального забезпечення має більший обсяг прав і обов'язків щодо соціальної, трудової, страхової, господарської діяльності, а також обов'язків у сфері соціального забезпечення. З іншого боку, діяльність самозайнятої особи підприємницька, наукова, творча, інші види незалежної професійної діяльності, створює можливості для заробітку та професійної реалізації, соціалізації та забезпечення себе належним рівнем матеріальних і нематеріальних, покращує його соціальні й економічні умови. Жовнір Т. Л., аналізуючи твердження Величко Л. Ю., зазначає, що діяльність самозайнятих осіб має декілька принципових особливостей: обумовлена правом на вільно вибрану зайнятість; має особистий характер, пов'язана з професійними та освітніми якостями особи; має різні форми здійснення; підлягає обліку; обумовлює самостійність способу вибору умов трудової діяльності; її матеріально-технічне забезпечення здійснюється ними самостійно; має ризикований характер; у встановлених законом випадках пов'язана з отриманням окремих дозвільних документів; може передбачати обмеження щодо суміщення видів незалежної професійної діяльності [97, с. 211]; характеризує активну поведінку виключно фізичних осіб; стосується специфічних напрямів діяльності людини (наукова, літературна, артистична, художня, викладацька тощо); характеризує діяльність осіб зі спеціальними знаннями та навичками (лікарі, приватні нотаріуси, адвокати, аудиторів, бухгалтерів тощо); визначається під час урахування певних обмежень (особа не є працівником або ФОП; особа використовує як найману працю не більше чотирьох фізичних осіб) [98, с. 171].

Особливості правового статусу соціального забезпечення відрізняють самозайняту особу як одержувача, який можна визначити як установлені відповідно до чинного нормативно-правового регулювання особливості правового становища самозайнятої особи як отримувача соціального забезпечення, яке відображається за допомогою сукупності її прав та обов'язків, гарантій їх дотримання та виконання, підстав, принципів та порядку отримання окремих видів соціального забезпечення,

відповідальності, а також інших структурних елементів, які в динаміці розкривають особливості функціонування самозайнятої особи як особи, що потрапила під дію складних життєвих обставин, її взаємозв'язки з іншими суб'єктами права, місце у взаємовідносинах з державою. Центральним елементом правового статусу самозайнятої особи як отримувача соціального забезпечення є її правосуб'єктність, яка визначає сукупність прав, свобод та обов'язків у сфері отримання соціального забезпечення. Самозайнята особа характеризується наявністю загальних і спеціальних правових ознак, які складають нерозривну єдність та дають підстави для формування у неї як загального, так і спеціального правового статусу як отримувача соціального забезпечення.

З огляду на наведені особливості правового статусу та правосуб'єктності, на наш погляд, для систематизації нашого дослідження доцільно виділяти:

1) самозайняту особу, яка отримує різні види соціального забезпечення, що визначаються загальною правосуб'єктністю такої особи;

2) самозайняту особу, яка одержує види соціального забезпечення, яке визначається її спеціальною правосуб'єктністю, яка обумовлюється здійсненням підприємницької та незалежної професійної діяльності;

3) самозайняті особи як отримувачі додаткового недержавного соціального забезпечення.

Отже, розкриємо більш детально кожну з вищезазначених особливостей самозайнятої особи.

Самозайнята особа, яка отримує різні види соціального забезпечення, що визначаються загальною правосуб'єктністю такої особи як застрахована фізична особа має право на отримання пенсій, іншого матеріального забезпечення, соціального забезпечення та послуг, пов'язаних із виникненням соціальних ризиків, зумовлених важкими життєвими умовами. Необхідно зауважити, що законодавство, яке регулює особливості діяльності осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, наприклад, у ЗУ «Про адвокатуру

та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 №5076-VI, «Про нотаріат» від 02.09.1993 №3425-XII, «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02.06.2016 №1403-VIII, «Про судову експертизу» від 25.02.1994 №4038-XII не передбачено спеціальних норм щодо регулювання пенсійного забезпечення зазначеним категоріям осіб, не визначено жодних пільг щодо його надання з огляду на особливий характер зайнятості особи. Ці положення передбачені саме ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 №1058-IV.

Відповідно до ЗУ від 09.07.2003 №1058-IV самозайняті особи мають право на отримання пенсії за віком, по інвалідності та у зв'язку з втратою годувальника. Так, право на пенсію за віком мають самозайняті особи після досягнення віку 60 років за наявності страхового стажу. Пенсія по інвалідності може бути призначена самозайнятій особі в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності за наявності страхового стажу, передбаченого ст. 32 цього Закону. А пенсія у зв'язку з втратою годувальника може бути призначена самозайнятій особі, якщо вона є непрацездатною у розумінні Закону від 09.07.2003 №1058-IV (наприклад, якщо вона є особою з інвалідністю або досягла пенсійного віку) членом сім'ї померлого годувальника, який був на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по III групі інвалідності. У разі наявності спеціальних підстав пенсія за віком самозайнятим особам може бути призначена раніше в порядку та строки, визначені розділом XIV-1 ЗУ від 09.07.2003 №1058-IV [58].

Самозайнята особа має право на матеріальне забезпечення у випадку різних соціальних ризиків. Так, відповідно до ЗУ «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 №875-XII особам з інвалідністю надається матеріальне, соціально-побутове й медичне забезпечення у формі грошових виплат (пенсій, допомог, одноразових виплат), медикаментів, технічних та інших засобів, включаючи спеціальні видання,

звукопідсилюючу апаратуру й аналізатори, а також шляхом надання послуг з медичної, соціальної, трудової та професійної реабілітації, побутового та торговельного обслуговування [99].

«Особи з інвалідністю, які отримують пенсію, що не перевищує мінімального розміру пенсії, або державну соціальну допомогу, призначену замість пенсії, діти з інвалідністю мають право на безплатне придбання лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування. Особи з інвалідністю першої і другої груп мають право при амбулаторному лікуванні на придбання лікарських засобів за рецептами лікарів з оплатою 50 % їх вартості. Особи з інвалідністю й діти з інвалідністю за наявності медичних показань мають право на безплатне забезпечення санаторно-курортними путівками» [99].

«Особи з інвалідністю I та II групи, діти з інвалідністю та особи, які супроводжують осіб з інвалідністю I групи або дітей з інвалідністю (не більше однієї особи, яка супроводжує особу з інвалідністю I групи або дитину з інвалідністю), мають право на безплатний проїзд у пасажирському міському транспорті (крім таксі) за наявності посвідчення чи довідки, зазначених у цьому Законі, а в разі запровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду – також електронного квитка, який видається на безоплатній основі» [99].

Соціальне забезпечення у формі матеріальних виплат, послуг, пільг надається самозайнятим особам, які мають спеціальний статус, такі як ліквідатори наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, ветерани війни, учасники війни, діти війни та ін. Зокрема, актуальним є відзначити, що відповідно до ЗУ «Пр статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 №3551-ХІІ постраждалими учасниками Революції Гідності визнаються особи, які на виконання ЗУ «Про встановлення державної допомоги постраждалим учасникам масових акцій громадського протесту та членам їх сімей» включені до переліку осіб, які під час участі в масових акціях громадського протесту отримали тілесні ушкодження (тяжкі, середньої тяжкості, легкі), але такі

ушкодження не призвели до інвалідності, та звернулися за медичною допомогою у період з 21 листопада 2013 року по 30 квітня 2014 року. Наведеним особам надаються пільги та інші соціальні гарантії, що визначені для учасників бойових дій, наприклад «безплатне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів та виробів медичного призначення за рецептами лікарів; першочергове безплатне зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів); безплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням або одержання компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування» [100].

Підводячи підсумок, зазначимо, що самозайняті особи: 1) в першу чергу розглядаються як фізичні особи – особи з усіма соціальними, фізіологічними та іншими характеристиками, притаманними людині. І призвести до можливого зниження рівня її життя в майбутньому, можуть соціальні ризики, які мають негативний вплив; 2) питання соціального забезпечення самозайнятих осіб вирішуються відповідно до загальних положень законодавства у сфері соціального забезпечення, а пільги при наданні соціального забезпечення фізичним особам або додаткового захисту щодо самозайнятості в законодавстві відсутні, воно надається на тих самих умовах, відповідно до тих самих принципів та правил, що і соціальне забезпечення фізичних осіб, які не є самозайнятими та потрапили під дію аналогічного соціального ризику; 3) обов'язковими умовами для соціального забезпечення самозайнятих осіб є участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування за відповідною категорією отримання та належне підтвердження факту наявності в них особливого соціального ризику – інвалідності, участі в бойових діях, ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС тощо; 4) при отриманні соціального забезпечення необхідно розкрити загальну правосуб'єктність самозайнятої особи, а також усі можливі права на всі види матеріального забезпечення, соціальні послуги; пільги, соціальне забезпечення та компенсації.

Актуальним питанням на сьогодні є дослідження правового регулювання отримання самозайнятою особою тих видів соціального забезпечення, які обумовлюються її спеціальною правосуб'єктністю, пов'язаною зі здійсненням підприємницької, незалежної професійної діяльності. Тому вважаємо доцільним проаналізувати окремі положення ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 №1533-III, «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 №1105-XIV.

Правовий, економічний і соціально-трудоий феномен самозайнятої полягає в тому, що в наведеної особи як такої, що поєднує в собі дві різні соціально-трудоі ролі – роботодавця та працівника одночасно існує необхідність забезпечити ефективне поєднання таких ролей, оптимізувати та взаємоузгодити різні за спрямованістю трудові й соціальні права та обов'язки, притаманні для кожного із зазначених суб'єктів. Зокрема, у правовідносинах, які виникають за трудовим договором наявні дві сторони: роботодавець та працівник, де останній зобов'язується виконувати доручену йому трудову функцію, здійснювати певні роботи, надавати послуги тощо з дотриманням правил внутрішнього трудового розпорядку, у свою чергу, роботодавець забезпечує працівнику належні та безпечні умови праці, виплачує заробітну плату, сприяє в реалізації соціальних прав, сплачуючи відповідні страхові внески, надаючи окремі додаткові види матеріального забезпечення, що має соціальний характер та передбачене колективним договором, іншими нормативно-правовими, підзаконними, корпоративними, індивідуально-правовими тощо актами, забезпечує надання відпусток тощо. Таким чином, частина обов'язків щодо забезпечення власного соціального захисту працівником певною мірою «делегована» роботодавцю, який організовує розпорядок та режим робочого дня і тижня, організовує діяльність підприємства, установи, організації таким чином, щоб своєчасно виплачувати заробітну плату, сплачувати страхові внески та інші необхідні виплати. Поряд з тим, самозайнята особа як працівник не має можливості такого

«делегування» функцій іншим особам – самозайнята особа інтегрує такі функції – виконання певного кола трудових обов'язків: виконання робіт, надання послуг – безпосередня підприємницька або незалежна професійна діяльність, поряд з тим – організація власної діяльності, здійснення фінансової та бухгалтерської звітності, своєчасна сплата страхових внесків, турбота про забезпечення реалізації власних соціальних прав. У наведеній особливості криється вразливість самотійної зайнятості, що є підставою для посиленої уваги й підтримки з боку держави.

Так, дійсно, розвиток самотійної зайнятості населення є відповіддю на багато соціальних викликів та дозволяє забезпечити розвиток економіки, соціальну й трудову реалізацію населення. Саме розвиток самозайнятості відповідає світовим тенденціям нонконформізму, що поширюється на всі сфери життєдіяльності суспільства, та дозволяє кожному самотійно вирішувати питання власної зайнятості, режиму праці, цілей та результатів своєї діяльності. Проте для досягнення бажаного економічного та соціального результату в сфері самозайнятості населення необхідно насамперед урахувувати підвищені соціальні ризики зазначеної діяльності. Насамперед, на що варто звернути увагу, – це ризик безробіття. Звичайно, такому ризику піддаються всі особи, які працюють незалежно від виду зайнятості та форми працевлаштування. Проте самозайняті особи – ФОП та особи, які провадять незалежну професійну діяльність є набагато більш схильними до такого соціального ризику у зв'язку з наступними факторами: зазначені підприємці відносяться до категорії малого підприємництва та мають менше переваг у конкурентній боротьбі на ринку з іншими (великими) підприємствами; на ринку надання професійних послуг (наприклад, адвокатських, нотаріальних тощо) також існує жорстка конкуренція, яка з великою ймовірністю може призвести до нівелювання всіх зусиль особи, що провадить незалежну професійну діяльність та зумовити необхідність у пошуку іншого заробітку, значне податкове навантаження на самозайнятих осіб, яке (особливо на початку провадження ними своєї діяльності) може стати визначальним

фактором для припинення такої діяльності як такої, що не приносить заробітку – витрати та відрахування переважають доходи, невміння правильно організувати власну підприємницьку або незалежну професійну діяльність, брак кваліфікованих кадрів (які необхідно в окремих випадках найняти самозайнятій особі для налагодження фінансової та податкової звітності, консультування з правових і господарських питань організації власної діяльності тощо), брак належної інформації щодо організації власної справи, ведення податкової звітності, сплати страхових внесків тощо.

Таким чином, доцільно звернутися до положень статей 4 та 6 ЗУ «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 №1533-III, виходячи з системного аналізу яких самозайняті особи: «мають право на матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги. Видами забезпечення за цим Законом є: допомога по безробіттю, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності; допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні. Видами соціальних послуг є: професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації в професійно-технічних та вищих навчальних закладах, у тому числі в навчальних закладах державної служби зайнятості, на підприємствах, в установах, організаціях; профорієнтація; пошук підходящої роботи та сприяння в працевлаштуванні, у тому числі шляхом організації громадських робіт; здійснення заходів сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб відповідно до ст. 24-1 ЗУ «Про зайнятість населення»; інформаційні та консультаційні послуги, пов’язані з працевлаштуванням» [57] тощо.

Матеріальна підтримка та соціальні послуги в разі безробіття є важливою гарантією особи, яка провадить незалежну професійну діяльність. Вважаємо, що особливо важливим у цьому напрямку є надання соціальних послуг, спрямованих на перепідготовку, професіоналізацію, професійне та професійне підвищення кваліфікації за пріоритетними видами економічної діяльності, надання інформаційно-консультативних послуг, спрямованих на

сприяння самозайнятості. Ми вважаємо, що наголос соціального забезпечення на конкретних соціальних ризиках має бути спрямований на запобігання виникненню страхових випадків.

У чинному законодавстві, яке регулює питання зайнятості, не передбачено зходів профілактики безробіття саме серед самозайнятих осіб, тому воно потребує суттєвих і докорінних змін та розробки конкретних пропозицій щодо виду соціально спрямованої діяльності Фонду, яка запобігатиме безробіттю окремих категорій зайнятого населення.

Для самозайнятих осіб наступним важливим видом соціального забезпечення є матеріальне, пов'язане з тимчасовою втратою працездатності, оскільки ця категорія людей, як і інші працівники, можуть бути під загрозою захворювання, перебувати в особливому становищі, потребувати соціальної та матеріальної підтримки й необхідності доглядати за хворими дітьми тощо. У цей час особливо важливою є соціальна підтримка з боку держави така, наприклад, як компенсація частини втраченого доходу особи через життєві труднощі, щоб подолати негативні наслідки цієї життєвої ситуації. Адже як уже зазначалося вище, самозайнята особа насамперед повинна розглядатися як людина з її потребами, інтересами та правами.

Відповідно до ст. 13 ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 № 1105-XIV «1. За страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності надаються такі види страхових виплат: 1) допомога по тимчасовій непрацездатності, включаючи догляд за хворою дитиною, догляд за дитиною віком до 14 років або дитиною з інвалідністю віком до 18 років на весь період надання реабілітаційної допомоги, за наявності медичного висновку про необхідність стороннього догляду за дитиною; 2) допомога по вагітності та пологах; 3) допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли внаслідок нещасного випадку на виробництві)» [59].

«Допомога по тимчасовій непрацездатності виплачується застрахованим особам залежно від страхового стажу в таких розмірах: 1) 50 % середньої

заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, які мають страховий стаж до трьох років; 2) 60 % середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, які мають страховий стаж від трьох до п'яти років; 3) 70 % середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, які мають страховий стаж від п'яти до восьми років; 4) 100 % середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, які мають страховий стаж понад вісім років» [59].

У зв'язку з нещасними випадками на виробництві або професійними захворюваннями важливо враховувати соціальне забезпечення осіб, які працюють самостійно. Як визначено ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 № 1105-XIV, самозайняті особи, у тому числі ФОП та особи, які провадять незалежну професійну діяльність, мають право на різні пільги при настанні страхового випадку. Ці виплати включають фінансову підтримку, страхові виплати та соціальні послуги, передбачені законом. Крім того, вони мають доступ до послуг медичної реабілітації та послуг професійної реабілітації, включаючи збереження робочого місця, навчання або перекваліфікацію, якщо загальна тривалість професійної реабілітації не перевищує двох років; відшкодування витрат під час проходження медичної й професійної реабілітації на проїзд до місця лікування чи навчання й назад, витрат на житло та харчування, транспортування багажу, на проїзд особи, яка його супроводжує; послуги соціальної реабілітації, включаючи придбання автомобіля, протезів, допомогу у веденні домашнього господарства, що надаються відповідно до законодавства тощо» [59].

З 1 липня 2019 року розпочато виконання постанови КМУ від 17.04.2019 № 337 «Про затвердження Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві», яка заслуговує на визнання своєю скрупульозністю та чіткістю. Особливу увагу приділено розслідуванню та документуванню інцидентів за участю ФОП та осіб, які займаються незалежною професійною діяльністю, враховуючи унікальний характер їх роботи. Зокрема, передбачаються конкретні вимоги щодо формування комісії з розслідування нещасних випадків на виробництві та

професійних захворювань, а також указівки щодо повідомлення про такі випадки та проведення відповідних процедур для самозайнятих осіб. Так, встановлено наступні положення: «у разі коли нещасний випадок та/або гостре професійне захворювання (отруєння) сталися з працівником ФОП або підприємства (установи, організації), де відсутня необхідна кількість працівників для утворення комісії, розслідування проводиться комісією, утвореною підприємством (установою, організацією) чи ФОП за місцем настання нещасного випадку, гострого професійного захворювання (отруєння)» [101].

Згідно з нормами Постанови «до обставин, за яких настає страховий випадок державного соціального страхування від нещасного випадку (професійного захворювання (отруєння)/аварії) на виробництві, для ФОП та осіб, які провадять незалежну професійну діяльність належать, виконання ФОП виду робіт, зазначеного в документах обов'язкової звітності або виконання робіт на інших підставах, передбачених законом, особами, які провадять незалежну професійну діяльність, за обставин, серед яких, наприклад, раптове погіршення стану здоров'я потерпілого, одержання травм або його смерть під час виконання трудових (посадових) обов'язків унаслідок впливу небезпечних чи шкідливих виробничих факторів та/або факторів важкості чи напруженості трудового процесу, що підтверджено медичним висновком, або якщо потерпілий не пройшов обов'язкового медичного огляду відповідно до законодавства, а роботи, що виконувалися, протипоказані потерпілому відповідно до медичного висновку, проїзд на роботу чи з роботи на транспортному засобі, що належить підприємству (установі, організації), або іншому транспортному засобі, наданому роботодавцем відповідно до укладеного договору з іншим підприємством (установою, організацією), використання власного транспортного засобу в інтересах підприємства (установи, організації) з дозволу або за письмовим дорученням роботодавця (безпосереднього керівника робіт) тощо» [101].

Удосконалення законодавчої бази щодо самозайнятих осіб, які отримують соціальні виплати через нещасні випадки на виробництві або професійні захворювання, має вирішальне значення для надання додаткових гарантій для самозайнятих осіб. Вивчаючи відповідні нормативні акти, стає очевидним, що уряд офіційно визнає самозайнятість як важливий вид зайнятості. Відповідно, він прагне запропонувати всебічну підтримку, створити безпечне робоче середовище та впровадити законодавчі й організаційні заходи для забезпечення соціального добробуту цієї конкретної групи осіб.

Що стосується залучення самозайнятих осіб до отримання допомоги по соціальному страхуванню, варто зазначити, що вони також можуть мати право на додаткові форми соціального забезпечення, за винятком тих, що пропонуються державними програмами або програмами загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також ті, що надаються особам, які мають особливий правовий статус згідно з конкретним законодавством. Ці додаткові форми соціального забезпечення можуть включати такі варіанти, як пенсія на певний строк або одноразова пенсійна виплата, як це передбачено ЗУ «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 07.09.2003 № 1057-IV. Цими пільгами можуть користуватися самозайняті особи, які беруть участь у недержавних пенсійних фондах і сплачують відповідні внески.

Ознайомившись із вищезазначеною інформацією, можна зробити висновок, що до самозайнятих осіб, які отримують соціальні виплати, поширюються наступні правові характеристики.

1. Самозайняті особи є суб'єктами права соціального забезпечення, і мають право на отримання різноманітної матеріальної підтримки та соціальних послуг (переважно це стосується фізичних осіб).

2. Система правового регулювання соціального забезпечення самозайнятих осіб ще не сформована й знаходиться на початковій стадії розвитку. Поняття «самозайняті особи» в окремих законодавчих актах не

застосовуються, а лише наводиться перелік осіб, які належать до самозайнятих. Також не досягнуто консолідації соціальних ризиків, з якими стикаються самозайняті особи, та встановлення вичерпного переліку відповідних видів соціального захисту, доступних у таких ситуаціях. Крім того, правові характеристики самозайнятих осіб як одержувачів соціального забезпечення не були належним чином визначені.

3. У законодавстві про соціальне забезпечення відсутні конкретні норми, які б відповідали унікальним потребам самозайнятих осіб. Наразі відсутня розроблена система пільг та послуг, спрямованих на забезпечення соціальної підтримки самозайнятості. Специфічні соціальні ризики, пов'язані з підприємницькою чи незалежною професійною діяльністю, не були належним чином розглянуті. Отже, положення про соціальне забезпечення самозайнятих осіб є неповними та не відповідають повним потребам цієї категорії населення.

2.3. Самозайняті особи у системі соціального страхування

Соціальне страхування як певний соціально-економічний, фінансовий та правовий феномен розвитку сучасних типів соціальної держави, виступає засобом поєднання відповідальності держави та особи за формування матеріальної й організаційної основи для соціального забезпечення громадян, спрямування спільних зусиль на досягнення визначеної мети. Соціальне страхування є також інструментом для утвердження соціальної справедливості в суспільстві, що досягається шляхом забезпечення співмірності здійснених особою відрахувань до системи соціального страхування, що характеризує якість зусиль, ініціативності та ресурсів, що спрямовуються нею до відповідних страхових фондів, та розмірів наданого такій особі соціального забезпечення, обсягів її захисту від дії різних соціальних ризиків. Попри надзвичайну актуальність дослідження та вдосконалення організаційно-правових засад здійснення соціального

страхування, побудови чіткої, прозорої та прогнозованої системи соціального страхування, щодо зазначеної проблематики проведено недостатньо комплексних наукових досліджень, а реформування та внесення змін до чинного законодавства в окресленій сфері здійснюється несистемно та уповільненими темпами. Поза належною науковою увагою залишено також і правовий статус суб'єктів соціального страхування, серед яких надзвичайно мало робіт присвячено розкриттю ролі й місця самозайнятих осіб у зазначеній сфері. Такий стан наукових та нормопроектних розробок не може бути задовільним, потребує суттєвого доопрацювання, зокрема, з огляду на те, що категорія самозайнятих осіб характеризується специфічними правовими, соціальними та економічними ознаками, визначається особливими вимогами як до їх діяльності, так і до податкової, і до фінансової звітності, що обумовлює окремі характеристики їх правового статусу в соціальному страхуванні.

Питанням становлення та вдосконалення системи соціального страхування в Україні присвячено роботи таких науковців, як Агавердієва Х. [102], Братюк В. [103], Димніч О. [104], Дудченко Н. [105], Зеленко Н. [106], Зеленська М. [107], Кир'язова Т. [108], Кисельова О. [109], Коваль О. [110], Колосок А. [111], Коцюбинська Є. [112], Лаврик О. [113], Лібанова Е. [114], Москаленко О. [115], Мних М. [116], Нечаєва І. [117], Нечипоренко С. [118], Осіпова Л. [119], Прилипко С. [120], Сільченко С. [121], Тищенко О. [122], Трунова Г. [123], Тулянцева В. [124], Черниш А. [125], Чічкань М. [126, 127], Шумна Л. [128], Юрій С. [129] та ін.

Серед наукового доробку бракує системних напрацювань щодо питання участі самозайнятих осіб у соціальному страхуванні, що обумовлює актуальність проведення нашого дослідження.

Перед розкриттям спеціальних положень правового статусу самозайнятої особи як суб'єкта соціального страхування, доцільно з'ясувати загальні теоретичні питання зазначеної наукової проблематики. Насамперед слід визначити поняття соціального страхування, окреслити його види. Відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове

державне соціальне страхування від 14.01.1998 №16/98-ВР: «загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або вповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом» [42]. Відтак, аналізуючи законодавчу норму, відзначаємо, що законодавцем закріплено нормативне визначення виду соціального страхування – загальнообов'язкового державного, що не повністю вирішує теоретичну проблему універсального визначення поняття «соціальне страхування», проте надає чіткий нормативний і методологічний інструментарій для можливості формування такого визначення, оскільки визначає загальний напрям істотних правових ознак соціального страхування. Недоліком наведеного визначення можна зазначити відсутність у переліку тих осіб, які сплачують страхові внески, самозайнятих осіб, його неповність – закріплюються лише такі суб'єкти, як власник (або уповноважений ним орган) та громадяни.

Звертаючись до положень наукових робіт із наведеного питання, зауважимо, що стосовно розуміння поняття «соціальне страхування» у вчених-теоретиків на сьогодні відсутній одностайний підхід. Так, Внукова Н. М. розглядає досліджуване поняття як систему економічних відносин, за допомогою якої формуються й витрачаються кошти фондів для матеріального забезпечення непрацездатних [130, с. 213]. У свою чергу Крпельницька С. О. розглядає соціальне страхування як систему заходів щодо матеріального забезпечення населення в старості, на випадок захворювання чи втрати працездатності в працездатному віці, на випадок безробіття, підтримки материнства та дитинства, охорони здоров'я громадян, при виході на пенсію тощо [131, с. 130]. На думку Колосюк А. М., наведене поняття слід розуміти,

як гарантовану державою систему матеріального забезпечення у разі тимчасової втрати працездатності, при досягненні похилого віку, а також система інших заходів, спрямованих на матеріальне, культурно-побутове та оздоровчо-профілактичне обслуговування [132, с. 130].

Не можемо погодитися з усіма наведеними твердженнями. Наприклад, позиції Кропельницької С. О. та Колосюк А. М. не наводять правових ознак, які відображають правову та фінансову природу соціального страхування як процесу проведення відповідних відрахувань до спеціальних страхових фондів або організацій з метою формування матеріальної основи для соціального забезпечення, а також вирішення пов'язаних з наведеним процесом організаційно-правових питань. У зв'язку з тими ознаками, що наводять науковці, такі визначення більше окреслюють правову природу соціального забезпечення, а не страхування. Поряд з тим законодавче визначення теж має суттєві недоліки для нашого дослідження, зокрема, не враховує питання недержавного соціального страхування, нечітко визначає перелік суб'єктів соціального страхування.

Ураховуючи вищезазначене, вважаємо, що поняття соціальне страхування самозайнятих осіб слід розуміти, як комплекс прав, обов'язків і гарантій самозайнятих осіб, а також процедур їх реалізації, змістом яких є здійснення обумовлених законом або договором відрахувань до державних або недержавних страхових фондів, страхових організацій з метою формування ціннісно-матеріальної й організаційної, соціально спрямованої структури, що є основою та джерелом для надання матеріального забезпечення, соціального обслуговування, пільг, компенсацій та інших видів соціального забезпечення, яке спрямоване на подолання або зменшення негативного впливу складних життєвих обставин (соціальних ризиків), що визначені законом або договором як страхові ризики (у разі настання – страхові випадки), що є підставою для отримання такого забезпечення.

Отже, підкреслимо, що соціальне страхування самозайнятих осіб характеризується наступним: (1) це активна діяльність визначених законом

або договором суб'єктів щодо здійснення відрахувань у розмірах, порядку та на умовах, що визначені законом або договором; (2) конкретним цільовим призначенням акумульованих за рахунок здійснюваних відрахувань коштів – спрямування їх виключно на цілі соціального забезпечення застрахованих осіб; (3) за своєю публічно-правовою природою соціальне страхування може бути державним або недержавним; (4) соціальне страхування – систематична та безперервна діяльність, адже у разі настання страхового випадку обсяг та види соціального забезпечення визначаються з огляду на особливості наведених характеристик із застосуванням поняття «страховий стаж» (щомісячної безперервної сплати страхових внесків), їх величини та інших показників; (5) соціальне страхування існує невідривно від соціального забезпечення, являє собою замкнутий цикл процедур формування та надання соціального забезпечення застрахованим особам, урегулювання переліку прав та обов'язків, взаємозв'язку та взаємодії між різними суб'єктами соціального страхування, вирішення спорів із наведеного питання.

Соціальне страхування можна розвивати за необмеженою кількістю його видів. Загальноприйнятим є проводити поділ соціального страхування за видами залежно від основних характеристик соціального ризику, на подолання негативної дії якого спрямована система соціального страхування.

«Відповідно до правових актів МОП основою сучасного соціального захисту є дев'ять основних видів соціальних допомог: медичне обслуговування; допомога за умови хвороби, безробіття, старості, у зв'язку з нещасними випадками на виробництві; родинна допомога; допомога при вагітності та пологах; допомога за інвалідністю; допомога у разі втрати годувальника. У багатьох країнах світу використовується система взаємодоповнюючого соціального захисту, що включає в себе такі складові елементи: 1) державне соціальне забезпечення; 2) корпоративні соціальні програми; 3) індивідуальне (приватне) страхування. На їх основі в Україні сформувалися такі основні види соціального страхування: 1) пенсійне страхування; 2) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності

та витратами, зумовленими народженням та похованням; 3) страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; 4) страхування на випадок безробіття» [133, с. 56].

В Україні відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 №16/98-ВР виділено такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування: «пенсійне страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; медичне страхування; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття; інші види страхування, передбачені законами України» [42].

Поряд з тим нормативно врегульованим видом недержавного соціального страхування є недержавне пенсійне страхування та забезпечення, яке провадиться відповідно до ЗУ «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 №1057-IV.

Згідно зі ст. 6 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 №16/98-ВР виділено таких суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування: «застраховані громадяни, а в окремих випадках – члени їх сімей та інші особи, страхувальники і страховики. Застрахованою є фізична особа, на користь якої здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Страхувальниками за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням є роботодавці та застраховані особи, якщо інше не передбачено законами України. Страховиками є цільові страхові фонди з: пенсійного страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, медичного страхування; страхування на випадок безробіття» [42].

Ураховуючи норми зазначеної статті, зауважуємо, що самозайняті особи є суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Вони можуть виступати застрахованими особами та страхувальниками, набуваючи відповідних спеціальних прав та обов'язків. Насамперед зауважимо, що участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування для самозайнятих осіб, набуття ними відповідної правосуб'єктності страхувальника та застрахованої особи обумовлені сплатою ними страхових внесків. Відповідно до Основ передбачено, що «здійснюється сплата консолідованого страхового внеску – єдиний соціальний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Згідно з Основами, – це консолідований страховий внесок на пенсійне страхування, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, медичне страхування, страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, страхування на випадок безробіття, який в обов'язковому порядку сплачується страхувальниками з метою забезпечення реалізації прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за соціальним страхуванням» [42].

Відповідно до положень спеціального законодавства – ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 №2464-VI, який є найбільш сучасним за датою його прийняття серед інших законодавчих актів, які регулюють особливості державного соціального страхування за видами, чітко визначено перелік страхувальників та осіб, які підлягають обов'язковому державному соціальному страхуванню, а також порядок його обрахування та сплати. За його нормами чітко вбачається, що «платниками єдиного внеску є ФОП, зокрема ті, які використовують працю інших осіб на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством про працю, чи за цивільно-правовим договором (крім цивільно-правового договору, укладеного з ФОП, якщо виконувані роботи (надавані послуги) відповідають видам діяльності відповідно до відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та ФОП); фізичні особи, які забезпечують

себе роботою самостійно, та фізичні особи, які використовують працю інших осіб на умовах трудового договору (контракту) – як роботодавці. А також платниками єдиного внеску є ФОП, у тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування й особи, які провадять незалежну професійну діяльність, а саме наукову, літературну, артистичну, художню, освітню або викладацьку, а також медичну, юридичну практику, в тому числі адвокатську, нотаріальну діяльність, або особи, які провадять релігійну (місіонерську) діяльність, іншу подібну діяльність та отримують дохід від цієї діяльності – самостійно» [10].

Особливостями правосуб'єктності самозайнятих осіб як платників єдиного внеску є наявність у них спеціальних прав та обов'язків, серед яких: «безоплатно отримувати від органів доходів і зборів та Пенсійного фонду в межах їх компетенції консультації та роз'яснення щодо прав та обов'язків платника єдиного внеску, порядку сплати єдиного внеску; оскаржувати в установленому законом порядку рішення органу доходів і зборів та Пенсійного фонду та дії, бездіяльність його посадових осіб; захищати свої права й законні інтереси, а також права та законні інтереси застрахованих осіб, на користь яких він сплачує єдиний внесок, у тому числі в суді. Платник єдиного внеску зобов'язаний: своєчасно та в повному обсязі нараховувати, обчислювати й сплачувати єдиний внесок; вести облік виплат (доходу) застрахованої особи та нарахування єдиного внеску за кожним календарним місяцем і календарним роком, зберігати такі відомості в порядку, передбаченому законодавством; допускати посадових осіб органу доходів і зборів до проведення перевірки правильності нарахування, обчислення та сплати єдиного внеску, а до проведення перевірки щодо достовірності відомостей про осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, та для призначення пенсій – посадових осіб органів Пенсійного фонду за наявності направлення та/або наказу про перевірку та посвідчення осіб, надавати їм передбачені законодавством документи та пояснення з питань, що виникають у процесі перевірки; подавати звітність та

сплачувати до органу доходів і зборів за основним місцем обліку платника єдиного внеску у строки, порядку та за формою, встановленими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, за погодженням з Пенсійним фондом та фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування; надавати безоплатно застрахованій особі та на вимогу членів сім'ї померлої застрахованої особи відомості про заробітну плату (дохід), суму сплаченого єдиного внеску та інші відомості про застраховану особу, що подаються до органу доходів і зборів тощо» [10].

З огляду на наведені норми Закону в їх системному аналізі з положеннями щодо соціального страхування інших категорій осіб, слід зауважити, що законодавством визначено спеціальний правовий режим нарахування та сплати єдиного внеску для самозайнятих осіб, який покликаний урахувати спеціальний характер діяльності таких осіб. Проте чіткі, на перший погляд, законодавчі положення, що отримали свою деталізацію в наказі МФ України від 20.04.2015 №449 «Про затвердження Інструкції про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», характеризуються неоднозначною практикою їх застосування та реалізації. Наведене свідчить про неспівмірність правової дійсності та нормативно-правового регулювання. Відтак звернімо увагу на окремі правові колізії, що виникають у ході соціального страхування самозайнятих осіб, що найяскравіше проявляються в судовій практиці вирішення правових спорів.

Так, досить часто виникають спірні питання застосування законодавства про соціальне страхування в частині обрахунку розміру єдиного внеску самозайнятих осіб. За постановою Шостого апеляційного адміністративного суду від 28.02.2019 у справі №826/13042/17 за позовом самозайнятої особи (нотаріуса) до Головного управління ДФС у м. Києві про визнання протиправними та скасування вимоги про сплату боргу (недоїмки) та рішення про застосування штрафних санкцій було встановлено, що 6 червня 2017 року

посадовцями Головного управління ДФС у м. Києві проведено документальну планову виїзну перевірку фізичної особи, яка провадить незалежну професійну діяльність щодо своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати податків і зборів за період з 1 квітня 2014 року по 31 грудня 2016 року, за період з 1 січня 2011 року по 31 грудня 2016 року. Результати перевірки оформлено актом №234/26-15-13-11-3126021431 від 06.06.2017, згідно якого позивачем, серед іншого, допущено порушення абз. 1 п. 2 ч. 1 ст. 7 ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», в результаті чого занижено єдиний внесок на загальну суму 421 887,28 грн, у тому числі за 2011 рік в сумі – 52 478,57 грн, 2012 рік у сумі – 66 455,28 грн, 2013 рік у сумі – 69 847,25 грн, 2014 рік у сумі – 74 072,68 грн, 2015 рік у сумі – 76 522,50 грн. та за 2016 рік у сумі – 82 511,00 грн. Такий висновок обгрунтовано тим, що сума доходу, на який нараховується єдиний соціальний внесок, має визначатися шляхом ділення річного доходу на кількість календарних днів, протягом якого він був отриманий.

«Суд зазначає, що відповідно до абз. 1 п. 2 ч. 1 ст. 7 ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 № 2464-VI єдиний внесок нараховується для платників, зазначених у пунктах 4 (крім ФОП, які обрали спрощену систему оподаткування) та 5 частини першої статті 4 цього Закону, – на суму доходу (прибутку), отриманого від їх діяльності, що підлягає обкладенню податком на доходи фізичних осіб. При цьому сума єдиного внеску не може бути меншою за розмір мінімального страхового внеску на місяць. У разі якщо таким платником не отримано дохід (прибуток) у звітному році або окремому місяці звітного року, такий платник зобов'язаний визначити базу нарахування, але не більше максимальної величини бази нарахування єдиного внеску, встановленої цим Законом. При цьому сума єдиного внеску не може бути меншою за розмір мінімального страхового внеску. В силу вимог частини 5 статті 8 Закону № 2464-VI єдиний внесок для платників, зазначених у статті 4 цього Закону,

встановлюється у розмірі 22 відсотки до визначеної статтею 7 цього Закону бази нарахування єдиного внеску» [134].

Статтею 32 ЗУ «Про нотаріат» від 02.09.1993 №3425-ХІІ визначено, що приватний нотаріус сплачує податки, встановлені ПК України. Згідно з абз. 4 п. 164.1 ст. 164 ПК України базою оподаткування для доходів, отриманих від провадження господарської або незалежної професійної діяльності, є чистий річний оподатковуваний дохід, який визначається відповідно до цього Кодексу. Пунктом 178.3 ст. 178 ПК України визначено, що оподатковуваним доходом вважається сукупний чистий дохід, тобто різниця між доходом і документально підтвердженими витратами, необхідними для провадження певного виду незалежної професійної діяльності. Відповідно до п. 178.4 ст. 178 ПК України фізичні особи, які провадять незалежну професійну діяльність, подають податкову декларацію за результатами звітного року відповідно до цього розділу в строки, передбачені для платників податку на доходи фізичних осіб [134].

Таким чином, з аналізу вищенаведеного суд приходиться до висновку, що приватні нотаріуси зобов'язані сплачувати єдиний внесок, нарахований за календарний рік, до 1 травня наступного року, та звітним періодом для них є календарний рік. Згідно п. 4 розд. III Порядку формування та подання страхувальниками звіту щодо сум нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затвердженого наказом МФ України від 14.04.2015 № 435, зареєстрованого в МЮ України від 23.04.2015 №460/26905 особи, які провадять незалежну професійну діяльність, формують та подають самі за себе до органів доходів і зборів Звіт один раз на рік до 01 травня року, що настає за звітним періодом (звітним періодом для них є календарний рік).

Таким чином, жоден із зазначених нормативних актів не вимагає від самозайнятої особи – приватного нотаріуса проводити обчислення суми єдиного внеску з середньомісячного чистого доходу, вирахованого шляхом ділення річного чистого доходу на 12 місяців. За таких обставин, слід

погодитися з висновком суду попередньої інстанції про те, що в Головного управління ДФС у м. Києві були відсутні підстави для прийняття спірної вимоги про сплату боргу (недоїмки) та про застосування штрафних санкцій [134].

Така правова позиція суду апеляційної інстанції узгоджується із правовою позицією ВС у складі колегії Касаційного адміністративного суду, що висловлена в постанові від 05.03.2019 у справі №807/216/16 за позовом самозайнятої особи (нотаріуса) до Мукачівської ОДП ГУ ДФС у Закарпатській області про визнання протиправними та скасування вимоги та рішення. Судом встановлено аналогічні наведеним вище обставини справи, зокрема, що підставою для донарахування сум несплаченого єдиного внеску стало проведення документальної планової виїзної перевірки платника податків, який проводить незалежну професійну діяльність щодо своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати податків і зборів за період з 1 січня 2012 року по 31 грудня 2014 року, дотримання законодавства щодо укладення трудового договору, оформлення трудових відносин з працівниками, правильності нарахування, обчислення та сплати єдиного внеску, виконання вимог валютного й іншого законодавства за період з 01 січня 2011 року по 31 грудня 2014 року, про що складено акт перевірки, яким встановлено порушення позивачем вимог п. 2 ч. 1 ст. 6, п. 2 ч. 1 ст. 7 розд. III, п. 11 ст. 8, п. 2 ст. 9 ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», що призвело до заниження сплати до бюджету єдиного внеску за 2012–2014 роки в сумі 27 115,62 грн. Указані висновки обґрунтовані тим, що позивачем неправильно відображено суми доходу, отриманого від здійснення діяльності, що підлягає оподаткуванню податком на доходи фізичних осіб, а саме: у таблицях звіту про суми нарахованого єдиного внеску за 2012–2014 роки за січень–листопад відображено нульовий дохід, лише в грудні відображено річний оподатковуваний дохід, на який нараховується єдиний внесок з урахуванням максимальної величини.

Аналізуючи наведені вище положення ПК України, ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» № 2464-VI від 08.07.2010 та інших нормативних актів, ВС висловлює наступну правову позицію. Так, приватні нотаріуси зобов'язані сплачувати єдиний внесок, нарахований за календарний рік, до 1 травня наступного року, та звітним періодом для них є календарний рік. Сума доходу приватного нотаріуса, з якої розраховується єдиний внесок, має відповідати чистому доходу, заявленому в податковій декларації, яка подається фізичною особою, яка забезпечує себе роботою самостійно, до контролюючого органу за результатами календарного року. Встановлений механізм визначення суми доходу, на яку нараховується єдиний внесок, передбачає, що приватний нотаріус самостійно визначає таку суму доходу кожного місяця та переносить такі дані до таблиці 3 (Додаток №5 відповідно до Порядку №454 та Порядку №22-2). При цьому обов'язок ділити дохід, отриманий позивачем за рік у рівних частинах на кількість місяців, у яких такий дохід отримано, для визначення доходу на який нараховується єдиний внесок, нормами чинного законодавства не передбачений [135]. Аналогічна правова позиція висловлена в постанові ВС від 31.07.2018 у справі №813/7905/14 [136], а також у постановках ВС від 20.03.2018 у справі №820/2370/17 [137] та від 21.08.2018 у справі №826/5999/16 [138].

Попри наявні усталені позиції декількох судів щодо наведеного питання, слухним буде навести також і позицію Львівського апеляційного адміністративного суду №807/216/16 за позовом самозайнятої особи (нотаріуса) до Мукачівської ОДПІ ГУ ДФС у Закарпатській області, за якою «суд апеляційної інстанції виходив з того, що позивач, виходячи із сум отриманого доходу був зобов'язаний обчислювати суму єдиного внеску помісячно в розмірі не меншому за розмір мінімального страхового внеску за кожну особу за місяць, у якому отримано дохід (прибуток), та з урахуванням максимальної величини бази нарахування єдиного внеску, і сплатити її до 01 травня наступного року за звітним. А передбачений для самозайнятих осіб

річний звітний період стосується лише періодичності подання такими особами звітності органу доходів і зборів та не встановлює порядку нарахування єдиного внеску, а відтак, і не виключає їх обов'язок здійснювати обчислення єдиного внеску помісячно, виходячи з отриманого доходу на підставі бухгалтерських та інших документів, відповідно до яких провадиться нарахування (обчислення) або які підтверджують нарахування (обчислення) виплат (доходу), на які нараховується єдиний внесок» [139].

Таким чином, наведена судова практика відображає колізійність норми щодо особливостей бази нарахування єдиного внеску самозайнятими особами. На наш погляд, проблеми в застосуванні норм ПК України, ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» № 2464-VI від 08.07.2010 прокладають для самозайнятих осіб шлях для можливості маніпуляцій із наведеними нормами, підлаштування окремих прогнозованих доходів з метою уникнення надмірної сплати єдиного внеску. А значна чисельність таких спорів означає наявність відповідної тенденції та може свідчити про навмисні дії самозайнятих осіб, а не поодинокі випадки отримання доходу саме в окремі місяці звітного періоду (що є цілком закономірним). Уся наведена ситуація призводить до негативного явища – формування значної недоїмки щодо сплати єдиного внеску, що не дозволяє забезпечити ефективне функціонування всієї системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, здійснити відповідні соціальні виплати. Висловлюючи власне бачення вирішення зазначеного правового спору, вважаємо, що судами всіх наведених інстанцій необґрунтовано залишено поза увагою чітку норму абз. 2 п.п. 2 ч. 1 ст. 7 ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» № 2464-VI від 08.07.2010, відповідно до якої чітко врегламентовано, що «у разі якщо платником (самозайнятою особою) не отримано дохід (прибуток) у звітному кварталі або окремому місяці звітного кварталу, такий платник зобов'язаний визначити базу нарахування, але не більше максимальної величини бази нарахування єдиного внеску, встановленої цим Законом. При цьому сума

єдиного внеску не може бути меншою за розмір мінімального страхового внеску» [10]. Таким чином, вважаємо, що нотаріуси на виконання зазначеної норми не в праві визначати базу нарахування для єдиного внеску такою, що дорівнює нулю – сума єдиного внеску не може бути меншою за розмір мінімального страхового внеску.

Виникають також правові спори щодо сплати єдиного внеску особами, що провадять незалежну професійну діяльність та одночасно є ФОП. З приводу вирішення таких справ відсутня ustalена судова практика. Так, за рішенням Миколаївського окружного адміністративного суду від 25.04.2019 у справі № 400/389/19 за позовом самозайнятої особи (арбітражного керуючого) до Головного управління Державної фіскальної служби у Миколаївській області про визнання протиправною та скасування вимоги про сплату боргу було встановлено, що позивач зареєстрований державним реєстратором, як ФОП. Основним видом діяльності підприємця є діяльність у сфері права, а також консультування з питань комерційної діяльності керування. Позивач, відповідно до повідомлення про взяття на облік платника єдиного внеску від 07.02.2013, взятий на облік в Управлінні ПФУ в Ленінському районі м. Миколаєва як платник єдиного внеску. Також позивач взятий на облік платника податків, як ФОП. Окрім цього, з 18 квітня 2013 року позивач отримав Свідоцтво про право на здійснення діяльності арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора). У листопаді 2018 року ГУ ДФС у Миколаївській області обрахувало, що позивач сплачував єдиний внесок лише як ФОП, і не сплачував єдиний внесок, як самозайнята особа – арбітражний керуючий.

ГУ ДФС обраховано відповідно до вимог ст. 7 ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» обрахувало як арбітражному керуючому, недоїмку зі сплати єдиного внеску за 2017 рік 8448 грн, та за три квартали 2018 року 7371,54 грн.

Суд зазначає, що законодавець поклав обов'язок на ФОП та осіб, які провадять незалежну професійну діяльність сплачувати єдиний внесок у

розмірі не меншому мінімального страхового внеску на місяць, незалежно від отримання доходу від своєї діяльності. Ведення підприємницької діяльності позивача повністю охоплює діяльність арбітражного керуючого, оскільки вид діяльності консультування з питань комерційної діяльності й керування згідно КВЕД-2010 включає діяльність арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів). По цій справі позивачем не декларувався будь-який дохід від незалежної професійної діяльності (арбітражного керуючого). Факт отримання такого доходу позивачем також не доводить і відповідач. Єдиний внесок у мінімальному розмірі позивачем, як ФОП за спірний період сплачено в повному розмірі, що не заперечується відповідачем. За таких обставин предметом спору по цій справі є вирішення питання чи повинна особа, яка має два статуси: ФОП та особи, яка провадить незалежну професійну діяльність, сплачувати єдиний внесок у мінімальному розмірі за кожний свій статус чи достатньо сплачувати за одним статусом. У відповідача взагалі на обліку перебуває позивач лише в одному статусі – ФОП. Свої зобов'язання щодо сплати єдиного внеску за спірний період ФОП виконав у повному обсязі, що відповідачем не заперечується. Що стосується сплати позивачем єдиного внеску за статус особи, яка провадить незалежну професійну діяльність, то по-перше, позивач не перебуває на обліку у відповідача в такому статусі, а по-друге, у будь-якому разі ФОП та арбітражний керуючий є однієї й тією самою особою.

Порядок обліку платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування не передбачає подвійного обліку платника єдиного внеску однієї й тієї самої особи, як ФОП та як особа, яка провадить незалежну професійну діяльність [140]. Схожа правова позиція висловлена в Рішенні Миколаївського окружного адміністративного суду від 30.05.2019 у справі № 400/1015/19 [141]. Водночас у справі №560/77/19 з аналогічним предметом спору 2 квітня 2019 року Хмельницький окружний адміністративний суд прийняв рішення про відмову в задоволенні позовних вимог, аналізуючи положення ПК України та ЗУ «Про збір та облік єдиного

внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» № 2464-VI від 08.07.2010, зазначає, що вимога про сплату єдиного внеску особою за другий статус – арбітражного керуючого – є правомірною й обґрунтованою [142].

У свою чергу, зазначимо, що неоднозначність судової практики щодо вирішення наведеної правової колізії дійсно обумовлена недосконалістю правового регулювання процедури державної реєстрації самозайнятих осіб як платників податків та зборів – відзначено, що така особа реєструється як ФОП з ознакою провадження незалежної професійної діяльності. Також бракує будь-яких нормативно-правових положень щодо сутності провадження самозайнятою особою відповідних видів діяльності, їх співвідношення та правових ознак, які необхідно встановити для вирішення питання про базу нарахування єдиного внеску. Також відсутні правові норми щодо правових режимів відповідного майна таких осіб і доходу, що отримується за провадження різних видів діяльності – не визначено, чи їх необхідно об'єднувати, чи поглинати, або ж здійснювати окреме оподаткування таких доходів за різними статтями бюджету.

Проблематику відсутності належного вноормування питання сплати єдиного внеску самозайнятою особою відображає правова позиція Миколаївського окружного адміністративного суду у справі № 400/24/19 (рішення від 15.04.2019). До суду звернулася самозайнята особа, обґрунтувавши позовні вимоги тим, що отримала спірну Вимогу про сплату боргу з єдиного внеску на загальну суму 15 819,54 грн. Позивач вважає, що прийняттю Вимоги повинна була передувати документальна перевірка, але відповідач такої перевірки не провів, відповідного акту не склав. Відсутність акту перевірки унеможлиблює встановлення періоду нарахування єдиного внеску. На переконання позивача, ФОП, які перебувають на загальній системі оподаткування, повинні сплачувати єдиний внесок виключно у випадку отримання доходу. Крім того, вона перебувала у відпустці по догляду за дитиною, що не було враховано відповідачем. Суд зазначив, що норми ст. 7

«Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» № 2464-VI від 08.07.2010, які визначають базу оподаткування для ФОП, в незалежності від системи оподаткування, спрощена чи загальна, всі містять застереження про мінімальний розмір суми єдиного внеску, який не може бути меншим за розмір мінімального страхового внеску. Зазначене спростовує доводи позивача про те, що єдиний внесок сплачується тільки у випадку отримання доходу й мінімальний розмір єдиного внеску встановлено на законодавчому рівні. Що стосується зауважень позивача про те, що вона перебувала у відпустці по догляду за дитиною і відповідач не врахував цю обставину при нарахуванні єдиного внеску, слід зазначити, що така обставина не впливає на обов'язок сплачувати єдиний внесок або на його розмір – до моменту припинення позивачем підприємницької діяльності, за ним зберігається обов'язок сплачувати єдиний внесок навіть у випадку відсутності доходу – в такому випадку єдиний внесок нараховується в мінімальному розмірі страхового внеску і відповідач нарахував позивачу єдиний внесок саме виходячи з мінімального розміру [143].

Зазначене судове рішення насамперед ілюструє наявні проблеми в правовому регулюванні участі в соціальному страхуванні самозайнятою особою, яка потрапила під дію різних соціальних ризиків (у даному випадку перебуває у відпустці по догляду за дитиною), які об'єктивно можуть тимчасово унеможливити провадження відповідної діяльності, але не бути підставою для її припинення та зняття з обліку самозайнятої особи. На наш погляд, прогресивним було би розглянути можливість закріплення в законодавстві інституту тимчасового зупинення діяльності самозайнятої особи, що також є підставою для звільнення від сплати єдиного внеску на період існування відповідних обставин, перелік яких (ті, що визнаються найбільш істотними та можуть слугувати підставою для такого зупинення) визначити в законі. Наведене судове рішення також демонструє таку проблему практики участі самозайнятих осіб у соціальному страхуванні, як недостатній рівень обізнаності з нормами чинного законодавства, яке регулює питання

соціального страхування та забезпечення. Така проблема може бути зумовленою як недостатнім рівнем інформаційно-консультаційних послуг, що надаються органами державної влади, які здійснюють адміністрування єдиного внеску, реєструють самозайнятих осіб, приймають у них звіти, так і іншими причинами: неналежною зацікавленістю самозайнятих осіб у зазначених питаннях, динамічність та змінюваність чинного законодавства, яке регулює окреслені питання. Все наведене визначає недосконалість функціонування самозайнятої особи як суб'єкта соціального страхування.

Проблематика можливості тимчасового зупинення діяльності самозайнятої особи та, відповідно, її участі в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування є актуальною для адвокатів. Зокрема, на наведеному питанні наголошено в рішенні Ради адвокатів України від 03.02.2017 №9 [144, с. 557]. Суть зазначеної проблеми полягає в тому, що відповідно до ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 №2464-VI [10], навіть не отримуючи жодного доходу, адвокат повинен сплачувати єдиний соціальний внесок, оскільки перебуває на обліку як платник податків. Адвокат, який став на облік як самозайнята особа і припинив свою діяльність у порядку передбаченому ст. 32 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [27], однак не знявся з обліку в якості платника податку, зобов'язаний сплачувати ЄСВ до моменту зняття з обліку в ДФС (Державна фіскальна служба України). Позиція ДФС з цього питання викладена у Листі ДФС України від 30.12.2016 р. № 41658/7/99-99-13-02-01-17 [145]. Отже, обов'язок сплати ЄСВ не виникає в адвоката, який не здійснює адвокатську діяльність, а відповідно й не отримує доходу, у випадку: припинення адвокатської діяльності, якщо адвокат не має наміру надалі здійснювати адвокатську діяльність (у порядку, передбаченому ст. 31 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [27]); зняття з обліку платника податків в якості самозайнятої особи. Однак оскільки право на зайняття адвокатською діяльністю припиняється шляхом анулювання свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю, то норми щодо

зняття з обліку платника податків в якості самозайнятої особи лише шляхом припинення незалежної професійної діяльності порушують професійні права адвокатів України, зокрема, ст. 31 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [27], якою передбачено право адвоката на зупинення права на зайняття адвокатською діяльністю із внесенням відповідних відомостей до Єдиного реєстру адвокатів України та, відповідно, поновлення такого права (при цьому не відбувається анулювання свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю та адвокат не позбавляється статусу адвоката) [144, с. 557].

Оцінивши в цілому участь самозайнятої особи в соціальному страхуванні, слід також додати, що законодавчі акти, які регулюють питання соціального страхування за видами – ЗУ «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 №1533-III (страхування на випадок безробіття), «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 №1058-IV (пенсійне страхування), «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 №1105-XIV (страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності, страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності) є певною мірою застарілими в питанні правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб як суб’єктів соціального страхування та потребують доопрацювання і перегляду, насамперед у контексті узгодження зазначених положень з нормами ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 №2464-VI. Зокрема, варто звернути увагу на нечіткість визначення категорії самозайнятих осіб, які відповідно до таких законів підлягають загальнообов’язковому державному соціальному страхуванню.

Доцільно також зауважити, що єдиний вид загальнообов’язкового державного соціального страхування з-поміж інших, які визначені відповідно до Основ законодавства України про загальнообов’язкове державне соціальне

страхування від 14.01.1998 №16/98-ВР, не врегульований жодним спеціальним законодавчим актом, у зв'язку з чим на сьогодні відсутня належна процедура медичного страхування, а також не врегульовано особливості матеріального забезпечення та соціального обслуговування у зв'язку з таким страхуванням. Вартим уваги є проєкт ЗУ від 04.10.2018 № 9163 «Про фінансування охорони здоров'я та загальнообов'язкове медичне страхування в Україні». Позитивним аспектом є те, що у зазначеній сфері провадяться відповідні напрацювання, які мають чіткий результат. Щодо змісту законопроєкту в контексті правового регулювання загальнообов'язкового медичного страхування самозайнятих осіб слід зауважити, що його норми чітко передбачають загальнообов'язкове медичне страхування самозайнятих осіб, відносячи їх і до страхувальників (особами, що зобов'язані укласти договір загальнообов'язкового медичного страхування), і до осіб, які підлягають такому страхуванню (застрахованих осіб). При цьому відмітною рисою зазначеного законопроєкту є те, що поняття «самозайнята особа» у ньому не вживається, як і в інших законодавчих актах сфери соціального страхування – у ньому закріплено дві категорії осіб, які за ПК України відносяться до самозайнятих – ФОП та особи, що провадять незалежну професійну діяльність. За положеннями законопроєкту, самозайнята особа як застрахована особа має право 1) безоплатно, за рахунок коштів загальнообов'язкового медичного страхування, отримувати медичні послуги в закладах охорони здоров'я України на умовах та в обсязі, визначених Програмою страхування; 2) вільного вибору лікаря для отримання первинної медичної допомоги в межах відповідної територіальної одиниці; 3) на спеціалізовану й кваліфіковану медичну допомогу, яка за медичною доцільністю може надаватися за межами територіальної одиниці; 4) на отримання в страховика та Уповноваженому органі консультацій про порядок та умови надання медичної допомоги, сплати страхових внесків, використання страхових коштів, а також з інших питань загальнообов'язкового медичного страхування; 5) вільного вибору страховика; 6) брати участь в управлінні загальнообов'язковим медичним страхуванням шляхом участі в об'єднаннях

застрахованих осіб особисто або через своїх представників [146]. В цілому зміст законопроекту варто оцінити як такий, що справить позитивний вплив на розвиток медичного страхування самозайнятих осіб. До недоліків можна віднести відсутність мінімального переліку страхових випадків, якими охоплюється сплата внесків на загальнообов'язкове медичне страхування в Україні та брак спеціальних норм щодо медичного забезпечення самозайнятих осіб із урахуванням роду їх діяльності.

Аналізуючи недержавні види соціального страхування, звертаємо увагу на нерозвиненість законодавства в зазначеній сфері як в цілому, так і щодо самозайнятих осіб. Єдиним законодавчим актом, який регулює питання окремого виду недержавного соціального страхування є ЗУ «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 №11057-IV, за нормами якого вбачається законодавча можливість самозайнятих осіб бути засновниками професійних пенсійних фондів, а також учасниками та вкладниками недержавних пенсійних фондів. Поряд з тим, як і наголошувалося раніше щодо інших законодавчих актів системи соціального страхування в Україні, наведений закон не містить спеціальних положень щодо правового регулювання особливостей недержавного пенсійного страхування самозайнятих осіб, а також в цілому не послуговується наведеним терміном, у зв'язку з чим участь самозайнятих осіб у недержавному пенсійному страхуванні може бути досліджена лише шляхом системного аналізу його положень, екстраполяції положень щодо такого страхування фізичних осіб і роботодавців та формування уявлення про зазначене питання.

У ході проведення дослідження нами окреслено наявний фактичний стан правового регулювання участі самозайнятих осіб у системі соціального страхування, досліджено вже існуючі правові положення, що дало змогу також і виявити ряд проблем щодо зазначеного питання. Вищенаведене дозволяє сформулювати такі висновки щодо особливостей правового статусу самозайнятих осіб у соціальному страхуванні:

– особливості структури правового статусу самозайнятих осіб обумовлюються наявністю в них найманих працівників, у зв'язку з чим правовий статус може включати два елементи: (а) обов'язковий – самозайнята особа виступає одночасно застрахованою особою та страхувальником – сплачує страхові внески, здобуваючи власний страховий стаж та формуючи основи власного соціального забезпечення; (б) додатковий – самозайнята особа виступає страхувальником тих осіб, щодо яких вона є роботодавцем – у разі найму фізичних осіб сплачує внески за них, забезпечуючи їх участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування;

– правовий статус самозайнятої особи в соціальному страхуванні включає як права (щодо отримання інформації про власне соціальне забезпечення, з питань сплати єдиного внеску, отримання видів соціального забезпечення у разі настання страхового випадку), так і обов'язки, серед яких постійно та систематично протягом усього часу здійснення відповідної діяльності сплачувати страховий внесок (у розмірі, не меншому, аніж мінімальний страховий внесок), подавати звітність, інформувати застрахованих осіб (власних працівників) про сплату страхових внесків, вести документацію та надавати до вповноважених органів щодо праці та страхового стажу як власного, так і найманих працівників;

– самозайнята особа за своїм правовим статусом виконує важливу активну соціальну роль – забезпечує не лише працевлаштування своє та найманих осіб, а й їх повноцінне соціальне страхування, набуття страхового стажу, ведення відповідних первинних бухгалтерських документів;

– правовий статус самозайнятих осіб не є достатньо спеціалізованим: не передбачає особливих вимог щодо участі таких осіб у системі соціального страхування, суттєвих відмінностей у розмірі та процедури сплати єдиного внеску, не визначає відповідних пільг у порівнянні з іншими категоріями роботодавців тощо;

– правовий статус не передбачає гнучких норм щодо особливостей зупинення діяльності самозайнятих осіб, та відповідно сплати страхових

внесків – такі внески самозайнята особа зобов'язана сплачувати протягом усього періоду перебування на обліку в уповноваженого органу як самозайнятої особи;

– у зв'язку з недосконалістю та нечіткістю визначення категорії самозайнятих осіб, правових режимів їх майна та доходів, порядку державної реєстрації їх діяльності, порядку ведення бухгалтерської документації та обліку доходів на практиці виникають численні колізії щодо належної сплати ними страхових внесків, у зв'язку з чим законодавство у визначеній сфері потребує перегляду й удосконалення та деталізації. Також необхідним кроком до якісного формування правового статусу самозайнятої особи, як суб'єкта соціального страхування є підвищення рівня правосвідомості та правової культури серед самозайнятих осіб, упровадження законодавчих стимулів для провадження прозорої та відкритої діяльності, своєчасної й у повній мірі сплати страхових внесків.

Висновки до розділу 2

На підставі міркувань, висвітлених у другому розділі цієї роботи, ми дійшли нижченаведених висновків.

1. Функціонування самозайнятої особи в державній системі соціального забезпечення характеризується кількома відмінними правовими ознаками. По-перше, самозайняті особи забезпечують соціальне забезпечення на рівні з державними та комунальними установами, дотримуючись єдиних принципів. По-друге, участь у певних видах соціального забезпечення не перешкоджає самозайнятій особі одночасно займатися іншою прибутковою діяльністю. По-третє, надання соціального забезпечення має квазікомерційний характер, поєднуючи потенціал отримання доходу з соціальною метою.

2. Самозайнята особа (ФОП), одним із напрямів діяльності якої є участь у наданні відповідних видів соціального забезпечення, є одночасно суб'єктом

багатьох видів правовідносин: цивільних, господарських, податкових, адміністративно-правових, а також соціального-забезпечувальних. Участь у зазначених правовідносинах передбачає певні відмінні ознаки діяльності з надання соціального забезпечення: (а) дотримання державних стандартів і правил; (б) професійне виконання, що вимагає набуття відповідної кваліфікації, постійного вдосконалення та нагляду; (в) підлягають державному контролю та підвищеним нормативно-правовим вимогам; (г) здійснення зазначеної діяльності залежить від результатів конкурсу, який проводить уповноважений державний орган, на основі державно-приватного партнерства та інших критеріїв, передбачених чинним законодавством.

3. Діяльність самозайнятої особи, яка виступає суб'єктом і пропонує різні форми соціального забезпечення незалежно від державних систем, на сьогодні характеризується специфічними правовими аспектами, до яких належать:

1) діяльність спрямована виключно на досягнення соціальної мети й не може мати комерційних цілей або задовольняти особисті чи індивідуальні потреби;

2) основна увага полягає в тому, щоб забезпечити соціальну безпеку особам, які стикаються зі складними життєвими обставинами або ризикують зіткнутися з ними, тоді як забезпечення особистої соціальної безпеки може бути випадковою, але не основною метою (особа може бути учасником недержавного пенсійного фонду, який нею заснований, проте за своєю суттю наведений фонд утворений для надання соціального забезпечення визначеним категоріям третіх осіб);

3) зазначена діяльність не є основною метою самозайнятої особи, більше всього воно здійснюється поряд з їх основною професійною або підприємницькою діяльністю, яка забезпечує дохід і можливість для професійного зростання;

4) ця діяльність ґрунтується на добровільній участі, ініціативі та гуманістичних цінностях;

5) незважаючи на незалежне регулювання й ініціювання, воно залишається предметом державного нагляду та контролю, що вимагає дотримання державних стандартів і правил, визначених законодавством. У деяких випадках також може знадобитися отримання ліцензії, компетенції та відповідних навичок.

4. Самозайняті особи: 1) у першу чергу розглядаються як фізичні особи – особи з усіма соціальними, фізіологічними та іншими характеристиками, притаманними людині. І призвести до можливого зниження рівня її життя в майбутньому, можуть соціальні ризики, які мають негативний вплив; 2) питання соціального забезпечення самозайнятих осіб вирішуються відповідно до загальних положень законодавства в сфері соціального забезпечення, а пільги при наданні соціального забезпечення фізичним особам або додаткового захисту щодо самозайнятості в законодавстві відсутні, воно надається на тих самих умовах, відповідно до тих самих принципів та правил, що й соціальне забезпечення фізичних осіб, які не є самозайнятими та потрапили під дію аналогічного соціального ризику; 3) обов'язковими умовами для соціального забезпечення самозайнятих осіб є: участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування за відповідною категорією отримання та належне підтвердження факту наявності в них особливого соціального ризику – інвалідності, участі в бойових діях, ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС тощо; 4) при отриманні соціального забезпечення необхідно розкрити загальну правосуб'єктність самозайнятої особи, а також усі можливі права на всі види матеріального забезпечення, соціальні послуги; пільги, соціальне забезпечення та компенсації.

5. До самозайнятих осіб, які отримують соціальні виплати, поширюються такі правові характеристики;

а) самозайняті особи є суб'єктами права соціального забезпечення, і мають право на отримання різноманітної матеріальної підтримки та соціальних послуг (переважно це стосується фізичних осіб);

б) система правового регулювання соціального забезпечення самозайнятих осіб ще не сформована й знаходиться на початковій стадії розвитку. Поняття «самозайняті особи» в окремих законодавчих актах не застосовуються, а лише наводиться перелік осіб, які належать до самозайнятих. Також не досягнуто консолідації соціальних ризиків, з якими стикаються самозайняті особи, та встановлення вичерпного переліку відповідних видів соціального захисту, доступних у таких ситуаціях. Крім того, правові характеристики самозайнятих осіб як одержувачів соціального забезпечення не були належним чином визначені;

в) у законодавстві про соціальне забезпечення відсутні конкретні норми, які б відповідали унікальним потребам самозайнятих осіб. Наразі відсутня розроблена система пільг та послуг, спрямованих на забезпечення соціальної підтримки самозайнятості. Специфічні соціальні ризики, пов'язані з підприємницькою чи незалежною професійною діяльністю, не були належним чином розглянуті. Отже, положення про соціальне забезпечення самозайнятих осіб є неповними та не відповідають повним потребам цієї категорії населення.

6. Поняття соціальне страхування самозайнятих осіб слід розуміти, як комплекс прав, обов'язків і гарантій самозайнятих осіб, а також процедур їх реалізації, змістом яких є здійснення обумовлених законом або договором відрахувань до державних або недержавних страхових фондів, страхових організацій з метою формування ціннісно-матеріальної та організаційної, соціально спрямованої структури, що є основою та джерелом для надання матеріального забезпечення, соціального обслуговування, пільг, компенсацій та інших видів соціального забезпечення, яке спрямоване на подолання або зменшення негативного впливу складних життєвих обставин (соціальних ризиків), що визначені законом або договором як страхові ризики (у разі настання – страхові випадки), що є підставою для отримання такого забезпечення.

7. Соціальне страхування самозайнятих осіб характеризується наступним: (1) це активна діяльність визначених законом або договором

суб'єктів щодо здійснення відрахувань у розмірах, порядку та на умовах, що визначені законом або договором; (2) конкретним цільовим призначенням акумульованих за рахунок здійснюваних відрахувань коштів – спрямування їх виключно на цілі соціального забезпечення застрахованих осіб; (3) за своєю публічно-правовою природою соціальне страхування може бути державним або недержавним; (4) соціальне страхування – систематична та безперервна діяльність, адже у разі настання страхового випадку обсяг та види соціального забезпечення визначаються з огляду на особливості наведених характеристик із застосуванням поняття «страховий стаж» (щомісячної безперервної сплати страхових внесків), їх величини та інших показників; (5) соціальне страхування існує невідривно від соціального забезпечення, являє собою замкнутий цикл процедур формування та надання соціального забезпечення застрахованим особам, урегулювання переліку прав та обов'язків, взаємозв'язку та взаємодії між різними суб'єктами соціального страхування, вирішення спорів із наведеного питання.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ САМОЗАЙНЯТОЇ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

3.1. Міжнародний досвід правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення

Самозайнятість як особлива категорія у сфері економіки та розвитку ринку праці, а також як окрема цілісна проблематика правового регулювання різних галузей права – податкового, господарського, трудового, соціально-забезпечувального тощо, є явищем, що носить міжнародний характер. Вона розвивається в різних країнах, набуває та вдосконалює свої форми й характеристики як особливий феномен пошуку людиною адекватних власним потребам шляхів реалізації власного трудового потенціалу, закріплення на ринку праці, отримання доходу, соціалізації та розвитку, набуття фінансової самостійності тощо. Зазначене призводить до необхідності пошуку міжнародною спільнотою та кожною окремою державою власних інструментів підтримки самостійної зайнятості, підбору найбільш оптимальних режимів і засобів правового регулювання трудових, податкових та господарських відносин, у які вступають самозайняті особи, а також створення умов для охоплення зазначених осіб соціальним забезпеченням нарівні з особами, які мають інші форми зайнятості. Проблематика самозайнятості на сьогодні є надзвичайно актуальною саме в контексті правового регулювання соціально-забезпечувального аспекту правового статусу зазначених осіб не лише в Україні, а й за кордоном. Також слід зауважити, що розробка найбільш ефективних способів охоплення самозайнятих осіб соціальним захистом є одним із пріоритетних напрямків діяльності різних міжнародних організацій та міжнародних спільнот, серед яких доцільно виокремити і ЄС.

Відтак, з огляду на наведене, враховуючи зростаючу важливість самозайнятості як форми трудової реалізації та сектору ринку праці, а також спільний характер наявних проблем у правовому регулюванні правового статусу самозайнятих осіб у праві соціального забезпечення, чисельність та активність різних наукових досліджень у сфері доступу до соціального забезпечення самозайнятих осіб у зарубіжних країнах, їх системний та глобальний характер, вважаємо, що важливим є розкрити міжнародний досвід правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення, а також розглянути можливості його запозичення в національній правовій системі України.

Загальні питання перейняття міжнародного досвіду правового регулювання у сфері соціального забезпечення складала предмет досліджень таких теоретиків, як Андріїв В. [147], Артюх Ю. [148], Бичков С. [149, 150], Болотіна Н. [151], Бондар М. [152], Запара С. [153], Клименко А. [154, 155], Костюк В. [156], Малюга Л. [157, 158], Мельник В. [159, 160], Москаленко О. [161], Новосельська І. [162], Опішняк С. [163], Ругляк Т. [164], Тулянцева В. [165], Шумило М. [166] та ін.

Окремі питання проблем правового регулювання правового статусу та діяльності самозайнятих осіб досліджували Бекерська Д. А., Воронова Л. К., Вишневецький О. С., Кобильнік Д. А., Небильцова В. М., Остапенко Н. В. та ін. Проте у вітчизняній науці права соціального забезпечення відсутні системні напрацювання з питання розкриття міжнародного досвіду правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення, що й обумовлює актуальність обраної наукової проблематики.

Дослідження означеного питання слід розпочати з аналізу досвіду правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення в країнах ЄС, як у цілому за його загальними принципами, так і розкрити окремі особливості національного законодавства країн-членів.

Право ЄС органічно поєднує в собі узгоджені між країнами-членами підходи до розуміння ключових категорій та норм, ураховуючи національні відмінності. Його положення є результатом правового консенсусу, узагальнення та зведення до єдиного переліку всіх аспектів кожного правового інституту. Не винятком є й категорія «самозайняті особи». Слід зазначити, що як і в Україні, в ЄС зазначене поняття не отримало своєї чіткої та вичерпної нормативно-правової дефініції. Також тривають теоретичні та емпіричні дослідження зазначеної категорії осіб з метою з'ясування їх правових, економічних, соціальних та інших істотних ознак. Обстеження робочої сили Євростату в ЄС визначає осіб, які працюють не за наймом, як «тих ... хто працює в своєму власному бізнесі, на професійній практиці чи в фермерському господарстві з метою отримання прибутку й не наймає інших осіб». Самостійно зайнята людина також може бути визначена як незалежний працівник – на відміну від працівника, який підпорядковується і залежить від роботодавця. Самостійна зайнятість, як правило, зосереджена на конкретних професіях, таких як фермери, фахівці, власники магазинів і будівельники. Більш того є багато категорій самозайнятих людей, втім є значні відмінності в цих категоріях, наприклад, серед ліберальних професіоналів, працівників готелів та ресторанів і подружжя-помічниць. Згідно з даними Євростату загальна середня частка самозайнятих працівників у робочій силі ЄС у 2016 році залишалася відносно стабільною й становила 14 %, хоча це незначне зниження в порівнянні з рівнями 2008 і 1997 років, складовими 15,7 % і 17,2 % відповідно. Двоє з трьох були чоловіками (67 %), більше половини (55 %) були у віці 45 років і старше, близько третини (35 %) мали вищу освіту й 7 з 10 (71 %) були власниками власних рахунків (у них не було співробітників) [167].

Проблематикою сутності категорії «самозайняті особи» в ЄС, складу такої групи осіб у своєму дослідженні «Багато облич самозайнятості у Європі» приділив увагу Матійн Вілкенс. Зокрема, автор зазначає, що у той час як стратегія «Європа-2020» активно сприяє підприємницькій самозайнятості як

засобу створення хороших робочих місць, розробники політики на національному та рівні ЄС активно шукають кращий соціальний захист для самозайнятих працівників. Розуміння цього парадоксу вимагає виходу за межу «самозайнятих» та визнання його як «парасольового» терміна, що охоплює широку групу працівників. Цей парадокс зумовлений різними розробниками політики, які говорять про різні типи самозайнятих працівників. Науковець використовуючи дані EWCS для кластеризації самозайнятих у групи з загальноприйнятими характеристиками. Результати показують, що за умовами праці самозайнятих можна приблизно поділити на п'ять різних груп: (1) працівники, які мають свій постійний дохід (26 %); (2) дрібні торговці та фермери (25 %), (3) роботодавці (23 %); (4) вразливі (17 %); (5) приховані (8 %). Існують різні підходи до розуміння правового статусу самостійної зайнятості. Наприклад, в Італії договір самозайнятості вважається незаконним, коли відносини з клієнтом тривають тривалий час, винагорода охоплює більшу частину доходу працівника і він/він фактично працює в приміщенні клієнта. Бельгія розглядає субординацію та самостійність на роботі як критерії розмежування обох. Іспанія використовує аналогічні критерії для класифікації працівників у абсолютно іншому «третьому» статусі, який називається «залежними автономними робітниками» або «*trabajadores autónomos económicamente zavisientes*», з набором прав та обов'язків працівників. Інші використовують гібридний підхід, як в Австрії, де «підрядники безкоштовних послуг» або «*фрі Дієнстнехмер*» вважаються працівниками для соціального забезпечення та самозайнятими для цілей оподаткування. Таким чином, самозайняті в Європі є дуже неоднорідною групою, й не існує рішення, яке буде загальним для всіх випадків [168].

Відповідно до Рекомендації РЄ щодо доступу до соціального захисту працівників та самозайнятих надаються визначення окремих понять, зокрема: «статус ринку праці» означає статус особи, яка працює або в рамках трудових відносин (працівник), або працює від свого імені (самозайнятих) [169].

Аналізуючи наведений матеріал, слід відзначити, що як і в українському законодавстві, так і праві ЄС відсутній чіткий та взаємоузгоджений між усіма інституціями термін «самозайнята особа», не виокремлені його істотні правові ознаки. Як бачимо, при кваліфікації фізичної особи як самозайнятої у праві ЄС основний акцент робиться на тому, що: (а) така особа є незалежною від роботодавця; (б) виступає від власного імені та діє не в рамках трудових відносин; (в) отримує прибуток від власної діяльності, який забезпечує її потреби; (г) може наймати або не наймати працівників. Схожі правові ознаки притаманні також і поняттю «самозайнята особа» в Україні, проте в ЄС підхід до тлумачення досліджуваного поняття є більш ліберальний та узагальнений, передбачаючи різні можливості для самостійної зайнятості (щодо обрання форми такої зайнятості, сфери та виду діяльності, кількості найманих працівників тощо), у той час, як в Україні чітко визначено дві категорії самозайнятих: ФОП та особи, які провадять незалежну професійну діяльність.

Попри більш тривалу історію розвитку самостійної зайнятості в Європейських країнах на сьогодні не вирішені всі проблеми охоплення самозайнятих осіб соціальним захистом. У зв'язку з чим нині продовжуються пошуки шляхів удосконалення зазначеного питання. Нове дослідження Eurofound показує, що хоча деякі самозайняті люди дотримуються іміджу підприємця, є незалежними працівниками, які вирішують самі, коли і як працювати, інші мають менше щастя й застрягають у нестабільних та залежних від роботи ситуаціях. Незважаючи на посилення дебатів, самозайнятість в ЄС насправді не зростала протягом десятиліть, залишаючись стабільною на рівні близько 15 % робочої сили ЄС. Це значною мірою є наслідком скорочення сільськогосподарського сектору, який традиційно має високу частку самозайнятих врівноважує зростання послуг. Також тенденція для Європи загалом маскує суттєві відмінності між країнами в таких місцях, як Нідерланди, частка самозайнятості зростає більше, ніж в інших. І склад змінюється: частка самозайнятих із працівниками зменшується, тоді як частка самозайнятих без працівників зростає, особливо тих, хто працює за

сумісництвом. Європейське опитування умов праці Eurofound (EWCS) показує, що для кожного п'ятого самозайнятого працівника самозайнятість була єдиним життєздатним варіантом, оскільки інших альтернатив праці не було. Найбільше занепокоєння цих працівників викликає відсутність соціального захисту, як це визнає Європейський стовп соціальних прав, який виступає за право на справедливе та рівне ставлення щодо умов праці, доступу до соціального захисту та навчання незалежно від типу трудових відносин.

Матійн Вілкенс аналізуючи охоплення соціальним захистом виділені ним групи самозайнятих осіб, відзначає, «що два з п'яти кластерів – під назвою «роботодавці» та «працівники, які мають свій постійний дохід» – становлять близько половини самозайнятих. «Роботодавці» – це група самозайнятих з працівниками, тоді як «працівники, які мають свій постійний дохід» не мають жодних працівників. Обидві групи мають більшу стабільність серед самозайнятих працівників. Навпаки, у випадку з кожним четвертим самозайнятим, який позначається «вразливим» і «прихованим», який представляє разом приблизно чисельність населення Австрії. Це самозайняті, яких прагнуть захистити європейські стовпи соціальних прав, оскільки вони, як правило, перебувають у більш нестабільних ситуаціях, із нижчим рівнем доходу та безпеки роботи, є більш залежними. Загалом у них спостерігаються несприятливі умови праці, і це, здається, відповідає нижчому рівню здоров'я та добробуту. І «вразливі», і «приховані» в деяких аспектах нагадують працівників, оскільки вони, швидше за все, залежать лише від одного клієнта (особливо «вразливих») і мають меншу автономію (особливо «приховану»). Ситуація щодо самозайнятих осіб з категорії «дрібні торговці та фермери» є більш неоднозначною, поєднуючи як сприятливі, так і несприятливі умови праці. Вони, як правило, економічно незалежні й працюють автономно, але їм важко виконувати свою роботу. Більше 70 % працюють шість-сім днів на тиждень і їм важко відпочити. Як і «вразливі» та «приховані», їх здоров'я, самопочуття та задоволеність роботою є нижчими, ніж для «роботодавців» і «працівників, які мають свій постійний дохід» [168].

Автор звертає увагу на дуже важливий аспект самостійної зайнятості – соціальні умови діяльності таких осіб, задоволеність від власної роботи, особливості схильності до окремих соціальних ризиків. Також, на противагу українським науковим дослідженням, значна увага приділена самостійній зайнятості в сільському господарстві, як важливому сектору економіки держави, в якому зайнята значна частина її населення. Вважаємо, що дослідження саме соціального захисту працівників сільського господарства є актуальною темою для подальших наукових досліджень. З наведеного доцільно підсумувати те, що самостійна зайнятість як в Україні, так і Європі не є абсолютною відповіддю на всі проблеми з працевлаштуванням та з соціальним захистом населення. Самозайняті особи також (а в окремих випадках – більшій мірі) піддані негативним впливам різних соціальних ризиків, а також негативних економічних, політичних, психологічних, соціальних та інших факторів, у зв'язку з чим потребують соціальної підтримки як кожної національної правової системи, так і міжнародної спільноти, створення адекватних схем соціального захисту, які охоплюватимуть, у тому числі, й такі форми нестандартної (не за трудовим договором) зайнятості.

ЄС здійснює системні кроки у напрямі охоплення соціальним захистом самозайнятих осіб нарівні з іншими категоріями працівників. Зокрема, за Рекомендацією РЄ щодо доступу до соціального захисту працівників та самозайнятих, відзначено, що Європейський стовп соціальних прав, спільно проголошений Європарламентом, Радою та Комісією у листопаді 2017 року, установив 20 принципів та прав на підтримку справедливих та добре функціонуючих ринків праці та систем добробуту. Принцип 12 стовпа, зокрема, зазначає, що «незалежно від типу та тривалості їх трудових відносин працівники та, за порівнянних умов, самозайняті люди мають право на належний соціальний захист». Ця ініціатива спрямована на реалізацію цього принципу, а також на сприяння реалізації інших принципів стовпа, таких як принципи «безпечної та адаптованої зайнятості», «допомоги по безробіттю»,

«доступу до охорони здоров'я» та «доходу та пенсії за віком». Ця Рекомендація стосується галузей соціального захисту, які тісніше пов'язані зі статусом ринку праці або типом трудових відносин і, головним чином, забезпечують захист від втрати доходу, пов'язаного з роботою, при виникненні певного ризику. Системи добробуту та соціального захисту в ЄС відрізняються, відображаючи різні національні традиції, політичні вподобання та бюджет. Тим не менш, вони стикаються з подібними, трансформаційними проблемами. А саме, в минулому для трудових відносин в основному були характерні договори на повний робочий день, відкриті між робочим і одним роботодавцем. За останні два десятиліття глобалізація, технології, зміни індивідуальних переваг та демографічні зміни сприяли важливим змінам на ринку праці. Вони призвели до зростання форм зайнятості, крім контрактів на повний робочий день, таких як тимчасова робота, робота за сумісництвом та випадкова зайнятість. Такі форми зайнятості забезпечують більшу гнучкість для компаній, щоб пристосувати робочу пропозицію до своїх потреб бізнесу, а працівникам пристосувати свою роботу відповідно до особистих переваг. Кар'єра також стала менш лінійною, і люди частіше переходять між статусом на ринку праці та/або поєднують оплату праці та самозайнятість. Ініціатива «Доступ до соціального захисту працівників та само зайнятих» має на меті підтримку всіх самозайнятих і нестандартних працівників, які через свій тип контракту чи статус ринку праці не є достатньо захищеними схемами соціального захисту щодо безробіття, хвороби, материнства чи батьківства, нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, інвалідності та старості. Зокрема, ініціатива спрямована на заохочення держав-членів до виконання наступних завдань: дозволити всім працевлаштованим та самозайнятим дотримуватися відповідних систем соціального захисту (закриття формальних прогалін у охопленні), вживати заходів, що дозволяють всім особам, які працюють у сфері зайнятості та самозайнятості, набувати та брати належні права як члени схеми (адекватне ефективне охоплення) та сприяти передачі прав на соціальний захист між схемами, підвищення прозорості щодо систем та прав

соціального захисту. Ця ініціатива є частиною Пакету соціальної справедливості разом із пропозицією Регламенту Європейського Парламенту та Ради про створення Європейського органу праці та повідомлення про моніторинг виконання Європейського стовпа соціальних прав [169].

Діапазон і різноманітність самозайнятих працівників привели до різних форм регулювання. Так, Закон про працевлаштування ЄС стосується самозайнятих в основному в конкретних сферах, таких як вільне пересування, рівне ставлення. У свою чергу Стовп Європейської стратегії зайнятості спрямований на збільшення числа самозайнятих працівників в ЄС, наприклад, шляхом заохочення держав-членів для зменшення податкових і соціального забезпечення перешкод для цієї форми економічної діяльності. Стаття 53 Договору про функціонування ЄС (TFEU) (раніше ст. 47 Договору про ЄС) передбачає вільне пересування самозайнятих, заявляючи: щоб полегшити особам можливість працювати й займатися діяльністю в якості самозайнятих осіб, Європейський парламент і Рада, діючи відповідно до звичайної законодавчої процедури, видають директиви про взаємне визнання дипломів, сертифікатів та інших доказів, формальних кваліфікацій і для координації положень, установлених законом, нормативними актами або адміністративними діями в державах-членах, що стосуються прийняття та здійснення діяльності в якості самозайнятих осіб (TFEU, 2008). Суд ЄС (CJEU) посилив ці умови договору, визначивши працівника як будь-яку особу, яка займається економічною діяльністю. Це визначення гарантує, що всі договірні положення, що стосуються вільного пересування працівників, поширюються також і на самозайнятих.

Було прийнято ряд директив, які сприяють взаємному визнанню різних національних систем кваліфікацій та їх регулювання, а також регулювання конкретних професійних кваліфікацій (юристи, лікарі, архітектори). Так, Директива Ради 89/48/ ЕЕС спрямована на створення загальної системи визнання дипломів про вищу освіту, які видаються за завершення професійної освіти й навчання тривалістю не менше трьох років. Однак, незважаючи на ці

правові заходи, вільне переміщення самозайнятих людей, особливо самозайнятих фахівців, залишається відносно низьким. Важлива Директива про застосування принципу рівного ставлення між жінками і чоловіками, що займаються самостійною діяльністю, і про захист самозайнятих жінок під час вагітності та пологів. Політичної угоди було також досягнуто в результаті перегляду Директиви 86/613 / ЕЕС у листопаді 2009 року, яка дозволила працюючим не за наймом жінкам мати такий же доступ до декретної відпустки, як наймані працівники, і допомагала подружжю мати доступ до тих же систем соціального захисту, що й офіційно працюючі за наймом робітники.

Рівне ставлення до самозайнятих людей виходить за рамки гендерної рівності. Директива Ради 2000/43/ЕС, що встановлює принцип рівного ставлення до всіх, незалежно від расового або етнічного походження, поширюється на «всіх осіб ...» щодо: (а) умов для доступу до працевлаштування, самостійної зайнятості та професії, включаючи критерії відбору й умови найму, незалежно від сфери діяльності й на всіх рівнях професійної ієрархії, включаючи просування по службі». Директива Ради 2000/78/ЕС, що встановлює загальні рамки рівного ставлення у сфері праці та занять, містить ідентичне положення [167].

Варто відзначити важливість закріплення наведених законодавчих норм у праві ЄС. З великою ймовірністю можливо стверджувати, що ефективна реалізація закріплених зазначених вище загальних принципів та правил стане можливою після тривалої роботи щодо уточнення та роз'яснення зазначених норм, постійного запровадження й оновлення ефективних механізмів їх конкретного застосування, роботи щодо усунення можливих прогалин у спеціальному законодавстві на шляху до реалізації наведених принципів. Проте закріплення Європейського стовпа соціальних прав із установленням принципів та прав на підтримку справедливих і добре функціонуючих ринків праці та систем добробуту, принципів вільного пересування й рівного ставлення тощо в Договорі про функціонування ЄС окреслює основні

пріоритети розвитку системи соціального забезпечення самозайнятих осіб та їх соціально-забезпечувального правового статусу в праві ЄС [170].

Одним із останніх важливих кроків у напрямку вдосконалення чинного законодавства ЄС щодо регулювання правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів соціального забезпечення є розробка РЄ Рекомендації щодо доступу до соціального захисту працівників і самозайнятих. За її положеннями було проаналізовано окремі проблеми охоплення самозайнятих осіб схемами соціального забезпечення, інші проблеми, що обумовлюють неналежний рівень соціальної захищеності наведеної категорії осіб. Зокрема, в Рекомендації закріплено наступні висновки. Так, відзначено, що у ряді країн самозайняті ніколи не були повністю включені до систем соціального захисту. У 2017 році самозайняті особи не мали доступу до захисту від безробіття в одинадцяти державах-членах. Вони не були застраховані від нещасних випадків на виробництві та виробничого травматизму в десяти і не покривались виплатами на хворобу в трьох. Рада ЄС закріплює наступні висновки та положення: (1) законодавство Союзу вже забезпечує принцип рівного поводження між різними видами трудових відносин, забороняє будь-яку пряму чи опосередковану дискримінацію за ознакою статі в питаннях зайнятості, професії, соціального захисту та доступу до товарів і послуг, забезпечує мобільність і збереження прав у випадку мобільності між державами-членами та гарантує мінімальні вимоги щодо придбання та збереження додаткових пенсійних прав через кордон, а також мінімальні вимоги щодо прозорості професійних схем; (2) по мірі розвитку ринків праці системи соціального захисту також повинні розвиватися, щоб гарантувати, що європейська соціальна модель є впевненою в майбутньому, а також дає змогу суспільствам та економікам Союзу максимально використовувати майбутній світ праці. Однак у більшості держав-членів правила, що регулюють внески та права на схеми соціального захисту, все ще значною мірою ґрунтуються на договорах на постійний робочий день між працівником та окремим роботодавцем, тоді як інші групи працівників і самозайняті були більш

неохоплені. Докази свідчать, що деякі нестандартні працівники та деякі самозайняті мають недостатній доступ до галузей соціального захисту, які тісніше пов'язані зі статусом ринку праці або типом трудових відносин. Лише декілька держав-членів здійснили реформи для адаптації систем соціального захисту до мінливого характеру праці для кращого захисту постраждалих працівників та самозайнятих. Покращення були нерівномірними в усіх країнах та різних галузях соціального захисту; (3) працівники та самозайняті особи можуть бути визначені як формально охоплені певною галуззю соціального захисту, якщо чинним законодавством або колективним договором визначено, що вони мають право брати участь у схемі соціального захисту в цій конкретній галузі. Офіційне покриття може забезпечуватися за допомогою обов'язкових або добровільних схем. Останні дають можливість людям дотримуватися схеми (відмовитися від пропозицій) або охоплювати всіх осіб цільової групи за замовчуванням, надаючи їм можливість вийти зі схеми, якщо вони цього хочуть (положення про відмову). Докази свідчать, що добровільні схеми з умовами відмови від них мають більш високі показники дотримання, а отже, забезпечують краще охоплення; (4) робітники та самозайняті люди можуть бути визначені як ефективно охоплені в конкретній галузі соціального захисту, якщо вони мають можливість накопичити адекватні пільги та можливість у разі матеріалізації відповідного ризику отримати доступ до заданого рівня пільг. Особі може бути наданий офіційний доступ, не маючи фактичної можливості створити та скористатися правами на пільги; (5) соціальний захист вважається адекватним, коли він дозволяє людям підтримувати гідний рівень життя, замінити втрати доходу розумним способом і гідно жити, а також запобігає падінню їх бідності; (6) у деяких державах-членах самозайняті особи повністю виключаються з формального доступу до основних схем соціального захисту, в інших державах-членах вони можуть дотримуватися їх на добровільній основі. Добровільне покриття може бути підходящим рішенням у випадку страхування від безробіття, яке більш тісно пов'язане з підприємницьким ризиком, це менш виправдано для інших

ризиків, таких як хвороби, які значною мірою не залежать від свого статусу на ринку праці; (7) права соціального захисту не завжди зберігаються та передаються, коли люди переходять між різними статусами ринку праці, наприклад, переходячи від зайнятості до самозайнятості чи безробіття, поєднуючи оплату праці та самостійну зайнятість, відкриття або закриття бізнесу. Передача прав за схемами та їх агрегація також мають вирішальне значення для того, щоб люди, які поєднують або змінюють роботу, переходили зі статусу працівника на статус самозайнятої людини, й навпаки, ефективно отримували пільги в схемах виплат та мали належне охоплення, а також з метою заохочення їх участі у випадках добровільних схем соціального захисту; (8) пільги можуть бути недостатніми, тобто недостатніми або несвоєчасними для підтримки життєвого рівня, гідно жити та не допускати до людей бідності. У цьому випадку може бути полегшити адекватність, одночасно уважно ставлячись до заходів, що сприяють поверненню до роботи; (9) правила, що регулюють внески, можуть перешкоджати рівним умовам праці та роботі на шкоду деяким категоріям працівників і самозайнятим. Наприклад, внески на соціальний захист для самозайнятих можуть включати внески, незалежні від доходу або встановлюватись на основі минулих доходів, або припущень щодо майбутніх доходів. Це може створити проблеми для грошових потоків для людини, коли її дохід опуститься нижче кошторису. Більше того, прогресивність і зменшення соціальних внесків для груп з низьким рівнем доходу можуть застосовуватися більш рівномірно як до працівників, так і до самозайнятих, одночасно забезпечуючи, щоб такі звільнення не викликали недооцінку доходів; (10) відсутність статистичних даних щодо охоплення соціальним захистом, розбитих за типом трудових відносин, віком, статтю та громадянством, може обмежити можливості покращення спроможності систем соціального захисту пристосовуватися та реагувати на зміну світу праці та інші висновки [169].

«Держави-члени забезпечують різний рівень соціального захисту з точки зору доступу, охоплення та ступеня охоплення самозайнятих. Усі

системи соціального захисту певною мірою є гібридами, але деякі країни (Швеція, Фінляндія, Данія) є більш інклюзивними й забезпечують в основному такий самий захист для самозайнятих, як і для працівників, оскільки вони в основному базуються на універсальних схемах. Інші мають специфічні паралельні системи для самозайнятих, тоді як ще одна група країн поєднує ці варіанти, роблячи певні схеми добровільними для само зайнятих» [168].

З огляду на проведену роботу Рада ЄС надає наступні рекомендації: (I) держави-члени повинні забезпечити самозайнятим особам доступ до соціального захисту, розширивши своє формальне охоплення: (a) на обов'язковій основі виплати по хворобі та медичній допомозі, допомоги по материнству/батьківству, виплати по старості та інвалідності, а також допомоги у зв'язку з нещасними випадками на виробництві та професійними захворюваннями; (b) на добровільній основі для допомоги по безробіттю; (II) Ефективне покриття та переносимість: (1) держави-члени повинні забезпечити ефективне охоплення всіх працівників, незалежно від виду трудових відносин, та самозайнятих, за умов, викладених у пунктах 7 та 8, зберігаючи також стійкість системи та впроваджуючи гарантії щоб уникнути зловживань. З цією метою: (a) правила, що регулюють внески (наприклад, кваліфікаційні періоди, мінімальний робочий період) та правила, що регулюють права (наприклад, періоди очікування, правила розрахунку та тривалість), не повинні перешкоджати можливості нарахування та доступу до виплат у зв'язку з типом трудових відносин або статус ринку праці; (b) відмінності в правилах, що регулюють схеми між станами на ринку праці або видами трудових відносин, повинні бути пропорційними та відображати конкретну ситуацію бенефіціарів; (2) відповідно до національних домовленостей щодо соціального діалогу, держави-члени повинні забезпечити накопичення, збереження та передачу в усіх видах статусів зайнятості та самозайнятості та в різних галузях економіки. Це може включати: (a) сукупність усіх внесків та збереження всіх прав, накопичених протягом кар'єри особи або протягом певного референтного періоду; (b) надання всіх прав, що передаються між різними

схемами в межах певної галузі соціального захисту; (III) держави-члени повинні забезпечити, щоб умови та правила всіх соціальних схем були прозорими, а громадянам регулярно надавались оновлені, всебічні, доступні, зручні для користувачів та чітко зрозумілі інформація про їхні індивідуальні права та обов'язки, наприклад: (a) надсилання регулярних оновлень щодо індивідуальних прав; (b) створення інструментів онлайн-моделювання щодо прав на пільги; (c) створення інтернет та офлайн-інформаційних центрів або персональних облікових записів; (IV) держави-члени повинні спростити адміністративні вимоги схем соціального захисту працівників, самозайнятих та роботодавців, зокрема мікро-, малих та середніх підприємств; (V) держави-члени та Комісія повинні спільно працювати над покращенням масштабів та актуальності збору даних на рівні Союзу про робочу силу та доступ до соціального захисту, з особливою метою інформування щодо вироблення політики щодо соціального захисту нових форм роботи. У цьому контексті держави-члени повинні збирати та публікувати достовірну національну статистику щодо доступу до різних форм соціального захисту, розбитих за статусом на ринку праці (самозайнятих/службовців), виду трудових відносин (тимчасових/постійних, неповний робочий день/повний робочий день, нові форми роботи/стандартна зайнятість), стать, вік та громадянство тощо.

Для цілей Рекомендації пропонується визначати, що вона поширюється на такі галузі соціального захисту, наскільки передбачені в державах-членах: (a) допомоги по безробіттю; (b) пільги щодо хвороби та охорони здоров'я; (c) материнські та еквівалентні виплати для батьківства; (г) допомоги по інвалідності; (e) допомога по старості; (f) вигоди від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. Принципи доступності, переносимості, адекватності та прозорості, визначені в цій Рекомендації, застосовуються до всіх працівників та до самозайнятих, визнаючи, що для працівників і для самозайнятих можуть застосовуватися різні правила. Для цілей цієї Рекомендації застосовуються такі визначення: (a) «працівник» означає фізичну особу, яка протягом певного періоду часу надає послуги під

керівництвом іншої особи в обмін на винагороду; (е) «схема соціального захисту» означає чітку рамку правил надання пільг пільговикам. Такі правила визначають особисту сферу дії програми, умови отримання прав, тип пільг, розмірів пільг, тривалості виплат та інші характеристики пільг, а також фінансування (внески, загальне оподаткування, інші джерела), управління та адміністрування програми. Галузі соціального захисту, згадані у п. 5 цієї Рекомендації, визначені відповідно до Регламенту (ЄС) № 883/2004 Європейського Парламенту та Ради; «переносимість» означає можливість і) перенесення накопичених прав до іншої схеми; ii) внесення кваліфікаційних періодів у попередній статус ринку праці (або у супутні статуси на ринку праці), що зараховуються до кваліфікаційних періодів у новому статусі тощо [169].

Підсумовуючи зазначене, зауважимо, що проблематика правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення є актуальною для країн ЄС та потребує нагального вирішення. Як вбачається з наведеного, соціально-забезпечувальний правовий статус зазначених осіб у праві ЄС, як і праві України, не є достатньо сформованим, містить чимало прогалин і колізій, а тому щодо їх подолання провадяться активні правові розробки. Будучи поставленими перед необхідністю вирішення аналогічних, як і в Україні проблем щодо охоплення самозайнятих осіб соціальним захистом нарівні з іншими категоріями працівників, керівні органи ЄС розробили ефективні та прогресивні положення щодо подальшого розвитку чинного законодавства в наведеному напрямку, які доцільно врахувати і в Українському національному праві соціального забезпечення. Отже, вдосконалення правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів соціального забезпечення слід забезпечити шляхом урахування такого позитивного досвіду ЄС, а саме:

– продовження напрацювань у напрямі розробки чіткого та вичерпного визначення поняття «самозайнята особа»;

– застосування окремими країнами (Австрією) «гібридного» підходу до тлумачення категорії «самозайнята особа». Тобто застосування поняття «самозайнята особа» для специфікації правового статусу окремої категорії осіб для цілей оподаткування, а у праві соціального забезпечення правовий статус осіб, які є самозайнятими у сфері отримання окремих видів соціального забезпечення прирівнюється до правового статусу працівників, які працюють на умовах трудового договору;

– приділення значної уваги формам самозайнятості та її видам, стану розвитку самозайнятості в сільському господарстві (вагомий сектор економіки багатьох європейських країн) й акцентування уваги саме на способах охоплення соціальним забезпеченням самозайнятих осіб сільськогосподарського сектору як таких, що потребують особливого підходу та додаткового піклування;

– системні та програмні тематичні дослідження проблем реалізації соціальних прав у сфері самозайнятості населення, пропозиції щодо створення спеціального органу, уповноваженого контролювати стан виконання різних європейських ініціатив та нормативних положень, які закріплюють права у сфері соціального забезпечення для самозайнятих осіб;

– активізація та залучення до процесу вдосконалення практичної реалізації чинного законодавства у сфері соціального забезпечення самозайнятих осіб судових органів співтовариства шляхом висловлення ними своїх правових позицій щодо тих правових спорів, які виникають із зазначеного питання, тлумачення наведених норм у своїх рішеннях;

– розробка й удосконалення спеціальних питань соціального забезпечення самозайнятих осіб та його адаптація саме відносно до потреб наведеної категорії населення: (а) пошук способів покращити соціальне страхування самозайнятих осіб шляхом досягнення оптимального балансу між добровільними та загальнообов'язковими схемами соціального страхування. Зокрема, вважаємо слушною пропозицію ЄС щодо того, що окремі види соціального страхування (які не залежать від підприємницького ризику –

хвороба, інвалідність тощо) слід визначити загальнообов'язковими для самозайнятих осіб, а інші види (від безробіття) – добровільними; (б) удосконалення системи добровільного страхування шляхом вибору такої системи, за якої соціальному страхуванню підлягають усі самозайняті особи за замовчуванням, але вони можуть за бажанням вийти з такої схеми – у зв'язку з її кращим охопленням; (в) розроблення диференційованого підходу до розміру страхових внесків для самозайнятих осіб залежно від їх доходу та інших істотних ознак, що характеризують їх діяльність;

- закріплення принципу адекватності соціального захисту, що означає, що сукупність видів соціального забезпечення самозайнятими особам повинен забезпечувати їм гідну умови життя, замінити втрату доходу в розумний спосіб;

- установлення різних способів для збереження та передачі соціальних прав, які були набуті особою: (а) при переході в різні правові статуси на ринку праці (самозайнята особа – найманий працівник або навпаки тощо); (б) при зміні місця проживання чи роботи, держави проживання, громадянства тощо;

- актуалізація необхідності збору статистичних даних щодо самозайнятих осіб, а саме: їх кількості, видів, доходу, охоплення їх соціальним страхуванням і забезпеченням тощо, та створення відповідних систем і баз таких даних, як підґрунтя для подальших розробок та вдосконалень чинного законодавства;

- організоване інформування самозайнятих осіб про їх права й обов'язки у сфері соціального забезпечення;

- спрощення адміністративних процедур і вимог до самозайнятих осіб під час доступу до соціального страхування та забезпечення.

Надалі розкриємо особливості вирішення проблем ролі самозайнятих осіб у праві соціального забезпечення відповідно до засобів національних правових систем окремих зарубіжних країн. Так, Ф. Деккер, д-р Дж. Мевіссен та магістр наук з питань регіональної політики А. Оостієн у 2018 році провели тематичне дослідження прогалин у доступі до соціального захисту

самозайнятих осіб, які працюють без найманих працівників у Нідерландах. Так, дослідники зазначають, що «визначення самозайнятих осіб, які працюють без найманих працівників, відрізняється між різними джерелами та установами». Офіційне голландське визначення: «людина, яка працює за власний рахунок та ризикує власною компанією або практикою (самозайнятий підприємець), або – як власник-менеджер, або – як інша самозайнята особа (наприклад, у незалежній професії), і – який не має працівників. Також до них відносяться й самозайняті працівники, які фактично є залежними від одного клієнта або в договірних відносинах з клієнтом» [171]. За визначенням Євростату [172] «самозайнята особа є єдиним або спільним власником непідконтрольного підприємства, в якому він/вона працює, якщо поряд з тим вони не займаються іншою оплачуваною діяльністю (у такому випадку вони вважаються працівниками). Самозайняті особи також включають: неоплачених сімейних працівників, непрацюючих (робоче місце, яких є нестандартним, наприклад, вдома), робітники, які займаються виробництвом, роблять повністю самостійно остаточне використання або власний капітал, окремо або разом». OECD [173] використовує інше визначення: «самозайняті особи, які працюють без найманих працівників, – це особи, основною діяльністю яких є самозайнятість та вони не займаються іншою оплачуваною діяльністю». Самозайнятих осіб, які працюють без найманих працівників, зазвичай позначають голландським терміном SEWE, «*zelfstandige zonder personeel*» (ZZP), що означає: власник без службовців. Щодо соціально-забезпечувального правового статусу зазначених осіб, насамперед, розглянемо медичне страхування. Так, Голландська система охорони здоров'я базується на (приватному) медичному страхуванні, яке є обов'язковий для всіх громадян (*Zorgverzekeringswet*). Усі мешканці зобов'язані купувати базовий план охорони здоров'я, що включає, серед іншого, сімейну медицину, допомогу по вагітності та пологах, лікарські засоби та лікарняна допомога. Фізичні особи можуть вибрати будь-яку страхову компанію та може вибрати додаткове страхування. Система не розрізняє різних типів працівників, таких

як працівників за трудовим договором, нестандартних зайнятих або SEWE. Єдина відмінність – багато роботодавців пропонують доступ до колективного страхування зі знижкою для своїх працівників, до законодавчого максимуму в розмірі 10 % (Zorgverzekeringswet, ст. 18). Також для людей з меншими доходами уряд забезпечує надбавку до медичного страхування залежно від доходу (Zorgtoeslag).

Пільги щодо хвороби та інвалідності: працівники, які хворі мають право на постійну виплату щонайменше 70 % зарплати на строк до двох років. Після двох років хвороби вони можуть отримати державну пільгу на підставі Закону про працю та доходи відповідно до Закону про працездатність (werk en inkomen naar arbeidsvermogen, WIA). Люди, які раніше працювали, але які надалі не мають роботодавця (наприклад, безробітні та працівники агентства) мають право на соціальний захист за Законом про пільги у зв'язку з хворобою (Ziektewet, ZW). Вони отримують допомогу 70 % останньої заробітної плати до двох років. Фінансуються як WIA, так і ZW через страхові внески, сплачені роботодавцями. SEWE, як і роботодавці, і підприємці загалом, не отримують постійну оплату від своїх клієнтів, і не отримують підтримки на основі WIA та ZW. Оскільки у них відсутній будь-який роботодавець, жодні страхові внески за них не сплачуються, й тому вони не застраховані. Однак вони можуть вирішити застрахувати себе від ризику хвороби, що забезпечить їм допомогу та пільги на випадок хвороби. SEWE може обрати або державне страхування з Агентством зі страхування працівників (Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen, UWV), або приватне.

Якщо державне страхування (Ziektewet та/або WIA страхування), то медичний огляд не вимагається. Однак SEWE зобов'язані страхувати себе протягом 13 тижнів після вступ у самозайнятість. Існує два види державного страхування: страхування Ziektewet, яке забезпечує дохід протягом перших двох років хвороби та страхування WIA, яке забезпечує дохід після двох років хвороби. Приватне страхування (Arbeidsongeschiktheidsverzekering, AOV) – медичний огляд є необхідним. Будь-які існуючі проблеми зі здоров'ям не

покриваються страховкою. При страхуванні себе SEWE повинні вибирати добовий рівень заробітної плати, для якого вони хочуть себе страхувати. Це, у свою чергу, визначає їх щомісячну страхову виплату та рівень допомоги в разі хвороби.

Альтернативою страхуванню AOV є участь у «хлібному фонді». Це новий вид соціального забезпечення для SEWE, який повільно виникає в Нідерландах. Хлібний фонд – це добровільний колектив від 20 до 50 SEWE, який забезпечує один одному фінансову підтримку у випадку хвороби до двох років. Кожен учасник вносить щомісячну суму на рахунок хлібного фонду, а коли один із учасників хворіє, вони щомісяця отримують пожертви від інших учасників. Хлібний фонд функціонує як різновид страхування. Як правило, участь у ньому набагато дешевше, ніж формальне або комерційне страхування (*arbeidsongeschikt-heidsverzekering*, AOV).

Витрати на різні види соціального захисту для SEWE залежать від кількох чинників, головне – рівень заробітної плати страхувальника. Таким чином, SEWE, як і всі інші громадяни Голландії, мають обов'язкове медичне страхування, і таким чином мають рівний доступ до медичної допомоги. SEWE не мають права на соціальний захист стосовно допомоги по хворобі. Вони можуть, наприклад, вибрати добровільне страхування AOV або участь у Хлібному фонді. Найбільшими для них перепонами в зазначеній сфері є: (1) значні витрати на страхування AOV, (2) існуючі проблеми зі здоров'ям (3) та чекаючи тривалий проміжок часу (довший 13 тижні), перш ніж страхуватися.

SEWE має право на 16 тижнів оплачуваної державою відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами (*Wet Arbeid en Zorg*). У цей період вони отримують допомогу (*Zelfstandig en Zwanger-regeling*, ZEZ) до рівня мінімальної заробітної плати, яка сплачується Агентством страхування працівників (UWV). SEWE, які обрали добровільне страхування від захворювань (державне чи приватне), отримують пільги доповнення допомоги до рівня страхування.

Голландська пенсійна система – це багатоступенева система, що складається з трьох стовпів. Перший – це державна пенсія з фіксованою ставкою (Algemene Ouderdomswet, AOW), яка забезпечує грошову допомогу для всіх осіб старше 67 років. Щомісячна допомога становить 1 209,71 євро для одиноких осіб та 834,99 євро на особу для одружених або спільно проживаючих пенсіонерів. Усі голландські громадяни, які прожили в Нідерландах протягом 50 років у віці від 15 до 65 років мають право на отримання повної щомісячної допомоги (Wolters Kluwer, 2016). Отже, немає різниці в цьому стовпі між працівниками, які працюють за трудовим договором та отримують заробітну плату та SEWE. Пенсійний вік у 2021 році – 65 років і 9 місяців, який поступово збільшується до 67 років.

Другий рівень: професійні пенсійні схеми. Так, другий стовп формується професійними пенсійними схемами, які є колективними, організовані та квазі-обов'язкові для працівників, які отримують зарплату, і солідарні. Ці схеми пенсії можуть бути організовані на фірмовому, галузевому або професійному рівні. Пенсійний вік становить 68 років, а мета – забезпечити працівників загальним пенсійним доходом (включаючи перший – державна пенсія) в розмірі 70 % останньої отриманої середньої заробітної плати. Для працівників, які отримують зарплату роботодавці, як правило, сплачують 2/3 пенсійного внеску, а працівники сплачують решту, що підлягає оподаткуванню. SEWE, як правило, не охоплюються пенсійними схемами другого рівня. Однак є деякі способи накопичення пенсійних прав другого рівня, а саме: – деякі професійні пенсійні схеми пропонують людям при переході з працевлаштування за трудовим договором в SEWE можливість добровільно продовжити свою пенсійну схему для підвищення до 10 років (*vrijwillige voortzetting*); останнім часом були створені деякі пенсійні схеми, орієнтовані саме на SEWE; деякі професійні групи самозайнятих без персоналу підпадають під обов'язкову галузеву чи професійну колективну пенсійну схему. Це стосується головним чином медичних працівників (наприклад, лікарі загальної практики), а також, наприклад, самозайнятих

художників. Такі обов'язкові пенсійні схеми запроваджуються лише за наявності достатньої підтримки всередині сектору чи професійної групи.

Третій рівень: добровільні індивідуальні пенсійні накопичувальні заходи, який охоплює добровільні індивідуальні пенсійні заощадження, такі як страхування життя або ануїтети. Перший і другий стовпи значно більше за розмірами, порівняно з третім, але останній частіше використовується самозайнятими. Найпоширенішими видами пенсійного режиму третього рівня є ануїтет (*lijfrente*), який подібний до пенсійних схем другого рівня в тому сенсі, що кошти накопичуються протягом усього трудового життя та виплачуються після виходу на пенсію до смерті; авансові премії також утримуються податком, однак ануїтет набагато більш гнучкий, оскільки момент виходу на пенсію та її розмір є гнучкими.

Таким чином, усі громадяни Голландії, які проживають у Нідерландах, віком від 15 до офіційного пенсійного віку мають право на державну пенсію. Однак більшість самозайнятих робітників не охоплені другим стовпом, а участь у третьому є добровільною. Отже, пенсійне забезпечення для самозайнятих працівників залежить від самої особи. Проте недавнє дослідження, яке проводиться кожні два роки, показує, що для SEWE дві найбільше часто використовувані форми пенсійних домовленостей – це, насамперед, заощадження та інвестиції; по-друге, власність на житло. Більш офіційні домовленості, такі як пенсійні та фіскальні резерви по старості або ануїтети використовуються трохи рідше, але все ще досить поширені. Приблизно чверть SEWE взагалі не уклала пенсійних договорів. Їх основна причина (за їх словами) полягає в тому, що вони не можуть дозволити собі пенсійні домовленості.

Виплати по безробіттю та соціальні допомоги регулюються окремими законами. Так, Закон про страхування від безробіття (*Werkloosheidswet, WW*) страхує працівників проти фінансових наслідків безробіття за допомогою допомоги приблизно 70 % останнього заробленого доходу (до максимальної межі заробітної плати) до двох років. Однак самозайняті особи, оскільки вони

не є працівниками, не застраховані та не можуть вибрати добровільне страхування.

Закон про участь (Participatiewet) пропонує громадянам пільги як останій захід безпеки, якщо вони не мають права (або більше не мають) жодних інших пільг, таких як WW. Пільги надаються після перевірки, що означає, що людина повинна бути нижче певного рівня доходу та заощадження. Особи, які перебувають у безробітті, на заробітній платі або SEWE, можуть отримувати пільги до рівня соціальної допомоги (що нижче мінімальної заробітної плати). У межах Закону про участь є два види соціального забезпечення, що спеціально спрямовані на SEWE: – SEWE, які (тимчасово) стикаються з фінансовими труднощами, можуть тимчасово отримати допомогу в формі тимчасової пільги для доповнення їх доходу (до 1 року) або безпроцентний кредит (Bijstand voor zelfstandigen, Bbz). Умови такі, що SEWE має працювати щонайменше 1225 год на рік, щоб рівень доходу був нижчим за соціальний рівень допомоги, що немає інших засобів фінансування та що компанія є життєздатною; – літні SEWE (55+), які хочуть припинити свій бізнес, оскільки він не надає їм достатнього доходу, можуть подати заявку на допомогу, щоб доповнити свій дохід соціальним рівнем допомоги (Wet inkomensvoorziening oudere of gedeeltelijk arbeidsongeschikte gewezen zelfstandigen, IOAZ).

Ситуація щодо сімейних виплат. Так, у Нідерландах є кілька схем, пов'язаних з дитиною: 1) Закон про загальну допомогу на дітей (De Algemene Kinderbijslagwet, AKW): допомога на витрати на виховання та догляд за дітьми (до 18 років). Розмір допомоги залежить від віку дитини, чи живе дитина з батьками, чи ні, та доходів від праці дитини. Це не залежить ні від доходів батьків, ні від ситуації з їх працевлаштуванням; 2) Закон про бюджет, пов'язаний з дитиною (Wet op het kindgebonden budget, WKВ): надбавка до витрат сімей, які отримують дохід до певного рівня. Обмеження цього бюджету, пов'язаного з дитиною, залежить від доходів батьків, навпаки до загальної допомоги на дитину, яка не залежить від доходу; 3) допомога по

догляду за дитиною (Kinderopvangtoeslag), яка спрямована на підтримку участі батьків у праці та залежить від кількості годин, які відпрацював батько з найменшим робочим часом та дохід домогосподарства; 4) комбіноване податкове утримання (Combinatiekorting): батьки з одним або кількома діти до 12 років, які працюють обоє, можуть подати заявку на отримання податкового відрахування від доходу. Сума комбінованого податкового відрахування, яку вони отримують залежить від доходу партнера з найнижчим рівнем заробітку. Оскільки він чи вона заробляє більше, податкове зменшення збільшується. Придатність та рівень забезпечення за вищезазначеними схемами залежить не від типу зайнятості. Отже, різниці між ними немає між працівниками за трудовим договором та SEWE [174].

Щодо досвіду США, то насамперед доцільно надати визначення таких осіб. Так, самозайнятість завжди була фундаментальною рисою американського життя, а не тільки в колоніальні часи та протягом ранньої історії США, в ході якої, звичайно, переважаючою формою праці було сільське господарство, але і в останній період сучасності. Самозайнята особа – це особа, яка здійснює діяльність у бізнесі чи професії як єдиний підприємець, партнер у товаристві, незалежний підрядник чи консультант. Самозайняті особи звітують про свої доходи за Графіком С форми 1040. Самозайнятість, як правило, передбачає покриття витрат на наймання інших людей для надання допомоги чи роботи від власного імені, особисто піддаючись ризику успіху чи провалу бізнесу, та несучи відповідальність за виправлення незадовільної роботи. Особи, які обирають самозайнятість, повинні знати правила, що регулюють поведження з вільними працівниками (також відомими як незалежні підрядники). Класифікація когось як працівника чи самозайнятої особи дещо неоднозначна і залежить від декількох факторів, включаючи ступінь незалежності, свободу найняти інших на виконання взятих робіт, свободу працювати для інших та припускати ризики. Самозайняті особи, як правило, не користуються жодними пільгами й безпосередньо сплачують внески на соціальне страхування, медичне страхування та податок

на прибуток. Співробітники мають більші законні права, пільги та захист, ніж самозайняті, які, як правило, мають їх забезпечити. Але самозайняті особи мають переваги щодо свободи, гнучкості та податкових відрахувань. Самозайнятість тягне за собою як податкові переваги, так і недоліки. З точки зору переваг, особи, які класифікуються як самозайняті, можуть відрахувати витрати, пов'язані з роботою, для цілей оподаткування. Крім того, самозайняті особи часто мають право на відрахування податків за використання частини свого будинку як офісу та на зарплати, виплачені іншим людям, тоді як працівники зазвичай цього не роблять. Самозайняті особи також можуть вимагати значних відрахувань на медичне страхування, транспорт, канцелярські товари та безліч інших операційних витрат. Основним недоліком податку для самозайнятих є те, що вони повинні сплачувати всю суму податків на соціальне забезпечення та медичне страхування й здійснювати щоквартальні розрахункові податкові платежі у федеральний уряд. Для організаційно працевлаштованих, роботодавця утримує податки на прибуток та сплачує половину податку на соціальне забезпечення та медичне страхування. Хоча виплата соціального захисту та медичного страхування збільшує податковий тягар самозайнятих осіб, ці суми базуються на чистому, а не валовому заробітку. З цієї причини власникам малого бізнесу дуже важливо вести точний облік витрат. Самозайняті особи також подають квартальні податки [175].

«Поява та швидке зростання Gig Economy, що складається з незалежних підрядників, консультантів, фрілансерів та робітників на замовлення виявляє очевидний розрив між підприємницькою роботою, яку наша країна стверджує, що є цінним та штатну роботу за допомогою єдиного роботодавця, що насправді підтримує наша податкова та трудова політика. Незалежні працівники, які ризикують розпочати власний бізнес, швидко усвідомлюють, що наслідками цього є більш високі податки та менша кількість пільг і захисту. Створення ринку праці, який підтримує кожного, хто працює, потребує розширення переваг і захисту, що надаються працівникам, які працюють на

повний робочий день, на всіх працівників. Є багато способів розпочати оновлення нашого ринку праці та податкової політики, щоб включити всю нашу робочу силу. Для початку слід зробити три змістовні зміни в політиці, які наблизять США до створення ринку праці, який підтримуватиме всіх, хто працює, а саме: (1) скасувати податок на самозайнятість. Це політика США спеціально, окремо та додатково оподатковувати людей, які ризикують стати власним начальником. Парадокс – сказати, що ми підтримуємо підприємництво, а потім оподатковуємо людей для відкриття власного бізнесу. У США прийнятий минулого року Закон про зменшення податків та робочих місць залишив податок на самозайнятість незмінним (хоча після сплати податку передбачено відрахування 20 % кваліфікованого доходу для бізнесу). Кінцевим результатом є те, що всі незалежні працівники сплачують вдвічі більше податків на медичне та соціальне страхування, як це роблять штатні працівники. Підприємці заслуговують на підтримку нашої податкової політики, а не на сплату додаткового спеціального податку. Існує безліч варіантів заміни доходу від цього податку, і варто обговорити їх; (2) розширити податкові збори з медичного страхування для всіх, хто працює. Медичне страхування – найважливіша вигода для працівників. Тим не менш, тільки штатні працівники, які працюють на повний робочий день з одним роботодавцем, отримують переваги від великої суми податкових пільг, яку федеральний уряд надає медичному страхуванню, передбаченому роботодавцем. Важко створити переконливий аргумент політики для того, щоб продовжувати орієнтуватися на такі масштабні та дорогі податкові пільги лише працівникам, які працюють на повний робочий день, коли зростаюча частина робочої сили займається незалежною та самозайнятою роботою. Федеральна прихильність до працівників чітко виявляється в кількості. Перелік податкових пільг, наданих медичним страхуванням роботодавців, довгий. Роботодавці не повинні сплачувати податки із заробітної плати на вартість медичного страхування, яке вони надають, і вони можуть відрахувати вартість премій як бізнес-витрати. Співробітники не сплачують податки на

доходи та нарахування заробітної плати на суму страхового покриття, яке вони отримують від свого роботодавця. Вони також часто можуть сплачувати свою частину страхових внесків доларами до оподаткування, що зменшує їх оподатковуваний дохід, що, у свою чергу, ще більше зменшує їх доходи та податок на оплату праці. Кожен, хто не є працівником, виключається з 300 млрд доларів у великих урядах. Наразі працівники Gig Economy розміщені під прикриттям Закону про доступну допомогу, який далеко не ідеальний. Доступність варіантів страхування сильно різниться залежно від географії, а вибір на менших ринках може бути дуже обмеженим та відносно дорогим. Але, навіть не маючи своїх недосконалостей, закон має вирішальне значення для економічної безпеки самозайнятих та незалежних працівників, оскільки вона відокремила можливість отримати медичне страхування від необхідності займатися роботою на повний робочий день. Існує чимало способів розподілу федеральних субсидій приватного медичного страхування по всій робочій силі. Один із підходів полягає у зменшенні податкових пільг, що надаються роботодавцям – установленням верхньої межі відрахування витрат на бізнес на медичне страхування або стягнення податків із заробітної плати на вартість страхового покриття, яке вони надають – та перерозподілити ці заощадження для поширення податкових пільг на підприємців та незалежні працівники; (3) розширити захист на всіх працівників, захист доходів. Страхування від безробіття працює, коли кожен має традиційну роботу з одним роботодавцем. Зростаючий відсоток сьогоденної робочої сили не потребує страхування на випадок безробіття, якщо вони втратять роботу, оскільки у них немає традиційної роботи. Їм потрібно страхування доходу, якщо вони втрачають значну кількість роботи. Основна ідея страхування доходів така ж, як страхування від безробіття: забезпечити мінімальний рівень фінансової стабільності, не знімаючи стимулів для розумного управління ризиком. Традиційно, коли роботодавець звільняє працівника без вини працівника – через звільнення чи злиття чи скорочення штату – фінансову стабільність працівника захищає страхування від безробіття, яке виплачує працівникам

відсоток від їх попереднього доходу протягом певного періоду (зазвичай близько півроку). Роботодавці сплачують витрати на страхування по безробіттю шляхом регулярних платежів у державний фонд страхування на випадок безробіття. Підприємці, які працюють на себе, можуть також відчувати значні чи постійні зниження доходів з власної вини, але фінансовий захист їм не доступний. Захист доходів може забезпечити самозайнятим та незалежним працівникам відсоток від їх колишнього доходу протягом визначеного періоду часу, як і страхування від безробіття для працівників. Один із підходів до створення захисту доходу полягає в тому, щоб вимагати від компаній виплати пропорційних виплат із захисту доходу всім своїм працівникам, а не лише працівникам. Роботодавці у багатьох штатах уже сплачують страхування на випадок безробіття пропорційно для працівників, які працюють за сумісництвом. Відповідно до цього варіанту, від них вимагатиметься розширити пропорційні виплати на всіх своїх працівників, незалежно від статусу зайнятості».

«Трудова та податкова політика, яка підтримує лише штатних працівників на повній роботі з одним роботодавцем, має все менше сенсу для робочої сили, яка стає все більш підприємницькою та незалежною. Якщо ми хочемо поговорити про підтримку підприємців, які страйкують самостійно та працюють на себе, нам потрібно розглянути питання про усунення податку на самозайнятість та розширення податкових пільг та захисту працівників для всіх працівників. Це значні, але необхідні зобов'язання щодо створення трудової та податкової політики, яка працює для кожного, хто працює» [176].

Підсумовуючи наведене, доцільно виділити такі прогресивні тенденції досвіду зарубіжних країн, які можливо перейняти й для України в контексті вдосконалення чинного правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів соціального забезпечення:

– розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення та страхування, створення альтернативних фондів з диференційованими підходами до пенсійного страхування для самозайнятих осіб (Нідерланди);

- розвиток професійних фондів соціального страхування самозайнятих осіб (Нідерланди);
- розробки пропозицій щодо можливості страхування доходу, а не роботи, що є більш актуальним саме для самозайнятих осіб (США);
- зменшення податкового тиску та забезпечення гнучкості державної політики під час закріплення податкових ставок для самозайнятих осіб з урахуванням їх становища на ринку, доходу, особливостей галузі, в якій здійснюється діяльність тощо (США).

3.2. Проблеми правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення.

Правовий статус самозайнятих осіб має велике значення в різних галузях права. Науковці в таких галузях, як економіка, оподаткування, фінанси, цивільне право та інші детально вивчали його характеристики та визначили проблемні питання. Проте, нажаль, дослідження правового статусу самозайнятих осіб лише нещодавно виникло як окремий та автономний предмет у сфері права соціального забезпечення, що потребує комплексного вивчення. Незважаючи на те, що наведені наукові розробки знаходяться лише на початковій стадії та не характеризуються системністю й комплексністю, соціально-економічні та соціально-забезпечувальні відносини стрімко розвиваються, залишаючи «поза бортом» значну категорію осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, провадять власну підприємницьку діяльність, реалізують свої професійні навички у відповідній діяльності – адвокатурі, нотаріаті, під час відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом тощо. Такі особи не отримують належне їм та адекватне охоплення системою всіх видів соціального захисту та забезпечення, що впливає на рівень і якість їх діяльності в цілому, наявність мотивації щодо створення робочих місць, виникає занепокоєння у власному

майбутньому. Отже, політика українського уряду, яка спрямована на всебічну підтримку та сприяння розвитку всіх форм самозайнятості, водночас заохочуючи населення до залучення до цього виду праці, не може дати бажаних результатів без ретельного аналізу викликів, пов'язаних із правовим статусом самозайнятих осіб як бенефіціарів соціального забезпечення з метою ефективного вирішення та подолання цих перешкод.

Питанню правового статусу суб'єктів права соціального забезпечення присвячені роботи таких науковців, як Андреев В. С., Болотіна Н. Б., Сирота І. М., Сташків Б. І., Чутчева О. Г. та ін. Проте, як уже було згадано вище, спеціальних і комплексних наукових розробок проблем правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення на сьогодні не здійснено, що й зумовлює актуальність проведення нашого дослідження.

Для формування подальшої власної позиції щодо наявних проблем правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення, структурування таких проблем тощо, доцільно спершу з'ясувати вже висловлені у науковій літературі твердження щодо зазначеного питання та проаналізувати їх. Так, Гнатенко К. В. зазначає, що «серед ознак соціального захисту самозайнятих осіб варто виділити такі: (1) представлений сукупністю організаційно-правових та економічних заходів, що спрямовані на задоволення особистих матеріальних потреб самозайнятих осіб; (2) забезпечує соціальну справедливість та соціально-політичну стабільність; (3) сприяє зменшенню бідності та безробіття серед самозайнятих осіб; (4) спрямований на забезпечення вільного розвитку та реалізації здібностей самозайнятими особами тощо». Поряд з тим вчена зазначає, що до особливостей такого соціального захисту варто віднести: (1) відсутність чіткого законодавчо визначеного механізму надання соціального захисту самозайнятим особам; (2) обмеженість повноцінного доступу до системи соціального страхового забезпечення; (3) можливість одночасно виступати як страхувальником, так і застрахованою особою» [177, с. 57]. Також дослідниця

наголошує, «що в чинному законодавстві відсутній чіткий та однозначний підхід до визначення системи соціального захисту самозайнятих осіб» [178, с. 62].

За даними опитування робочої сили, проведеного Держстатом, «3,55 млн осіб заробляли на життя без офіційного працевлаштування або реєстрації підприємцями. Із них 1,42 млн – це самозайняті жителі українського села. Вони перебувають у «сірій зоні»: селяни, що працюють на землі, не зобов'язані реєструватись підприємцями, а доходи від продажу продукції підсобного господарства або земельної ділянки до 2 га не оподатковуються податком на доходи фізичних осіб. Утім вони не платять страхових внесків і, відповідно, не заробляють страхового стажу» [179, с. 11].

З окреслених вище підходів до розкриття проблем правового статусу самозайнятих осіб у праві соціального забезпечення можна відзначити те, що науковці розкривають один аспект такого правового статусу – проблеми правового статусу самозайнятих осіб як отримувачів соціального забезпечення. Поряд з тим проблеми правового статусу самозайнятих осіб як надавачів соціального забезпечення здебільшого залишаються поза увагою науковців. Також з наведеного вже вбачається наукова проблема – відсутність єдності в розумінні поняття «самозайнята особа», що породжує його невиправдано вузьке або широке розуміння. Як, наприклад, у вищезазначеному твердженні до самозайнятих осіб було віднесено осіб, які працюють на землі в сільськогосподарському секторі, але не зареєстровані ФОП (взагалі не перебувають на обліку в податкових органах). Таке розуміння є занадто широким, оскільки до самозайнятих осіб законодавством віднесено ФОП та осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, а обов'язковою умовою набуття ними такого статусу є здійснена в порядку, визначеному законодавством державна реєстрація в податкових органах та (у передбачених законодавством випадках) у відповідних державних реєстрах для осіб, які провадять незалежну професійну діяльність. Поряд з тим варто відзначити, що Гнатенко К. В. влучно наголосила на відсутності належного доступу

самозайнятих осіб до системи соціального захисту та відсутності чіткого й однозначного підходу до визначення системи соціального захисту самозайнятих осіб, з чим ми погоджуємось у повній мірі. Вважаємо, що наведене твердження в найбільш загальному вигляді відображає сутність проблематики правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів соціального забезпечення. Наведену проблему доцільно більш детально проаналізувати та розкрити, виділивши більш вузькі й конкретні проблеми правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів соціального забезпечення та структурувавши їх. Нашому дослідженню в його попередніх розділах також притаманний критично-аналітичний характер, у зв'язку з чим нами вже було виявлено окремі проблеми в зазначеній сфері. Проте наведене питання надалі слід більш системно та детально розкрити й з'ясувати.

Вважаємо, що для більш систематизованого сприйняття нашого дослідження слід розподілити всі існуючі проблеми правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів соціального забезпечення на: (I) загальні проблеми визначення правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення; (II) проблеми правового статусу самозайнятих осіб як отримувачів соціального забезпечення та (III) проблеми правового статусу самозайнятих осіб як надавачів соціального забезпечення.

Розкриваючи першу виділену нами групу наявних проблем відзначимо, що її існування обумовлено тим, що на сьогодні самозайняті особи як повноправні суб'єкти права соціального забезпечення належним чином не розглядалися. З огляду на зазначене існують наступні загальні проблеми визначення правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення.

1. Відсутність усталеного та нормативно закріпленого поняття «самозайнята особа» у праві соціального забезпечення, яке позначало би цілісну категорію осіб – суб'єктів права соціального забезпечення з правовими ознаками, які би дозволяли чітко й беззаперечно кваліфікувати наведених осіб. На сьогодні з огляду на всю проаналізовану науково-теоретичну літературу та

нормативно-правові акти можна чітко стверджувати, що жоден законодавчий акт, який регулює правовідносини з соціального забезпечення не послуговується зазначеним поняттям. Різні нормативно-правові акти неоднаково підходять до окреслення кола суб'єктів, на яких поширюються їх норми у зв'язку з чим під охоплення їх правового регулювання зазвичай потрапляють окремі групи самозайнятих осіб: або ФОП, або особи, які провадять незалежну професійну діяльність. Поняття «самозайнята особа» закріплене лише в ПК України. Також як у нормативно-правовому регулюванні, так і теоретичних напрацюваннях не розглянуто й не вирішено питання щодо віднесення до категорії самозайнятих осіб членів особистого селянського господарства, осіб, які виконують домашні роботи, осіб з нестандартною формою зайнятості – фрілансери тощо. Така ситуація вимагає проведення подальших наукових досліджень та внесення змін до чинного законодавства в напрямку вирішення окреслених питань, уніфікації підходів до визначення поняття «самозайнята особа», їх модернізації та перегляду, з'ясування та виокремлення істотних правових ознак таких осіб як суб'єктів права соціального забезпечення.

2. Не забезпечено належного представництва самозайнятих осіб як окремої цілісної групи осіб з притаманним їй особливим характером правового інтересу в соціально-трудої сфері, захист якого може бути ефективно здійснений лише окремим представницьким суб'єктом самозайнятих осіб (зокрема, у процесі ведення соціального діалогу). Особливість характеру правового інтересу самозайнятих осіб у соціальному діалозі полягає в тому, що він поєднує необхідність захисту прав самозайнятих осіб як роботодавців, страхувальників і самозайнятих осіб як працівників та застрахованих осіб одночасно; відображає прагнення забезпечити врахування особливих умов діяльності самозайнятих осіб, які впливають на соціальні ризики, яким вони піддаються, види соціального забезпечення, яких вони потребують, соціально-забезпечувальні ролі, які вони можуть виконувати тощо.

3. Брак належного інформування, інформаційно-консультаційних робіт, які мали б проводитися в рамках державної політики, щодо прав самозайнятих осіб щодо соціального забезпечення, їх можливостей у сфері активної участі у формуванні власного соціального забезпечення або ж надання окремих видів соціального забезпечення іншим особам тощо.

5. Недостатність статистичних та інших емпіричних досліджень явища самозайнятості в соціально-забезпечувальному аспекті. Так, на сьогодні можна констатувати фактичну відсутність повних і всебічних даних щодо кількості самозайнятих осіб в цілому, та за їх видами щодо кількості «прихованих» самозайнятих осіб, не досліджено зріз самозайнятих осіб у контексті тривалості самостійної зайнятості, динаміки отримання ними різних видів соціального забезпечення, вивчення особливостей соціальних ризиків, яким здебільшого були піддані такі особи, особливості страхового стажу таких осіб, видів соціального забезпечення, на які вони набули право у зв'язку зі сплатою страхових внесків, динаміка участі в схемах добровільного пенсійного страхування тощо.

До проблем правового статусу самозайнятих осіб як отримувачів соціального забезпечення можна віднести вже більш конкретні проблеми правового регулювання зазначеного питання, серед яких слід назвати наступні.

1. Законодавча увага залишила поза увагою питання класифікації самозайнятості як окремого соціального ризику або розгляду впливу цієї форми праці на специфічні соціальні ризики, з якими стикаються самозайняті особи. Незважаючи на постійні прогресивні зміни у сфері соціального забезпечення, чинному законодавству бракує гнучкості, поняття зайнятості трактується лише з односторонньої точки зору, зокрема стосовно тих, хто працює за трудовим договором. Відтак самозайняті особи стикаються з труднощами в доступі до певних видів соціального забезпечення, які безпосередньо стосуються їх роботи та пов'язаних з нею соціальних ризиків, включаючи потенційну втрату роботи. Зокрема, у такому контексті доцільно

розглянути особливості реєстрації особи безробітною та призначення допомоги по безробіттю. Відповідно до ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 №1533-III «видами забезпечення за цим Законом є допомога по безробіттю, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності та соціальні послуги; професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації в професійно-технічних та вищих навчальних закладах, у тому числі в навчальних закладах державної служби зайнятості, на підприємствах, в установах, організаціях; профорієнтація; пошук підходящої роботи та сприяння в працевлаштуванні, у тому числі шляхом організації громадських робіт для безробітних у порядку, встановленому КМУ; інформаційні й консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням» [57] тощо .

За постановою КМУ від 19.09.2018 №792 «Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу» «для взяття на облік у центрі зайнятості особи, які шукають роботу: 1) пред'являють: громадяни України – паспорт громадянина України або інший документ, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України; іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, визнані в Україні біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, яким надано в Україні притулок чи тимчасовий захист, а також ті, що одержали дозвіл на імміграцію, – посвідку на постійне проживання або посвідчення біженця або особи, яка потребує додаткового захисту, або якій надано тимчасовий захист; довідку про присвоєння реєстраційного номера облікової картки платника податків (крім фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, повідомили про це відповідному контролюючому органу й мають відмітку в паспорті); 2) інформують про освіту, досвід роботи, зайнятість або перебування у трудових відносинах.

Особі, яка пред'явила документи, зазначені в наведеному пункті, кар'єрний радник забезпечуватиме її супровід та організацію надання послуг» [180].

Як бачимо, наведені норми формально передбачають можливість отримання соціальної допомоги особою, яка з певних причин припинила свою діяльність як самозайнята особа. Також формально з наведених норм випливає можливість за допомогою отримання наведених соціальних послуг (консультацій, перепідготовки, профорієнтації тощо) започаткувати або продовжити вже зареєстровану підприємницьку або незалежну професійну діяльність, яка забезпечувала зайнятість особи. Таким чином, з одного боку, законодавство закріплює особливість самостійної зайнятості як виду зайнятості. Проте поряд з тим, існує чітка норма ст. 43 ЗУ «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 №5067-VI, відповідно до якої «статусу безробітного може набути особа працездатного віку до призначення пенсії (зокрема на пільгових умовах або за вислугу років), яка через відсутність роботи не має заробітку або інших передбачених законодавством доходів, готова та здатна приступити до роботи. Статус безробітного надається зазначеним у частині першій цієї статті особам за їх особистою заявою у разі відсутності підходящої роботи з першого дня реєстрації в територіальних органах центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, незалежно від зареєстрованого місця проживання чи місця перебування. Підходящою для безробітного вважається робота, що відповідає освіті, професії (спеціальності), кваліфікації особи з урахуванням доступності транспортного обслуговування, встановленої рішенням місцевої державної адміністрації, виконавчого органу відповідної ради» [9].

З наведених положень випливає вузьке розуміння забезпечення зайнятості особи – працевлаштування за такою формою, за якою особі буде виплачуватися саме заробітна плата – за трудовим договором. У Законі закріплені також й інші норми, з системного тлумачення яких вбачається, що ними не враховано можливості обрання особою саме самостійної зайнятості:

врегульовано порядок пропонування «підходящої роботи», а не порядок започаткування особою підприємницької діяльності чи можливості ведення незалежної професійної діяльності.

Поряд з тим відповідно до Наказу Міністерства соціальної політики України від 15.06.2015 № 613 зазначено, що зареєстрованим безробітним з числа застрахованих осіб, яким виповнилося 18 років та які не можуть бути працевлаштовані за сприяння центру зайнятості протягом місяця у зв'язку з відсутністю на ринку праці підходящої роботи, за їх бажанням допомога по безробіттю може виплачуватись одноразово для організації підприємницької діяльності. Одноразово виплата допомоги по безробіттю не здійснюється зареєстрованим безробітним, які протягом останніх 24 місяців, що передували початку безробіття, були зареєстровані як ФОП [181]. Вважаємо, що зазначені норми демонструють дискримінаційні тенденції щодо самозайнятих осіб, як тих, які вже отримали цей статус, але зазнали соціальних ризиків, що спричинили втрату доходу та неможливість продовжувати самозайнятність, так і тих, які мають намір стати самозайнятими особами. Ці норми фактично віддають пріоритет одній формі зайнятості над іншою, віддаючи перевагу найму за контрактом, а не самозайнятості. Це очевидно, оскільки матеріальні виплати соціального забезпечення для сприяння самозайнятості надаються лише тоді, коли працевлаштування за контрактом неможливе (без надання особам можливості вибору бажаної форми зайнятості). Відповідно обмежено соціальні права ФОП, у тому числі заборонено одноразову допомогу тим, хто вже зареєстрований як ФОП.

Таким чином, бачимо, що чинне законодавство не гарантує належного соціального забезпечення самозайнятим особам у разі настання соціального ризику, що безпосередньо пов'язаний із провадженням ними своєї діяльності – не забезпечує соціального захисту таких осіб від втрати обраного ними виду зайнятості, а зокрема, доходу, який забезпечує подальше провадження власної діяльності. Законодавство не врахувало та не розкривало, як слід розуміти припинення діяльності, яка передбачає самозайнятність фізичної особи, у

зв'язку з негативними обставинами, які перешкоджають чи перешкоджають її продовженню. Чи слід класифікувати це як «втрату роботи», чи це слід класифікувати як іншу форму соціального ризику. Розгляд соціального страхування на випадок втрати доходу, а не втрати роботи, не розглядається. У даний час самозайнятість юридично класифікується як окрема форма зайнятості, яка характеризується іншими графіками, режимами роботи й отриманням доходу порівняно з традиційними трудовими договорами. Отже, існуюча законодавча база не дозволяє однаково ставитися до самозайнятості та регулярної зайнятості з точки зору соціального страхування на випадок втрати доходу та виплат соціального забезпечення. Крім того, немає альтернативного варіанту страхування для самозайнятих осіб для захисту від втрати їх конкретного виду роботи; не розроблено заходів щодо сприяння самозайнятим особам у відновленні конкурентоспроможності на ринку, соціальної підтримки їх діяльності, надання необхідної соціальної інформації, консультаційних послуг і фінансової допомоги.

2. Існує проблема щодо правового статусу самозайнятих осіб з точки зору їх права на соціальне забезпечення. Так, чинне законодавство не встановлює окремої нормативно-правової бази щодо соціального забезпечення самозайнятих осіб, яка визначає перелік доступних для них соціальних виплат та інших гарантованих державою форм соціального забезпечення. Тобто самозайняті особи, які, на наш погляд, є досить вразливою соціальною групою на сьогодні не віднесені законодавцем до тих категорій, які потребують соціального захисту. Зокрема, найбільш негативно впливає на правовий статус самозайнятих осіб як отримувачів соціального забезпечення відсутність законодавчих норм щодо: а) реалізації соціальних пільг для фізичних осіб, які наважуються на самозайнятість, визначення різних форм підтримки, таких як пільги зі сплати податків і внесків, допомога в оплаті комунальних послуг за орендоване приміщення (за потреби) тощо; б) встановлення окремих положень щодо спеціальних видів соціального страхування, адаптованих до потреб самозайнятих осіб разом із відповідними

виплатами. Це страхування доходів, соціальна допомога на випадок втрати доходу від самозайнятості та страхування професійної конкурентоспроможності, яке передбачає допомогу в підвищенні кваліфікації та конкурентоспроможності; в) консолідації соціальних пільг, спрямованих на створення робочих місць, які охоплюють пільги зі сплати податків та державне відшкодування окремих витрат, понесених на утримання персоналу та виплату заробітної плати на початкових етапах самозайнятості [182, с. 519].

3. На сьогодні бракує чинного законодавства щодо медичного страхування осіб, які є самозайнятими. Зокрема, не було введено жодного офіційного законодавства, яке б установлювало процедури та вимоги до медичного страхування не лише для населення в цілому, а й для самозайнятих осіб. Вважаємо, що зазначене особливо негативно позначається саме на правовому статусі самозайнятих осіб як суб'єктів отримання соціального забезпечення, оскільки проводячи свою діяльність такі особи потребують окремого спеціального підходу до надання їм медичних послуг. Тому суттєвим недоліком чинного законодавства є відсутність розроблених схем медичного страхування та відповідних видів медичного забезпечення саме для самозайнятих осіб, серед яких, зокрема актуальними є проведення обов'язкового періодичного медогляду для визначення здатності для продовження здійснення власної діяльності (для окремих видів самостійної зайнятості – для провадження тих видів зайнятості, які пов'язані з особливою напруженістю, або ж роботою при безпосередньому контакті з людьми, технологіями, пов'язаної з приготуванням продуктів харчування тощо), можливості отримання додаткових видів медичних послуг у зв'язку з покупкою розширених пакетів медичного страхування – медичного обстеження, лікування у стаціонарах тощо.

4. Значним недоліком системи соціально-забезпечувального права є відсутність гнучкого та диференційованого підходу до порядку й умов сплати єдиного соціального внеску самозайнятими особами, який би корелювався з рівнем та систематичністю отримання ними доходу від власної діяльності, а

також ураховував можливість добровільної сплати соціального внеску в розмірі більшому, аніж визначений законом відсоток від отриманого доходу, що визначає самозайнята особа самостійно із власних міркувань, зокрема на початкових етапах самостійної зайнятості. Законодавчі положення щодо обов'язковості сплати єдиного соціального внеску не нижче мінімальної суми такого внеску щомісячно незалежно від отримання самозайнятими особами доходу можуть стати суттєвою перешкодою для започаткування власного бізнесу та провадження незалежної професійної діяльності, зокрема на початкових його етапах. Адже відповідний економічний статус на ринку ще не достатньо визначений, витрати перевищують доходи від такої діяльності та самозайнята особа лише працює над отриманням відповідної соціально-економічної репутації, налагодженням своєї діяльності, змушена нести численні витрати, у тому числі, й на отримання інформаційно-консультаційних послуг тощо, і потребує підтримки від держави, а не максимальної податкової ставки та непосильних соціальних зобов'язань.

Поряд з тим у наведеному контексті також слід відзначити, що законодавством не регламентовано вимог щодо обов'язкового ведення самозайнятими особами окремих видів документів, які є належним та офіційним первинним джерелом визначення суми їх доходу, на який нараховується єдиний соціальний внесок.

Також не врегульовано питання можливості тимчасового припинення виконання зобов'язань щодо сплати страхових внесків самозайнятими особами у зв'язку з об'єктивними причинами: перебування у відпустці по догляду за дитиною, у творчій відпустці, іншими об'єктивними й непереборними життєвими обставинами, які тимчасового унеможливають активне провадження самозайнятою особою діяльності, отримання від неї доходу та сплати відповідних внесків без зняття її з податкового обліку та з обліку інших спеціальних державних реєстрів.

5. У чинному законодавстві про соціальне страхування відсутній комплексний підхід до регулювання добровільного соціального страхування

самозайнятих осіб. На сьогоднішній день єдиним нормативно-правовим актом, який врегульовує це питання є ЗУ «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 №1057-IV, де мовиться саме про недержавне страхування осіб, які зазнають соціального ризику досягнення певного віку та втрати працездатності. Проте цей Закон не охоплює ширші аспекти добровільного соціального страхування для самозайнятих осіб, які можуть потребувати фінансової підтримки через неможливість продовжувати роботу чи отримувати дохід. Крім цих ризиків, існують різні соціальні ризики, з якими можуть зіткнутися люди, наприклад, втрата працездатності внаслідок хвороби, інвалідності, нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань. Іншим ризиком є втрата годувальника, коли самозайняті особи можуть захотіти забезпечити фінансову підтримку членів своєї сім'ї чи інших близьких осіб на випадок, якщо вони не зможуть забезпечити дохід у майбутньому. Водночас нормативно-правова база не визначає деталі добровільного соціального страхування чи державних гарантій у цій сфері. Крім того, держава недостатньо активно сприяє розвитку інституційних засад усіх видів добровільного соціального страхування та не забезпечує достатнього правового й організаційного забезпечення. Також не визначено підходи до створення добровільного недержавного соціального страхування та його співвідношення із загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням. Сучасний стан законодавчого регулювання створює значний виклик для самозайнятих осіб, які не мають належного державного соціального забезпечення. Як наслідок, вони не можуть законно забезпечити свій добробут і соціальні гарантії в різних життєвих ситуаціях, у тому числі тих, що виходять за рамки державних соціальних гарантій і видів соціального забезпечення, відповідно до їх індивідуальних уподобань і потреб.

Охарактеризувавши окремі проблеми правового статусу самозайнятих осіб, як отримувачів соціального забезпечення, констатуємо, що, як нами вже було відзначено, самозайняті особи характеризуються нестандартністю їх правового статусу в праві соціального забезпечення – вони можуть виступати

як отримувачами, так і надавачами соціального забезпечення, а також поєднувати наведені дві ролі суб'єкта соціального забезпечення одночасно. Відтак проаналізуємо проблеми правового статусу самозайнятих осіб як надавачів соціального забезпечення.

1. Брак спеціального законодавства, відповідно до якого було би врегульовано порядок, умови, підстави й форми участі самозайнятих осіб у наданні видів соціального забезпечення за державним фінансуванням (на підставі перемоги у відповідних конкурсах, за державно-приватним співробітництвом тощо) та окремі квоти, які б забезпечили реальну участь зазначеної категорії осіб у зазначеному процесі.

2. Недостатня спеціалізованість норм ЗУ «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 №5073-VI, з огляду на яку не отримала свого належного правового регулювання можливість самозайнятої особи виступати як окремий суб'єкт благодійної діяльності, у тому числі в соціальній сфері. Також не врегульовано особливостей і видів благодійної діяльності в соціальній сфері, порядку й умов їх здійснення саме самозайнятими особами.

3. Прогалини правового регулювання схем добровільного соціального страхування, які обумовлюють неврегульованість права самозайнятих осіб засновувати та бути вкладниками недержавних фондів соціального страхування. Як уже було проаналізовано в попередніх розділах на сьогодні самозайняті особи можуть бути засновниками лише недержавних професійних пенсійних фондів.

4. Неналежна законодавча, організаційна й фінансова підтримка забезпечення ефективного соціального страхування найманих самозайнятими особами працівників, відсутність відповідних пільг щодо сплати соціальних внесків чи податкових платежів самозайнятими особами у зв'язку зі створенням ними додаткових робочих місць, нечіткість законодавчого регулювання забезпечення належних і безпечних умов праці для таких працівників, забезпечення дотримання їх соціальних гарантій та прав у разі хвороби, інших видів соціальних ризиків.

Проаналізувавши виділені нами групи наявних проблем правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів соціального забезпечення, які поширюються на всі види самозайнятих осіб, перейдемо також до вивчення проблем правового статусу окремих видів самозайнятих осіб, як суб'єктів соціального забезпечення.

Найпершим, на нашу думку, актуально буде зазначити проблему невизначеності категорії «самозайняті особи» за її обсягом та невіднесення до неї окремих працівників сільського господарства. На проблему соціального захисту сільськогосподарських працівників звернув увагу Литвин Ю. О., який відзначив, що актуальним залишається питання про зайнятість населення в аграрній сфері. Внаслідок реорганізації сільськогосподарських підприємств та соціальної сфери вивільняється певна частина працівників, яким сьогодні дуже важко знайти роботу на селі. Ця ситуація загрожує безробіттям. Використовується комплекс заходів щодо соціального захисту вивільнених працівників. Ураховуючи сезонний характер сільськогосподарської праці, створюються умови для зайнятості працівників протягом усього року. Для цього в сільській місцевості відкриваються малі підприємства, які займаються переробкою та зберіганням сільськогосподарської продукції, виробництвом будівельних матеріалів, розвиваються сфери народних промислів, виробничого та соціального сервісу. За видами зайнятості й організації праці науковець виділяє такі основні соціальні групи селян, як фермери, працівники корпоративних підприємств, підприємці, одноосібні селяни. Кожна з цих груп може диференціюватися на певні підгрупи. Наприклад, із розвитком фермерства виділятимуться дрібні, середні та великі фермери; працівники корпоративних підприємств за видами об'єднання діяльності поділятимуться на такі групи, як працівники виробничих і обслуговуючих кооперативів, господарських товариств, приватних підприємств, які, у свою чергу підрозділятимуться на підгрупи, фірми тощо [183, с. 125]. Як бачимо, автор відкриває панораму досить масштабної та різнопланової проблеми зайнятості в сільськогосподарському секторі та відзначає про те, що з огляду на особливі

умови праці в зазначеній сфері формуються різні групи осіб за ознакою їх зайнятості. Одна із таких – члени особистого селянського господарства. Так, ЗУ «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 №742-IV, який регулює особливості провадження такої діяльності, на наш погляд, не відповідає вимогам часу. Так, Закон установлює нечіткі положення щодо статусу таких осіб, що обмежує їх у доступі до соціального забезпечення. Він передбачає їх участь у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні на добровільних засадах, причому більшість із таких осіб недостатньо проінформовані про порядок і умови такого страхування, про їх права у сфері соціального забезпечення, у зв'язку з чим неналежно мотивовані здійснювати власне соціальне страхування та залишаються неохопленими соціальним забезпеченням. Поряд з тим Закон відносить членів особистого селянського господарства до «осіб, які забезпечують себе роботою самостійно» та є зайнятими особами, що за своєю суттю є проявом бажання приховати фактичне безробіття та невирішені соціальні проблеми на селі, адже: (1) особи, які забезпечують себе роботою самостійно у своєму правовому статусі знаходяться осторонь від усіх інших зайнятих працівників – вони не відносяться ні до найманих працівників, ані до самозайнятих осіб; (2) особи, які забезпечують себе роботою самостійно, попри свою задекларовану зайнятість, не у повній мірі забезпечені заходами соціального захисту, як інше зайняте населення, та мають не однакову з іншими зайнятими особами можливість доступу до різних видів соціального забезпечення, адже майже на забезпечують себе соціальним страхуванням. Поряд з тим Закон закріплює такі умови й особливості правового статусу членів особистих селянських господарств, які за своєю правовою природою є аналогічними правовим ознакам самозайнятих осіб. Таким чином, вважаємо, що не віднесення членів особистого селянського господарства до самозайнятих осіб для цілей їх соціального забезпечення є суттєвою прогалиною чинного законодавства. Формалізована недосконалість термінів і нечіткість визначення обох понять: «самозайнята особа» та «особа, яка забезпечує себе

роботою самостійно» тягне за собою суттєві відмінності в правовому соціально-забезпечувальному статусі. Саме тому необхідним є уніфікувати положення чинного законодавства з наведеного питання. Поряд з тим слід також наголосити на необхідності гарантування пільг для самозайнятих працівників сільського господарства.

Підсумовуючи вищезазначене, зауважуємо, що правовий статус самозайнятих осіб як суб'єктів соціального забезпечення потребує суттєвого переформатування, забезпечення якісним нормативно-правовим наповненням, а також і позитивною практикою реалізації соціально-забезпечувальних правових норм, пошуку ефективних способів гарантування державою адекватного охоплення самозайнятих осіб системою соціального забезпечення, шляхів втілення проголошених постулатів про підтримку та заохочення самостійної зайнятості серед населення. Наведене нами вище розкрило значну кількість наявних проблем, які суттєво впливають на належну участь самозайнятих осіб у соціальному забезпеченні як повновправного та відокремленого суб'єкта, охарактеризувало їх правовий статус як неналежно сформований та розроблений. Поряд із нормативно-правовими існує й ціла сукупність інших – організаційних, фінансових, матеріально-технічних, кадрових та інших проблем, які не дозволяють сьогодні забезпечити належні стандарти соціального захисту серед самозайнятих осіб.

Попри наведене, яке стосувалося недоліків чинного законодавства та недосконалостей системи щодо забезпечення соціальних прав самозайнятих осіб, доцільно також наголосити й на зворотному зв'язку. На сьогодні проблеми правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів соціального забезпечення також криються й у недобросовісності зазначених осіб, приховуванні власних доходів, які є базою для нарахування соціального внеску, вступ у фактичні відносини «роботодавець-найманий працівник» без офіційного оформлення таких правовідносин, ухилення від страхування таких осіб, нездійснення державної реєстрації власної діяльності або видання одного виду діяльності під виглядом іншого тощо. Зазначене свідчить, що у напрямі

покращення правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення існують істотні виклики як для держави, як гаранта соціального забезпечення в цілому, так і для кожного суб'єкта самостійної зайнятості, які потребують обміркованого, комплексного та поетапного підходу до подолання таких викликів, спрямування значних взаємних зусиль у даному напрямку.

3.3 Шляхи модернізації соціально-забезпечувального законодавства України у напрямі оптимізації ролі та місця самозайнятих осіб у системі соціального забезпечення, удосконалення їх соціально-забезпечувального правового статусу

Україна як незалежна та суверенна, правова, демократична та соціальна держава постійно та систематично вживає заходів з метою, щоб закріплені у Конституції основні ознаки її державності були якнайефективніше втілені у правову дійсність: у реалізацію правових норм, у правовідносинах, гарантіях, суспільному житті та добробуті громадян. У наведеному контексті побудова соціальної держави в межах національних кордонів є одним із найбільш актуальних завдань, оскільки саме соціальна сутність держави, належне виконання нею функції щодо забезпечення соціальної справедливості, соціального захисту та добробуту громадян, найбільш яскраво демонструють успішність державної політики в цілому, ефективність функціонування її організаційної, правової, фінансової, політичної тощо структури, є найближчими до потреб кожної особи, яка проживає в Україні. Для того, щоб ефективно регулювати соціальний захист та йти в ногу зі змінами часу, вкрай важливо постійно оновлювати та вдосконалювати законодавство про соціальне забезпечення. Сьогодні і держава, і громадянське суспільство визнають важливість децентралізації та диверсифікації методів управління. Це й підтримка індивідуальних підприємницьких ініціатив та незалежної

професійної діяльності. Сприяючи цим формам залучення, ми можемо надати людям можливість забезпечити власну роботу та реалізувати свої трудові й соціальні права в найбільш оптимальний спосіб. Крім того, такий підхід сприяє створенню осередку соціально активного населення, який забезпечує зворотний зв'язок, сприяє державно-приватному партнерству та сприяє реалізації відповідних ініціатив. Таким чином, розвиток самозайнятості віднесено до важливих напрямів подальшого розвитку Української державності. Тому стає обов'язковим пріоритет виконання численних завдань, пов'язаних із удосконаленням існуючих законів про соціальне забезпечення, щоб створити належні стимули та гарантії для зростання самозайнятості. Це стане підґрунтям для визнання цієї форми роботи перспективною та такою, що охоплює комплексні соціальні переваги й можливості реалізації соціальних прав як у майбутньому, так і в періоди соціальної незахищеності. Слід зауважити, що науковцями у сфері соціального забезпечення не в повній мірі приділено увагу розкриттю спеціальних питань удосконалення соціально-забезпечувального правового статусу самозайнятих осіб, на сьогодні бракує комплексних спеціальних досліджень і наукових розробок шляхів модернізації соціально-забезпечувального законодавства України в напрямі оптимізації ролі та місця самозайнятих осіб у системі соціального забезпечення, що й обумовлює нагальність проведення нашого дослідження.

Відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», яка затверджена указом Президента України від 12.01.2015 №5/2015, закріплено загальні положення, де одним із основних векторів, який забезпечить впровадження в Україні європейських стандартів життя, визначено дерегуляцію та розвиток підприємництва, програму розвитку малого та середнього бізнесу, а також реформу сфери трудових відносин та реформу системи соціального захисту, пенсійну реформу [184]. Як бачимо, у документах стратегічного планування розвитку держави, пріоритетне значення надається розвитку малого бізнесу (у тому числі, й діяльності самозайнятих осіб), перегляду підходів до соціального забезпечення. З

системного аналізу всіх зазначених векторів, можна також зробити висновок про те, що реформування чинного соціально-забезпечувального законодавства в контексті вдосконалення правового статусу самозайнятих осіб як його суб'єктів є також однією із нагальних проблем. Проте конкретних заходів щодо реалізації наведених реформ у Стратегії не закріплено, що дозволяє говорити про її декларативність щодо наведених напрямів.

Для повного розуміння Стратегії розвитку малого та середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року вкрай необхідно ретельно вивчити План дій, що до неї додається. КМУ запровадив ряд заходів щодо сприяння самозайнятості, про що йдеться в офіційному розпорядженні. Зокрема, ці заходи передбачають підтримку безробітних, які бажають відкрити власну справу, шляхом надання одноразової допомоги по безробіттю та надання професійних консультаційних послуг. Крім того, надається допомога в бізнес-плануванні та діяльності, а також реалізації активних програм, спрямованих на сприяння самозайнятості та розвитку підприємництва. Також заходи включають покращення економічних умов для самозайнятості, організацію семінарів та тренінгів як з вітчизняними, так і зарубіжними експертами, запровадження нових механізмів компенсації за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням. Крім того, ведеться розробка системи участі в державному соціальному страхуванні осіб, які працюють в особистих селянських господарствах, з упором на пенсійне забезпечення. Цей комплексний підхід додатково підкріплюється прийняттям закону, який спрямований на сприяння продуктивній зайнятості [185].

З аналізу положень зазначеного нормативно-правового акту вбачається, що нарешті державою звернуто належну увагу на розвиток малого та середнього бізнесу, зокрема самозайнятості населення. У розпорядженні передбачено прогресивні та важливі конкретні заходи щодо перегляду підходів до сплати єдиного соціального внеску окремими категоріями осіб, зосередження уваги на сільськогосподарських виробниках та аспекті їх соціального захисту. Важливою є також пропозиція щодо активізації надання

безробітним одноразової допомоги для провадження ними підприємницької діяльності та одночасне надання консультацій і допомоги у плануванні такої діяльності та її організації. Такі заходи потребують подальшої розробки, закріплення та деталізації, а також втілення їх у життя.

При розгляді нормативних документів, які визначають стратегію розвитку України, стає очевидним, що ці документи часто нечіткі та мають більш декларативний характер. Хоча в деяких документах і згадуються значні заходи щодо модернізації законодавства про соціальне забезпечення, такі як посилення механізму соціального діалогу та сприяння самозайнятості, водночас вони представлені ізольовано та не відображають комплексного підходу до вирішення наукової проблеми.

Відтак проаналізуємо позиції науковців доктрини права соціального забезпечення з наведеного питання. Так, у контексті пенсійного забезпечення самозайнятих осіб висловлює свою позицію Моргачов І. В., який зазначає, що «основою успішного альтернативного пенсійного забезпечення самозайнятих осіб є ефективна їх інвестиційна діяльність». Такі особи мають високу інвестиційну мотивацію розуміючи перспективу отримання мінімальної пенсії від держави. Відповідна мотивація може бути суттєвим ресурсом розвитку національного господарства в частині здійснення інвестицій, створення додаткових робочих місць, збільшення податкових надходжень. У сучасних умовах процес альтернативного пенсійного забезпечення самозайнятих осіб є проблематичним. Основна проблема пов'язана зі станом інвестиційної діяльності в країні, а саме незважаючи на високу інвестиційну мотивацію таких осіб вітчизняні цінні папери та нерухомість не являють собою ефективні об'єкти для вкладання коштів, що зумовлює негативний мультиплікаційний ефект, результатом якого є поступове збільшення швидкості відтоку інвестицій, населення, зниження кількості робочих місць. Важливим завданням державного регулювання як самозайнятого населення, так і інвестиційної діяльності має бути зупинити негативну дію цього мультиплікаційного ефекту [186, с. 176].

Науковці порушують найбільш актуальні та гострі проблеми соціально-забезпечувального статусу самозайнятих осіб у державі. Варто погодитися з положеннями щодо нагальної необхідності реформування системи недержавного пенсійного забезпечення, підвищення інвестиційної привабливості таких недержавних фондів, поряд із тим необхідно забезпечити формування стимулів у самозайнятих осіб сплачувати єдиний соціальний внесок шляхом справедливого, прозорого та пропорційного обрахунку їх пенсії та інших соціальних виплат до суми сплачених ними страхових внесків. При цьому варто додати, що розвитку й удосконалення потребує не лише система недержавного пенсійного забезпечення, а й розробки та впровадження необхідні в напрямі розвитку інших видів недержавного соціального страхування.

Як зазначає Гнатенко К. В., «науковці виокремили певні напрямки вдосконалення соціального захисту самозайнятих осіб, серед яких: перегляд чинної системи відрахувань до Пенсійного фонду, оскільки вона наразі допускає мінімальні внески, які не забезпечують адекватної пенсії. Крім того, існує необхідність установити чітке визначення «самозайнятої особи» в окремому правовому акті або шляхом внесення змін до Податкового кодексу, що супроводжується конкретним переліком осіб, які підпадають під цю категорію, щоб запобігти будь-якій неоднозначності в майбутньому. тлумачення при вирішенні спірних питань щодо прав і свобод самозайнятих осіб; внести зміни до ст. 22 ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», доповнивши її наступним змістом: «Допомога по тимчасовій непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням, виплачується Фондом застрахованим самозайнятим особам, починаючи з першого дня непрацездатності за весь період до відновлення працездатності або до встановлення медико-соціальною експертною комісією (далі – МСЕК) інвалідності (встановлення іншої групи, підтвердження раніше встановленої

групи інвалідності) у порядку та розмірах, установлених законодавством, без переривання страхового стажу» [187, с.106].

Ураховуючи викладені вище положення науковців, а також нормативно-правові акти з досліджуваної проблематики, зауважимо, що проблема модернізації соціально-забезпечувального законодавства України в напрямі оптимізації ролі та місця самозайнятих осіб у системі соціального забезпечення потребує комплексного підходу до її вирішення. Відтак пропонуємо наступні заходи щодо вдосконалення соціально-забезпечувального правового статусу самозайнятих осіб у такому контексті:

- 1) організаційні;
- 2) інформаційні;
- 3) концептуально-стратегічні;

4) нормативно-правові, до яких слід віднести: (а) комплексне нормативно-правове реформування: вдосконалення та перегляд норм тих галузей права, які впливають на формування цілісного правового становища самозайнятих осіб у суспільстві та, як наслідок, визначають особливості соціально-забезпечувального правового статусу наведених осіб та (б) внесення змін до спеціального соціально-забезпечувального законодавства.

Надалі більш детально розкриємо запропоновані заходи. Так, під організаційними заходами нами визначено необхідність покращення організаційно-правової структури держави та недержавного сектору, яка забезпечить належну реалізацію нормативних приписів щодо соціального забезпечення самозайнятих осіб, дозволить сформувати активний соціальний діалог та взаємодію між усіма соціальними партнерами в напрямі розробки подальших шляхів удосконалення правового статусу самозайнятих осіб, виявлення та подолання існуючих прогалин правового регулювання зазначеного питання, узгодити публічні та приватні інтереси в соціальному забезпеченні самозайнятих осіб тощо. Зокрема, у цьому контексті пропонується:

1) створити спеціалізований орган з державними повноваженнями для нагляду та забезпечення дотримання законодавства щодо захисту та реалізації соціальних прав самозайнятих осіб. Цей орган – Рада соціального нагляду за дотриманням прав самозайнятих осіб – складатиметься з представників державних органів, таких як Міністерство соціальної політики, а також представників самозайнятих громад. Визначений суб'єкт відповідатиме за збір та ведення статистичних даних про самозайнятих осіб, які реалізують свої соціальні права, включаючи інформацію про їх кількість та типи, склад та участь у недержавних програмах соціального забезпечення, серед інших відповідних факторів.

Для виконання покладених на нього обов'язків визначений суб'єкт зобов'язаний подавати щорічні звіти КМУ про стан забезпечення соціальних прав самозайнятих осіб. Ці звіти повинні включати відповідну статистичну інформацію, дані емпіричних досліджень і запропоновані заходи для вдосконалення існуючої нормативно-правової бази у цій конкретній сфері. Крім того, у разі виявлення будь-яких порушень соціальних прав самозайнятих осіб відповідна наглядова рада з питань дотримання прав самозайнятих осіб повинна мати повноваження оперативно залучати правоохоронні органи для усунення таких порушень. Одночасно до КМУ має бути поданий вичерпний звіт із викладенням виявленої ситуації та можливих факторів, які можуть сприяти майбутнім порушенням соціальних прав;

2) удосконалити методику надання адміністративних послуг самозайнятим особам, зокрема щодо їх державної реєстрації, подання звітності, соціальних внесків і податків. Це передбачає встановлення стандартів якості послуг, підвищення кваліфікації постачальників послуг, проведення інформаційних сесій із самозайнятими особами з метою їх ознайомлення з соціальними правами й обов'язками, надання правових рекомендацій щодо встановлення їх власного соціального захисту, створення інформаційних матеріалів, таких як листівки та брошури, що містять відповідні правові норми, надають консультації та підтримку для

започаткування та управління їх підприємницькою діяльністю, а також вивчають ефективні рішення потенційних проблем, що виникають через невідповідність чинного законодавства щодо правового статусу самозайнятих осіб.

Наступними, які доцільно розкрити, є інформаційні заходи, які є не менш важливими за організаційні. Адже навіть наявність чіткого та прогресивного законодавства, всіх організаційних можливостей для провадження самостійної зайнятості за відсутності злагодженої інформаційної політики щодо роз'яснення соціальних прав самозайнятим особам та іншому населенню, яке бажає започаткувати власний бізнес, без формування чіткого уявлення про структуру самозайнятості в країні, неможливою стане ефективна реалізація правових норм та отримання зворотного зв'язку. То ж до інформаційних заходів слід віднести такі:

а) створення спеціальних баз даних статистичної інформації про самозайнятих осіб, постійне їх оновлення й актуалізація у таких системах, надання можливостей доступу до наведених систем уповноваженим органам державної влади, які реалізують податкову та соціальну політику, а також суб'єкту, який провадить контроль за дотриманням соціальних прав самозайнятих осіб;

б) удосконалення існуючих державних реєстрів – Єдиного державного реєстру юридичних осіб та ФОП, який слід розширити відомостями про всіх самозайнятих осіб. Насамперед, такий реєстр доцільно назвати Єдиний державний реєстр юридичних осіб та самозайнятих осіб, закріпивши правові норми, які встановлюють обов'язок усіх самозайнятих осіб реєструватися в зазначеному державному реєстрі, уніфікувавши дані такого реєстру з даними податкового обліку та органів Пенсійного фонду;

в) розробка комплексної державної інформаційної політики щодо роз'яснення соціальних прав самозайнятих осіб, заохочення їх до здійснення власного соціального страхування, створення фондів власного соціального

забезпечення, стимулювання участі в державно-приватному співробітництві та соціальному діалозі з наведеного питання.

До третьої групи заходів нами віднесено концептуально-стратегічні – це розробка комплексних державних стратегій розвитку самостійної зайнятості та планів заходів з їх виконання. Серед таких заходів обов'язково доцільно визначити покращення соціального захисту самозайнятих осіб, аналіз чинного законодавства на відповідність європейським стандартам у наведеній сфері, у зв'язку з чим виявити ті положення та конкретні директиви, які доцільно імплементувати в чинному законодавстві України з питань удосконалення соціально-забезпечувального правового статусу самозайнятих осіб.

Остання виокремлена нами група заходів – це нормативно-правові, які полягають у внесенні змін до чинного нормативно-правового регулювання. Відтак перша підгрупа заходів – та перегляд норм тих галузей права, які впливають на формування цілісного правового становища самозайнятих осіб у суспільстві та, як наслідок, визначають особливості соціально-забезпечувального правового статусу наведених осіб – полягає в тому, що реформування соціально-забезпечувального правового статусу самозайнятих осіб слід здійснювати комплексно, забезпечивши також і внесення змін до податкового, господарського, фінансового права в напрямі зменшення податкового тиску на самозайнятих осіб, забезпечення їх відповідними заходами підтримки, більш чітко визначити форми їх діяльності та правові засоби їх захисту тощо.

Наступними нами виділено заходи щодо внесення змін до спеціального соціально-забезпечувального законодавства. Зокрема, у наведеному напрямі пропонуємо:

- 1) визначити у законодавстві про соціальне забезпечення поняття «самозайнята особа». Разом з тим немає потреби в прийнятті окремого законодавчого акту для закріплення цього поняття в законодавстві про соціальне забезпечення. Водночас пропонуємо вдосконалити визначення, яке вже закладене в ПК України від 02.12.2010 № 2755-VI. Зокрема, цього досягти

можна за рахунок залучення додаткових категорій осіб, як тих, хто займається реалізацією сільськогосподарської продукції власного селянського господарства, фермерських господарств, так і тих, які обирають нетрадиційні форми зайнятості, зокрема фрілансерів, осіб, які працюють на умовах аутсорсингу та аутстафінгу, а також тих, хто веде домашнє господарство.

Пропонуємо у законодавчих актах, які регулюють соціальне забезпечення та страхування, термінологію, яка використовується для позначення фізичних осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність, ФОП та тих, хто утримує себе самостійною роботою, замінити на єдиний загальний термін «самозайнята особа». Крім того, у преамбулі цих законодавчих актів надати роз'яснення, що термін «самозайнята особа» узгоджується з положеннями ПК України від 02.12.2010 № 2755-VI. Ця уніфікація термінології має на меті встановити послідовний підхід до правової бази, що стосується соціального забезпечення для самозайнятих осіб, забезпечуючи ясність щодо визначення, обсягу та застосовності цього поняття;

2) щоб задовольнити специфічні потреби самозайнятих осіб, необхідний єдиний законодавчий акт, який би встановив положення щодо їх соціального захисту та був спрямований на надання необхідної допомоги та підтримки саме цій категорії осіб. Визначаючи самозайнятість як ініціативну та самодостатню трудову діяльність, що здійснюється на власний ризик, важливо визнати роль держави у стимулюванні та підтримці цього починання за допомогою конкретних соціальних заходів. Однак важливо визнати, що самозайнятість несе в собі невід'ємні соціальні ризики, такі як потенційна втрата доходу через об'єктивні та непереборні обставини, а також зниження професійної компетентності чи виробничих можливостей, що може вплинути на конкурентоспроможність на ринку.

Ураховуючи вищезазначені фактори, рекомендується передбачити окрему форму соціального страхування для самозайнятих осіб. Ця страховка забезпечить покриття потенційної втрати доходу, яку зазнають самозайняті

особи, і вона може бути отримана ними добровільно. Отримавши таке страхування, самозайняті особи матимуть право на такі пільги: (а) одноразову виплату для сприяння відновленню їх фінансової стабільності на ринку та продовженню їх підприємницької діяльності; (б) періодичні виплати протягом усього періоду, зазначеного в договорі добровільного страхування (наприклад, 6 місяців, 1 рік), щоб забезпечити їх фінансову безпеку в періоди відсутності іншого доходу та під час пошуку підходящої роботи. Розмір цих виплат має визначатися на основі характеру та обставин самозайнятості, фінансового стану особи й аналізу її доходу за останній період. Крім того, для оцінки потенційних майбутніх доходів слід урахувувати кількість запланованих проєктів, завдань, клієнтів тощо.

Крім того, запропонований законопроект має передбачати положення про соціальний захист у разі зниження професійних навичок, виробничих чи торговельних здібностей. Таке страхування має бути добровільним, надаючи самозайнятим особам можливість отримати одноразову соціальну допомогу за підвищення власних професійних навичок, виробничих чи торговельних здібностей. Вони можуть зробити це, інвестуючи у відповідні навчальні програми, нагляд, обмін знаннями й інші форми самостійно вибраних можливостей розвитку.

На наш погляд, у спеціальному законодавчому акті доцільно також закріпити такі державні соціальні послуги, як соціальне консультування, проведення Центрами зайнятості круглих столів та зустрічей самозайнятих осіб за видами їх діяльності, на яких можливим стане забезпечення обміну досвідом, соціалізації, підтримання соціальних і професійних зв'язків таких осіб. Необхідним є також закріплення соціальних пільг на утримання персоналу (на сплату комунальних послуг, плати за оренду виробничого приміщення, а також відшкодування певного відсотку оплати єдиного соціального внеску за найманих самозайнятою особою працівників) для самозайнятих осіб, які започатковують власну діяльність – протягом першого року здійснення наведеної діяльності [188, с. 67];

3) для того, щоб сприяти створенню та прийняттю законодавства щодо недержавного соціального страхування, вкрай важливо створити положення, які дозволять самозайнятим особам брати участь та робити внески до різноманітних фондів недержавного соціального страхування, які покривають різні соціальні ризики;

4) прийняти Закон «Про медичне страхування», відповідно до якого врегулювати як загальнообов'язкове державне, так і добровільне медичне страхування самозайнятих осіб, можливість наведених осіб укладати договори про медичне страхування, визначаючи оптимальний та адекватний для себе розмір страхових платежів, а також, і відповідний йому пакет медичного обслуговування;

5) внести зміни до ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 №2464-VI щодо розміру та періодичності сплати єдиного внеску самозайнятими особами: у п. 2 ч. 1 ст. 7 додати третій абзац, у якому зазначити, що умови щодо обов'язковості сплати єдиного внеску в сумі, не меншій за розмір мінімального страхового внеску на місяць, не поширюються на період протягом 1 року з початку провадження ними діяльності. Під час цього періоду до обрахунку розміру єдиного внеску, за бажанням самозайнятих осіб застосовуються правила, встановлені абз. 1 ч. 2 цієї ж норми – сплата внеску в розмірі, пропорційно отриманому доходу.

Висновки до розділу 3

На підставі висловлених у третьому розділі цієї роботи міркувань, ми дійшли наступних висновків.

1. Як і в українському законодавстві, так і в праві ЄС відсутній чіткий та взаємоузгоджений між усіма інституціями термін «самозайнята особа», не виокремлені його істотні правові ознаки. При кваліфікації фізичної

особи як самозайнятої особи у праві ЄС основний акцент робиться на тому, що: (а) така особа є незалежною від роботодавця; (б) виступає від власного імені та діє не в рамках трудових відносин; (в) отримує прибуток від власної діяльності, який забезпечує її потреби; (г) може наймати або не наймати працівників. Схожі правові ознаки притаманні також і поняттю «самозайнята особа» в Україні, проте в ЄС підхід до тлумачення досліджуваного поняття є більш ліберальний та узагальнений, передбачаючи різні можливості для самостійної зайнятості (щодо обрання форми такої зайнятості, сфери та виду діяльності, кількості найманих працівників тощо), водночас в Україні чітко визначено дві категорії самозайнятих: ФОП та особи, що провадять незалежну професійну діяльність.

2. Зроблено висновок, що вдосконалення правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів соціального забезпечення слід забезпечити шляхом урахування позитивного досвіду ЄС, а саме:

а) продовження напрацювань у напрямі розробки чіткого та вичерпного визначення поняття «самозайнята особа»;

б) застосування окремими країнами (Австрією) «гібридного» підходу до тлумачення категорії «самозайнята особа», тобто застосування поняття «самозайнята особа» для специфікації правового статусу окремої категорії осіб для цілей оподаткування, а у праві соціального забезпечення правовий статус осіб, які є самозайнятими у сфері отримання окремих видів соціального забезпечення прирівнюється до правового статусу працівників, які працюють на умовах трудового договору;

в) приділення значної уваги формам самозайнятості та її видам, стану розвитку самозайнятості в сільському господарстві (яке є вагомим сектором економіки багатьох європейських країн) та акцентування уваги саме на способах охоплення соціальним забезпеченням самозайнятих осіб сільськогосподарського сектору як таких, що потребують особливого підходу та додаткового піклування;

г) системні та програмні тематичні дослідження проблем реалізації соціальних прав у сфері самозайнятості населення, пропозиції щодо створення спеціального органу, уповноваженого контролювати стан виконання різних європейських ініціатив та нормативних положень, які закріплюють права у сфері соціального забезпечення для самозайнятих осіб;

д) активізація та залучення до процесу вдосконалення практичної реалізації чинного законодавства у сфері соціального забезпечення самозайнятих осіб судових органів співтовариства шляхом висловлення ними своїх правових позицій щодо тих правових спорів, які виникають із зазначеного питання, тлумачення наведених норм у своїх рішеннях;

е) розробка й удосконалення спеціальних питань соціального забезпечення самозайнятих осіб та його адаптація саме відносно до потреб наведеної категорії населення: (а) пошук способів покращити соціальне страхування самозайнятих осіб шляхом досягнення оптимального балансу між добровільними та загальнообов'язковими схемами соціального страхування, зокрема, вважаємо слушною пропозицію ЄС, що окремі види соціального страхування (які не залежать від підприємницького ризику – хвороба, інвалідність тощо) слід визначити загальнообов'язковими для самозайнятих осіб, а інші види (від безробіття) – добровільними; (б) удосконалення системи добровільного страхування шляхом вибору такої системи, за якої соціальному страхуванню підлягають усі самозайняті особи за замовчуванням, але вони можуть за бажанням вийти з такої схеми – у зв'язку з її кращим охопленням; (в) розроблення диференційованого підходу до розміру страхових внесків для самозайнятих осіб залежно від їх доходу та інших істотних ознак, що характеризують їх діяльність;

є) закріплення принципу адекватності соціального захисту, тобто сукупність видів соціального забезпечення самозайнятими особам повинно забезпечувати їм гідну умови життя, замінити втрату доходу в розумний спосіб;

ж) установлення різних способів для збереження та передачі соціальних прав, які були набуті особою: (а) при переході в різні правові статуси на ринку праці (самозайнята особа – найманий працівник або навпаки тощо); (б) при зміні місця проживання чи роботи, держави проживання, громадянства тощо;

з) актуалізація необхідності збору статистичних даних щодо самозайнятих осіб, а саме: їх кількості, видів, доходу, охоплення їх соціальним страхуванням та забезпеченням тощо, та створення відповідних систем і баз таких даних як підґрунтя для подальших розробок та вдосконалень чинного законодавства.

3. Виділено прогресивні тенденції досвіду зарубіжних країн, які можливо перейняти й для України в контексті вдосконалення чинного правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів соціального забезпечення, а саме:

– розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення та страхування, створення альтернативних фондів з диференційованими підходами до пенсійного страхування для самозайнятих осіб (Нідерланди);

– розвиток професійних фондів соціального страхування самозайнятих осіб (Нідерланди);

– розробки пропозицій щодо можливості страхування доходу, а не роботи, що є більш актуальним саме для самозайнятих осіб (США);

– зменшення податкового тиску та забезпечення гнучкості державної політики під час закріплення податкових ставок для самозайнятих осіб з урахуванням їх становища на ринку, доходу, особливостей галузі, в якій здійснюється діяльність тощо (США).

4. Проблеми правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів соціального забезпечення розподілено на: (I) загальні проблеми визначення правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення; (II) проблеми правового статусу самозайнятих осіб як отримувачів соціального забезпечення та (III) проблеми правового статусу самозайнятих осіб як надавачів соціального забезпечення.

5. Проблемами правового статусу самозайнятих осіб як надавачів соціального забезпечення визначено такі:

а) брак спеціального законодавства, відповідно до якого було би врегульовано порядок, умови, підстави й форми участі самозайнятих осіб у наданні видів соціального забезпечення за державним фінансуванням (на підставі перемоги у відповідних конкурсах, за державно-приватним співробітництвом тощо) та окремі квоти, які би забезпечили реальну участь зазначеної категорії осіб у зазначеному процесі;

б) недостатня спеціалізованість норм ЗУ «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 №5073-VI, з огляду на яку не отримала свого належного правового регулювання можливість самозайнятої особи виступати як окремий суб'єкт благодійної діяльності, в тому числі, у соціальній сфері. Не врегульованість особливостей та видів благодійної діяльності в соціальній сфері, порядку й умов їх здійснення саме самозайнятими особами;

в) прогалини правового регулювання схем добровільного соціального страхування, які обумовлюють неврегульованість права самозайнятих осіб засновувати та бути вкладниками недержавних фондів соціального страхування. Зокрема, на сьогодні самозайняті особи можуть бути засновниками лише недержавних професійних пенсійних фондів;

г) неналежна законодавча, організаційна й фінансова підтримка забезпечення ефективного соціального страхування найманих самозайнятими особами працівників, відсутність відповідних пільг щодо сплати соціальних внесків чи податкових платежів самозайнятими особами у зв'язку зі створенням ними додаткових робочих місць, нечіткість законодавчого регулювання забезпечення належних і безпечних умов праці для таких працівників, забезпечення дотримання їх соціальних гарантій та прав у разі хвороби, інших видів соціальних ризиків.

6. Виділено такі види заходів удосконалення соціально-забезпечувального правового статусу самозайнятих осіб: (1) організаційні; (2)

інформаційні; (3) концептуально-стратегічні; (4) нормативно-правові, до яких віднесено: (а) комплексне нормативно-правове реформування, зокрема вдосконалення та перегляд норм тих галузей права, які впливають на формування цілісного правового становища самозайнятих осіб у суспільстві та, як наслідок, визначають особливості соціально-забезпечувального правового статусу даних осіб та (б) внесення змін до спеціального соціально-забезпечувального законодавства.

7. Визначено наступні нормативно-правові заходи вдосконалення соціально-забезпечувального законодавства: (1) перегляд норм тих галузей права, які впливають на формування цілісного правового становища самозайнятих осіб у суспільстві та, як наслідок, визначають особливості соціально-забезпечувального правового статусу даних осіб – полягає в тому, що реформування соціально-забезпечувального правового статусу самозайнятих осіб слід здійснювати комплексно, забезпечивши також і внесення змін до податкового, господарського, фінансового права в напрямі зменшення податкового тиску на самозайнятих осіб, забезпечення їх відповідними заходами підтримки, більш чітко визначити форми їх діяльності та правові засоби їх захисту тощо; (2) внесення змін до соціально-забезпечувального законодавства, а саме: (а) визначення в законодавстві про соціальне забезпечення поняття «самозайнята особа», тобто термінологію, яка використовується для позначення фізичних осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність, ФОП та тих, хто утримує себе самостійною роботою, замінити на узагальюючий термін «самозайнята особа»; (б) прийняти спеціальний законодавчий акт, який би встановив положення щодо їх соціального захисту та був спрямований на надання необхідної допомоги та підтримки саме цій категорії осіб. Визначаючи самозайнятість як ініціативну та самодостатню трудову діяльність, що здійснюється на власний ризик, важливо визнати роль держави у стимулюванні та підтримці цього починання за допомогою конкретних соціальних заходів. Разом з тим важливо визнати, що самозайнятість несе в собі невід’ємні соціальні ризики, такі як потенційна

втрата доходу через об'єктивні та непереборні обставини, а також зниження професійної компетентності чи виробничих можливостей, що може вплинути на конкурентоспроможність на ринку.

8. Для того, щоб сприяти створенню та прийняттю законодавства щодо недержавного соціального страхування, вкрай важливо створити положення, які дозволять самозайнятим особам брати участь та робити внески до різноманітних фондів недержавного соціального страхування, які покривають різні соціальні ризики.

9. Внести зміни до ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 №2464-VI щодо розміру та періодичності сплати єдиного внеску самозайнятими особами, зокрема у п. 2 ч. 1 ст. 7 додати третій абзац, у якому зазначити, що умови щодо обов'язковості сплати єдиного внеску в сумі, не меншій за розмір мінімального страхового внеску на місяць, не поширюються на період протягом 1 року з початку провадження ними діяльності. Під час цього періоду до обрахунку розміру єдиного внеску за бажанням самозайнятих осіб застосовуються правила, встановлені абз. 1 ч. 2 цієї ж норми – сплата внеску в розмірі, пропорційно отриманому доходу.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, яке полягає у визначенні поняття й сутності самозайнятої особи як суб'єкта права соціального забезпечення; з'ясуванні особливостей її правового соціально-забезпечувального статусу, вивченні зарубіжного досвіду правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб у праві соціального забезпечення та формулюванні пропозицій щодо перспектив його використання в Україні.

Проведене дослідження дало можливість сформулювати такі висновки і пропозиції.

1. Сутність та правова природа поняття «самозайнята особа» як особливого правового статусу фізичної особи розкрита за допомогою виділення наступних правових ознак: 1) поняття «самозайнята особа» є спеціальним правовим статусом фізичної особи, початок існування прав та обов'язків, пов'язаний із особливим порядком учинення необхідних дій (державною реєстрацією або отримання свідчення про право на зайняття відповідним видом незалежної професійної діяльності в поєднанні з державною реєстрацією), а не виникає з моменту народження фізичної особи; 2) самозайнята особа – це активний та ініціативний учасник правових відносин, який бере на себе особистий ризик і працює над задоволенням власних потреб та інтересів (отримання прибутку, реалізація професійних амбіцій, втілення новаторських ідей, задоволення інших соціальних потреб, творчої реалізації тощо). Цій особі надаються додаткові правові можливості, насамперед завдяки державній підтримці самозайнятості, офіційному визнанню її діяльності та можливості забезпечити власне соціальне страхування та безпеку в рамках такої діяльності; 3) самозайнята особа отримує не лише можливість задовольняти особисті потреби, а й бере на себе низку відповідних обов'язків, серед яких реєстрація власного бізнесу, інформування податкових органів про свою діяльність та оподатковуваний дохід, забезпечення своєчасної сплати податків й інші обов'язкові збори; 4)

залежно від характеру своєї конкретної роботи, самозайнята особа може одночасно виконувати кілька ролей, наприклад, бути податковим агентом, платником податків, роботодавцем, застрахованою особою та/або застрахованою особою.

2. Проведено розмежування категорії «самозайнята особа» з іншими суміжними правовими категоріями:

- самозайнята особа з поняттям фізична особа;
- ФОП та самозайнята особа;
- самозайнята особа та член особистого селянського господарства.

Виокремлені наступні відмінні правові характеристики наведених юридичних категорій: 1) різними є момент і підстави набуття правосуб'єктності фізичною та самозайнятою особами; 2) різні правові характеристики місцезнаходження наведених осіб: місце проживання фізичної особи є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово, щодо самозайнятої особи – то важливою правовою характеристикою її правового статусу є її місцезнаходження, яке не завжди є тотожним місцю проживання; 3) поняття «фізична особа» є універсальним та позначає людину як учасника будь-якого виду галузевих правовідносин, у свою чергу поняття «самозайнята особа» визначає особливий правовий статус, який набула фізична особа, і який відображає її як учасника насамперед правовідносин, пов'язаних з господарською та незалежною професійною діяльністю; 4) самозайнята особа за одним своїм видом господарської або незалежної професійної діяльності може виступати одночасно в статусі роботодавця і працівника, страхувальника і застрахованої особи, в той час, як фізична особа за одним із видів своєї трудової діяльності може бути або роботодавцем та страхувальником, або працівником та застрахованою особою; 5) презюмується, що самозайнята особа за своїм правовим статусом належить до зайнятого населення, в той час, як фізична особа може бути як зайнятою, так і безробітною.

Поняття «фізична особа – підприємець» та «самозайнята особа» співвідносяться наступним чином:

- як ціле та частина, більш загальне та конкретне відповідно;
- діяльність ФОП спрямована на отримання прибутку та здійснюється на власний ризик, щодо поняття «самозайнята особа», то до нього можуть належати як ФОП, так і особи, які провадять незалежну професійну діяльність, не пов'язаної з отриманням доходу;
- термін «фізична особа – підприємець» стосується фізичної особи, яка займається підприємницькою діяльністю та управлінням, тоді як термін «самозайнята особа» охоплює ширший обсяг і використовується в різних контекстах, таких як зайнятість населення, податкове законодавство та соціальне забезпечення.

3. Правове регулювання правового статусу самозайнятих осіб у праві соціального забезпечення охарактеризоване наступними особливостями:

- право соціального забезпечення не закріплює поняття «самозайнята особа», а тому можна констатувати, що на сьогодні наведений термін не є правовою категорією права соціального забезпечення – законодавець закріплює окремі норми щодо соціального забезпечення осіб, які є самозайнятими, послуговуючись поняттями: «фізична особа – підприємець», «особа, яка провадить незалежну професійну діяльність», «особа, яка забезпечує себе роботою самостійно». Щодо останньої категорії – є досить спірним, чи слід її віднести до самозайнятих осіб, та яким чином вона співвідноситься з досліджуваною категорією за змістом і обсягом, оскільки різні закони вживають зазначене поняття в неоднаковому розумінні;

- розрізненість підходів до соціального забезпечення самозайнятих осіб залежно від виду соціального забезпечення та законодавчого акта, яким таке питання врегульовано: в одних законах передбачено обов'язковість певного виду соціального страхування і для ФОП, і для осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, в інших – обов'язковість соціального страхування визначена лише для ФОП, у третій групі – закони, які передбачають обов'язковість соціального страхування для осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, що є невизначеною категорією осіб;

– не сформовано ознак самозайнятої особи як суб'єкта права соціального забезпечення, не врегульовано питання моменту та підстав її вступу в соціально-забезпечувальні правовідносини;

– не уніфікованими є вимоги до ознаки громадянства самозайнятих осіб, як елементу їх правового статусу, чи є він визначальним для надання/отримання видів соціального забезпечення, недостатньо відображена роль ознаки громадянства в процесі реалізації соціально-забезпечувальної правосуб'єктності самозайнятих осіб;

– не сформовано цілісного правового інституту в межах галузі соціального забезпечення, відповідно до якого було би визначено всі спеціальні питання правового статусу самозайнятої особи в соціально-забезпечувальній сфері, вичерпно визначено всі права й обов'язки такої особи, комплексно окреслено всі можливі іпостасі та ролі такої категорії осіб у наданні й отриманні соціального забезпечення, його формуванні;

– соціально-забезпечувальним законодавством не встановлено жодних пільг чи переваг, які надаються самозайнятим особам як учасникам соціального страхування, інших видів правовідносин щодо формування базису для соціального забезпечення, не передбачено заохочень до участі самозайнятих осіб у наданні соціального забезпечення як загальних засобів стимулювання підприємницької діяльності серед населення, формування стійкої мотивації щодо заснування власної справи, професійної реалізації, яка за правомірними і прогнозованими очікуваннями зможе забезпечити соціальний захист такої особи.

4. Функціонування самозайнятої особи в державній системі соціального забезпечення характеризується кількома відмінними правовими ознаками. По-перше, самозайняті особи забезпечують соціальне забезпечення на рівні з державними та комунальними установами, дотримуючись єдиних принципів. По-друге, участь у певних видах соціального забезпечення не перешкоджає самозайнятій особі одночасно займатися іншою прибутковою діяльністю. По-

третє, надання соціального забезпечення має квазікомерційний характер, поєднуючи потенціал отримання доходу з соціальною метою.

5. Правове регулювання отримання самозайнятими особами соціального забезпечення характеризується наступним: 1) самозайняті особи є суб'єктами права соціального забезпечення, і мають право на отримання різноманітної матеріальної підтримки та соціальних послуг (переважно це стосується фізичних осіб); 2) система правового регулювання соціального забезпечення самозайнятих осіб ще не сформована й знаходиться на початковій стадії розвитку. Поняття «самозайняті особи» в окремих законодавчих актах не застосовуються, а лише наводиться перелік осіб, які належать до самозайнятих. Також не досягнуто консолідації соціальних ризиків, з якими стикаються самозайняті особи, та встановлення вичерпного переліку відповідних видів соціального захисту, доступних у таких ситуаціях. Крім того, правові характеристики самозайнятих осіб як одержувачів соціального забезпечення не були належним чином визначені; 3) у законодавстві про соціальне забезпечення відсутні конкретні норми, які б відповідали унікальним потребам самозайнятих осіб. Наразі відсутня розроблена система пільг та послуг, спрямованих на забезпечення соціальної підтримки самозайнятості. Специфічні соціальні ризики, пов'язані з підприємницькою чи незалежною професійною діяльністю, не були належним чином розглянуті. Отже, положення про соціальне забезпечення самозайнятих осіб є неповними та не відповідають повним потребам цієї категорії населення.

6. Сформовано наступні висновки щодо особливостей правового статусу самозайнятих осіб у соціальному страхуванні:

1) особливості структури правового статусу самозайнятих осіб обумовлюються наявністю в них найманих працівників, у зв'язку з чим правовий статус може включати два елементи: (а) обов'язковий – самозайнята особа виступає одночасно застрахованою особою та страхувальником – сплачує страхові внески, здобуваючи власний страховий стаж та формуючи основи власного соціального забезпечення; (б) додатковий – самозайнята

особа виступає страхувальником тих осіб, щодо яких вона є роботодавцем; правовий статус самозайнятої особи в соціальному страхуванні включає як права (щодо отримання інформації про власне соціальне забезпечення, з питань сплати єдиного внеску, отримання видів соціального забезпечення у разі настання страхового випадку) й обов'язки, серед яких постійно та систематично протягом усього часу здійснення відповідної діяльності сплачувати страховий внесок (у розмірі, не меншому, аніж мінімальний страховий внесок), подавати звітність тощо;

2) самозайнята особа за своїм правовим статусом виконує важливу активну соціальну роль – забезпечує не лише працевлаштування своє та найманих осіб, а й їх повноцінне соціальне страхування, набуття страхового стажу, ведення відповідних первинних бухгалтерських документів;

3) правовий статус самозайнятих осіб не є достатньо спеціалізованим, зокрема не передбачає особливих вимог щодо участі таких осіб у системі соціального страхування, суттєвих відмінностей у розмірі та процедури сплати єдиного внеску, не визначає відповідних пільг у порівнянні з іншими категоріями роботодавців тощо;

4) правовий статус не передбачає гнучких норм щодо особливостей зупинення діяльності самозайнятих осіб та відповідно сплати страхових внесків – такі внески самозайнята особа зобов'язана сплачувати протягом усього періоду перебування на обліку в уповноваженого органу як самозайнятої особи;

5) у зв'язку з недосконалістю та нечіткістю визначення категорії самозайнятих осіб, правових режимів їх майна та доходів, порядку державної реєстрації їх діяльності, порядку ведення бухгалтерської документації та обліку доходів на практиці виникають численні колізії щодо належної сплати ними страхових внесків, у зв'язку з чим законодавство у визначеній сфері потребує перегляду та вдосконалення й деталізації.

7. Удосконалення правового регулювання правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів соціального забезпечення слід забезпечити шляхом урахування позитивного досвіду ЄС, а саме:

- продовження напрацювань у напрямі розробки чіткого та вичерпного визначення поняття «самозайнята особа»;

- застосування окремими країнами (Австрією) «гібридного» підходу до тлумачення категорії «самозайнята особа», тобто застосування поняття «самозайнята особа» для специфікації правового статусу окремої категорії осіб для цілей оподаткування, а у праві соціального забезпечення правовий статус осіб, які є самозайнятими у сфері отримання окремих видів соціального забезпечення прирівнюється до правового статусу працівників, які працюють на умовах трудового договору;

- акцентування уваги саме на способах охоплення соціальним забезпеченням самозайнятих осіб сільськогосподарського сектору як таких, що потребують особливого підходу та додаткового піклування; (4) системні та програмні тематичні дослідження проблем реалізації соціальних прав у сфері самозайнятості населення, пропозиції щодо створення спеціального органу, вповноваженого контролювати стан виконання різних європейських ініціатив та нормативних положень, які закріплюють права у сфері соціального забезпечення для самозайнятих осіб;

- активізація та залучення до процесу вдосконалення практичної реалізації чинного законодавства у сфері соціального забезпечення самозайнятих осіб судових органів співтовариства;

- розробка та вдосконалення спеціальних питань соціального забезпечення самозайнятих осіб та його адаптація саме відносно до потреб наведеної категорії населення: (а) пошук способів покращити соціальне страхування самозайнятих осіб шляхом досягнення оптимального балансу між добровільними та загальнообов'язковими схемами соціального страхування; (б) закріплення принципу адекватності соціального захисту, що означає, що сукупність видів соціального забезпечення самозайнятими особам повинен

забезпечувати їм гідні умови життя, замінити втрату доходу в розумний спосіб;

- устанавлення різних способів для збереження та передачі соціальних прав, які були набуті особою: (а) при переході у різні правові статуси на ринку праці (самозайнята особа – найманий працівник або навпаки тощо): (б) при зміні місця проживання чи роботи, держави проживання, громадянства тощо;

- актуалізація необхідності збору статистичних даних щодо самозайнятих осіб;

- організоване інформування самозайнятих осіб про їх права й обов'язки у сфері соціального забезпечення;

- спрощення адміністративних процедур та вимог до самозайнятих осіб під час доступу до соціального страхування та забезпечення.

Виділено такі прогресивні тенденції міжнародного досвіду зарубіжних країн, які можливо перейняти для України в контексті вдосконалення чинного правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів соціального забезпечення:

- 1) розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення та страхування, створення альтернативних фондів з диференційованими підходами до пенсійного страхування для самозайнятих осіб (Нідерланди);
- 2) розвиток професійних фондів соціального страхування самозайнятих осіб (Нідерланди);
- 3) розробки пропозицій щодо можливості страхування доходу, а не роботи, що є більш актуальним саме для самозайнятих осіб (США);
- 4) зменшення податкового тиску та забезпечення гнучкості державної політики під час закріплення податкових ставок для самозайнятих осіб з урахуванням їх становища на ринку, доходу, особливостей галузі, в якій здійснюється діяльність тощо (США).

8. Запропоновано розподілити всі існуючі проблеми правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів соціального забезпечення на:

- I. Загальні проблеми визначення правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення.

II. Проблеми правового статусу самозайнятих осіб як отримувачів соціального забезпечення;

III. Проблеми правового статусу самозайнятих осіб як надавачів соціального забезпечення.

До загальних проблеми визначення правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення віднесено: 1) відсутність усталеного та нормативно закріпленого поняття «самозайнята особа» у праві соціального забезпечення; 2) не забезпечено належного представництва самозайнятих осіб як окремої цілісної групи осіб з притаманним їй особливим характером правового інтересу в соціально-трудовій сфері, захист якого може бути ефективно здійснений лише окремим представницьким суб'єктом самозайнятих осіб (зокрема, у процесі ведення соціального діалогу); 3) брак належного інформування, інформаційно-консультаційних робіт, які мали би проводитися в рамках державної політики стосовно прав самозайнятих осіб у сфері соціального забезпечення, їх можливостей щодо активної участі у формуванні власного соціального забезпечення тощо; 4) недостатність статистичних та інших емпіричних досліджень явища самозайнятості в соціально-забезпечувальному аспекті.

До проблем правового статусу самозайнятих осіб як отримувачів соціального забезпечення віднесено: 1) залишення поза законодавчою увагою питання віднесення до окремого соціального ризику провадження самостійної зайнятості особою або впливу такої форми зайнятості на особливості соціальних ризиків, яким піддається самозайнята особа у зв'язку зі своєю діяльністю; 2) не створено окремого правового інституту соціального забезпечення, відповідно до якого було би визначено перелік соціальних пільг та інших видів соціального забезпечення, які гарантуються державою саме для самозайнятих осіб; 3) не розроблено положень щодо медичного страхування самозайнятих осіб; 4) відсутність гнучкого та диференційованого підходу до порядку та умов сплати єдиного соціального внеску самозайнятими особами, який би корелювався з рівнем та систематичністю отримання ними доходу від

власної діяльності, а також урахував можливість добровільної сплати соціального внеску в розмірі більшому, ніж визначений законом відсоток від отриманого доходу; 5) відсутність системного підходу до правового регулювання порядку та умов добровільного соціального страхування за всіма його видами.

Виділено наступні проблеми правового статусу самозайнятих осіб як надавачів соціального забезпечення: 1) брак спеціального законодавства, відповідно до якого було би врегульовано порядок, умови, підстави й форми участі самозайнятих осіб у наданні видів соціального забезпечення за державним фінансуванням; 2) недостатня спеціалізованість норм ЗУ «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 №5073-VI, з огляду на яку не отримала свого належного правового регулювання можливість самозайнятої особи виступати як окремий суб'єкт благодійної діяльності, у тому числі в соціальній сфері; 3) прогалини правового регулювання схем добровільного соціального страхування, які обумовлюють нерегульованість права самозайнятих осіб засновувати та бути вкладниками недержавних фондів соціального страхування; 4) неналежна законодавча, організаційна й фінансова підтримка забезпечення ефективного соціального страхування найманих самозайнятими особами працівників, відсутність відповідних пільг щодо сплати соціальних внесків чи податкових платежів самозайнятими особами у зв'язку зі створенням ними додаткових робочих місць, нечіткість законодавчого регулювання забезпечення належних і безпечних умов праці для таких працівників, забезпечення дотримання їх соціальних гарантій та прав у разі хвороби, інших видів соціальних ризиків.

9. Виокремлено наступні види заходів удосконалення соціально-забезпечувального правового статусу самозайнятих осіб: організаційні; інформаційні; концептуально-стратегічні; нормативно-правові.

Визначено такі нормативно-правові заходи, як-от:

1) перегляд норм тих галузей права, які впливають на формування цілісного правового становища самозайнятих осіб у суспільстві та, як

наслідок, визначають особливості соціально-забезпечувального правового статусу наведених осіб – полягає в тому, що реформування соціально-забезпечувального правового статусу самозайнятих осіб слід здійснювати комплексно, забезпечивши також і внесення змін до податкового, господарського, фінансового права в напрямі зменшення податкового тиску на самозайнятих осіб, забезпечення їх відповідними заходами підтримки, більш чітко визначити форми їх діяльності та правові засоби їх захисту тощо;

2) внесення змін до соціально-забезпечувального законодавства, а саме:

(а) визначення в законодавстві про соціальне забезпечення поняття «самозайнята особа», тобто термінологію, яка використовується для позначення фізичних осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність, ФОП та тих, хто утримує себе самостійною роботою, замінити на узагальнюючий термін «самозайнята особа»;

(б) прийняти спеціальний законодавчий акт, який би встановив положення щодо їх соціального захисту та був спрямований на надання необхідної допомоги та підтримки саме цій категорії осіб. Визначаючи самозайнятість як ініціативну та самодостатню трудову діяльність, що здійснюється на власний ризик, важливо визнати роль держави у стимулюванні та підтримці цього починання за допомогою конкретних соціальних заходів. Однак важливо визнати, що самозайнятість несе в собі невід’ємні соціальні ризики, такі як потенційна втрата доходу через об’єктивні та непереборні обставини, а також зниження професійної компетентності чи виробничих можливостей, що може вплинути на конкурентоспроможність на ринку.

Ураховуючи вищезазначені фактори, рекомендується передбачити окрему форму соціального страхування для самозайнятих осіб, яка забезпечить покриття потенційної втрати доходу, яку зазнають самозайняті особи, і вона може бути отримана ними добровільно. Отримавши таке страхування, самозайняті особи матимуть право на такі пільги: (а) одноразову виплату для сприяння відновленню їх фінансової стабільності на ринку та

продовженню їх підприємницької діяльності; (б) періодичні виплати протягом усього періоду, зазначеного в договорі добровільного страхування, щоб забезпечити їх фінансову безпеку в періоди відсутності іншого доходу та під час пошуку підходящої роботи.

Крім того, запропонований законопроект має передбачати положення про соціальний захист у разі зниження професійних навичок, виробничих чи торговельних здібностей. Таке страхування має бути добровільним, надаючи самозайнятим особам можливість отримати одноразову соціальну допомогу за підвищення власних професійних навичок, виробничих чи торговельних здібностей. Вони можуть зробити це, інвестуючи у відповідні навчальні програми, нагляд, обмін знаннями та інші форми самостійно вибраних можливостей розвитку.

У спеціальному законодавчому акті доцільно також закріпити такі державні соціальні послуги, як соціальне консультування, проведення Центрами зайнятості круглих столів та зустрічей самозайнятих осіб за видами їх діяльності, на яких можливим стане забезпечення обміну досвідом, соціалізації, підтримання соціальних і професійних зв'язків таких осіб. Необхідним є також закріплення соціальних пільг на утримання персоналу (на сплату комунальних послуг, плати за оренду виробничого приміщення, а також відшкодування певного відсотку оплати єдиного соціального внеску за найманих самозайнятою особою працівників) для самозайнятих осіб, які започатковують власну діяльність – протягом першого року здійснення наведеної діяльності.

Для того, щоб сприяти створенню та прийняттю законодавства щодо недержавного соціального страхування, вкрай важливо створити положення, які дозволять самозайнятим особам брати участь та робити внески до різноманітних фондів недержавного соціального страхування, які покривають різні соціальні ризики.

Внести зміни до ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 №2464-

VI щодо розміру та періодичності сплати єдиного внеску самозайнятими особами: у п. 2 ч. 1 ст. 7 додати третій абзац, у якому зазначити, що умови щодо обов'язковості сплати єдиного внеску в сумі, не меншій за розмір мінімального страхового внеску на місяць, не поширюються на період протягом 1 року з початку провадження ними діяльності. Під час цього періоду до обрахунку розміру єдиного внеску за бажанням самозайнятих осіб застосовуються правила, встановлені абз. 1 ч. 2 цієї ж норми – сплата внеску в розмірі, пропорційно отриманому доходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жовнір Т. Л. Щодо розуміння правового статусу самозайнятої особи. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 33–39.
2. Жоравович Д. О. Правові аспекти визначення статусу самозайнятої особи. *Форум права*. 2012. №3. С. 190–192.
3. Остапенко Ю. О. Генеза самозайнятих осіб в Україні. *Науковий вісник Херсонського університету. Серія Юридичні науки*. 2015. Вип. 3-2. Т. 4. Ч. 3. С. 120–124.
4. Волошина О. О., Бруєв Д. Д. Еволюція наукових поглядів на сутність та функції підприємництва. *Научный вестник Донбасской государственной машиностроительной академии*. 2017. № 2. С. 142–147.
5. Гринева В. Н. Предпринимательская деятельность: проблемы, пути решения / под ред. В. Н. Гриневой. Симферополь : Анаюрт, 1995. 302 с.
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 №435-IV. *Голос України*. 2003. № 45.
7. Господарський кодекс України від 16.01.2003 №436-IV. *Голос України*. 2003. № 49.
8. Податковий кодекс України від 02.12.2010 №2755-VI. *Голос України*. 2010. № 229.
9. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 №5067-VI. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 164.
10. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 №2464-VI. *Голос України*. 2010. № 171.
11. Окунев І. С. Загально-теоретичні засади правового статусу суб'єкта права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2010. 222 с.
12. Маркарян М. В. Поняття та елементи адміністративно-правового статусу дипломатичних установ України за кордоном. *Наукові записки*

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Право. URL: <https://cusu.edu.ua/ua/nz-pravo-arhiv/586-general-information/naukovi-chasopysy-tdpu/naukovi-chasopysy-pravo/publikatsii/12647-ponyattya-ta-elementy-administratyvno-pravovoho-statusu-dyplomatychnykh-ustanov-ukrayiny-za-kordonom>

13. Макарчук В. В. Поняття «правовий статус особи» в теоретично-правовій літературі. *Право.ua*. 2015. № 3. С. 18–22.

14. Безусий В. В. Окремі питання правового статусу людини в державі. *Харківський національний університет внутрішніх справ*. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/84f1630d-eb82-4e6b-9d6c-89e1f8794a56/content>

15. Чуб О. О. Конституційне право громадян на участь в управлінні державними справами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2004. 212 с.

16. Стефанюк Ю. В. Правовий статус особи: поняття та класифікація. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. №4. С. 42–45.

17. Заяць Р. Я. Поняття адміністративно-правового статусу науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. №5. С. 78–80.

18. Мандель Р. Я. Принцип недискримінації у документах Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 4. Том 1. С. 14–21.

19. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. Київ : Атіка. 2007. 412 с.

20. Стефанюк Ю. В. Правовий статус особи: поняття та класифікація. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 42–45.

21. Мульгіна О. В. Особливості правового статусу самозайнятої особи у сфері соціального захисту населення. *Правове забезпечення соціальної сфери* : матеріали XIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 квіт. 2023 р.) / укл. А.

А. Сірякова ; за заг. ред. Г. І. Чанишевої ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. С. 276–279.

22. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. *Голос України*. 2003. № 115.

23. Жовнір Т. Л. Щодо розуміння правового статусу самозайнятої особи. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 33–39.

24. Про затвердження Порядку обліку платників податків і зборів : наказ Мін-ва фінансів України від 09.12.2011 № 1588. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 3.

25. Мульгіна О. В. Самозайнятість як окремий вид зайнятості населення України. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.) [Електрон. видання] / уклад. : В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук. І. С. Радковська [та ін.] ; за ред. М. Р. Аракеляна, К. І. Спасової. Одеса, 2022. С. 176–179. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23909>

26. Кравчук О. Три види правового статусу фізичної особи. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право*. 2017. №1/2 (33/34). С. 193–199.

27. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. *Голос України*. 2012. № 148–149.

28. Панчишин А. В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 95–98.

29. Конституція України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

30. Бесчастний В. М., Філонов О. В., Субботін В. М., Пашков С. М. Конституційне (державне) право зарубіжних країн : навчал. посіб. / за ред. В. М. Бесчастного. Київ : Знання, 2007. 467 с.

31. Мульгіна О. В. Гарантії самозайнятих осіб у сфері соціального захисту населення України: питання сьогодення. *Соціальне право*. 2022. № 3. С. 56–63. URL: <https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/1021/634>
32. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. *Голос України*. 2003. № 115.
33. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. *Голос України*. 1993. 5 жовт.
34. Про особисте селянське господарство : Закон України від 15.05.2003. №741-IV. *Голос України*. 2003. № 112.
35. Гринчук Ю. О., Свиноус І. В. Методичні підходи до трактування поняття «особисте селянське господарство» як форми дрібнотоварного виробництва. *Економіка та управління АПК*. 2012. Вип. 8 (95).
36. Гнибіденко І. Ф., Руснак А. Д. Трансформація ринку праці на селі: перспективи оптимізації неформальної зайнятості сільського населення. *Економіка України*. 2014. № 4. С. 83–93.
37. Кучерява К. Я. Поліпшення організаційно-правового забезпечення функціонування ОСГ як основа розвитку кооперації в аграрному секторі. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 1. С. 126–133.
38. Збарський В. К. Особисті селянські господарства у формуванні продовольчої безпеки України. *Економіка АПК*. 2012. № 2. С. 22–26.
39. Звіт про НДР «Регламентація зайнятості та доходів сільського населення, зйнятого в неформальному секторі сільської економіки» (заключний). Київ : НДІ праці і зайнятості населення, 2013. 160 с.
40. Решитько Т. В. Особливості зайнятості та доходів населення в особистих селянських господарствах. *Наукові праці Кіровоградського Національного технічного університету. Економічні науки*. 2014. Вип. 25. С. 78–84.
41. Економічна активність населення України. *Державна служба статистики України*, 2017. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_EAN_2017.pdf

42. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14.01.1998 №16/98-ВР. *Голос України*. 1998. 24 лют.
43. Бориченко К. В. Право на соціальний захист у системі прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. Вип. 45. Т. 1. С. 127–130.
44. Гудзь А. О., Сирота І. М. Принципи права соціально-забезпечення в сучасних умовах. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 4(66). С. 62–66.
45. Дутчак А. В. Соціальне забезпечення громадян: сучасний стан та перспективи розвитку. *Молодий вчений*. 2017. № 5. С. 568–572.
46. Пилипенко П. Д. Законодавче регулювання відносин соціального забезпечення в Україні. *Університетські наукові записи*. 2005. № 1-2. С. 160–165.
47. Прилипко С. М. Предмет права соціального забезпечення: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2007. 47 с
48. Прилипко С. Розмежування права соціального забезпечення і трудового права. *Право України*. 1999. № 10. С. 51–53
49. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні : підручник. Київ : Одісей. 2004. 384 с.
50. Сільченко С. О. До питання про метод права соціального забезпечення. *Право і Безпека*. 2011. № 5. С. 190–194.
51. Сташків Б. І. Теорія права соціального забезпечення : навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 405 с.
52. Тарасюк Т. М. Закони як джерела права соціального захисту України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 52. С. 131–136.
53. Тищенко О. В. Систематизація соціально-забезпечувального законодавства України. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. 2013. Т. 26 (65). № 2–3. С. 65–70.

54. Тищенко О. В. Поняття права соціального забезпечення: теоретичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. Вип. 26. С. 115–119.

55. Яковленко М. С. Вчення про принципи права соціального забезпечення: внесок Харківської школи права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2021. Вип. 65. С. 411–415.

56. Яковлева Г. О. Поняття та особливості методу правового регулювання права соціального забезпечення. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».* 2017. Вип. № 1. С. 182–192.

57. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 №1533-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2000. № 22. Ст. 171.

58. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003. № 1058-IV. *Голос України.* 2003. № 157.

59. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 р. №1105-XIV. *Голос України.* 1999. 3 лист.

60. Грабовецька О. Нормативно-правове забезпечення самозайнятості населення: реалії і проблеми. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України.* 2015. Вип. 20. С. 126–132.

61. Рекомендація МОП № 184 щодо надомної від 20.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_100.

62. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 №2671-VIII. *Голос України.* 2019. № 82.

63. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 №1057-IV. *Голос України.* 2003. № 154.

64. Денєга О. П. Мета і завдання держави як субєкта права соціального забезпечення. *Юридичний бюлетень.* 2018. Вип. 7. Ч. 1. С. 48–56.

65. Костюк В. Л. Суб'єкти права соціального забезпечення: поняття, особливості та види. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Право*. 2015. № 2(12). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n2/15kvlotv.pdf>
66. Кульчицька О. І. Суб'єкти права соціального забезпечення України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ. 2007. 20 с.
67. Обривкіна О. М. Суб'єкти права соціального забезпечення в умовах євроінтеграції. *Соціологія права*. 2018. № 1-2. С. 46–50.
68. Перехрест Р. Ю. Поняття правосуб'єктності у праві соціального забезпечення науково-теоретичний аспект. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія»*. 2006. Т. 53. С. 70–75.
69. Пономаренко О. М. До питання про можливість визнання сім'ї суб'єктом права соціального забезпечення. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління і права*. 2004. № 4. С. 134–139.
70. Синчук С. М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти : монографія. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 422 с.
71. Сокол М. В. Сім'я як суб'єкт соціально-забезпечувальних правовідносин у сфері державних соціальних допомог. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 2 (31). С. 60–64.
72. Соколов Д. С. Військовослужбовці як суб'єкти права соціального забезпечення. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.). уклад. : В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук. І. С. Радковська [та ін.] ; за ред. : М. Р. Аракеляна, К. І. Спасової. Одеса, 2022. С. 183–185.
73. Сташків Б. І. Суб'єкти правовідносин у сфері соціального забезпечення. *Право України*. 2003. № 2. С. 39–45.

74. Суб'єкти права соціального забезпечення: поняття, особливості та види. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Право*. 2015. № 2(12). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kvlotv.pdf>
75. Ткаченко Ю. О. Сучасні види суб'єктів соціального забезпечення. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. № 33. 2017. С. 196–202.
76. Ченшова Н. Працівники правоохоронних органів як суб'єкти права соціального забезпечення. Київ : Ліра-К, 2014. 210 с.
77. Яковленко М. С. Пенсійний фонд України як суб'єкт вирішення спорів у сфері соціального забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/243128>
78. Яковлева Г. О. Суб'єкти права соціального забезпечення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 44 с.
79. Яковлева Г. О. До проблеми визначення поняття «суб'єкт права соціального забезпечення». *Право та інновації*. 2017. №2 (18). С. 69–74.
80. Право соціального забезпечення в Україні : підручник. 4-те вид., перероб. і допов. / О. М. Ярошенко, Г. О. Барабаш, Н. М. Вапнярчук та ін. ; за ред. О. М. Ярошенка. Харків : Право, 2015. 458 с.
81. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навч. посібн. Чернігів : ПАТ "ПВК "Десна", 2016. 692 с.
82. Жовнір Т. Л. Особливості правового статусу самозайнятої особи у праві соціального забезпечення. *Юридична наука*. 2019. №10. С. 75–80.
83. Про основи соціального захисту бездомних і безпритульних дітей : Закон України від 02.06.2005. № 2623-IV. *Голос України*. 2005. № 116.
84. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012. №5073-VI. *Голос України*. 2013. № 22.

85. Мульгіна О. В. Сучасний стан правового регулювання самостійної зайнятості в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Право"*. 2022. Вип. 74(1). С. 191–195. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/273034/268535>
86. Жовнір Т. Л. Особливості правового регулювання окремих видів соціального забезпечення самозайнятих осіб. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 6. С. 54–60.
87. Бориченко К. В. Форми та види соціального захисту сімей з дітьми. *Митна справа*. 2013. № 5(89). Ч. 1. Кн. 1. С. 235–242.
88. Горобець А. С. Система організаційно-правових форм соціального захисту безробітних. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. № 22. С. 91–94.
89. Іванова О. Організаційно-правові форми соціального забезпечення. *Соціальна робота та соціальна освіта*. Вип. 2(11). С. 43–49.
90. Лупина О. М. Організаційно-правові форми соціального забезпечення громадян у зв'язку з хворобою. *Право і безпека*. 2013. № 1(48). С. 167–172.
91. Хомич І. Ю. Особливості соціальної допомоги як форми соціального забезпечення населення України. *Форум права*. 2013. № 3. С. 717–724.
92. Шумна Л. П. Організаційно-правові форми соціального забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 24. Т. 2. С. 205–208.
93. Шумна Л. П. Поняття та види соціальної підтримки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 63. С. 433–440.
94. Ярошенко І. С. Система соціального захисту в Україні: шлях до реформування. *Правове регулювання економіки*. 2000. Вип. 1. С. 207–212.
95. Ярошенко О. М. Реформа системи організаційно-правових форм соціального забезпечення в Україні в умовах євроінтеграції. *Економіко-*

правові проблеми розвитку та сприяння господарській діяльності в сучасних умовах. Харків : НДІ ПЗІР НАПрН України, 2019. С. 183–188.

96. Медвідь А. О. Характеристика права людини на соціальне забезпечення: зміст, обсяг і межі. *Держава та регіони. Серія «Право».* 2016. №3(53). С. 39–42.

97. Величко Л. Сфера дії трудового права України в умовах євроінтеграції: актуальні проблеми теорії та практики : монографія. Харків : Константа, 2018. 392 с.

98. Жовнір Т. Л. До питання правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2019. Вип. 55. Т. 1. С. 169–172.

99. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21.03.1991. №875-ХІІ. *Голос України.* 1991.

100. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993. №3551-ХІІ. *Голос України.* 1993.

101. Про затвердження Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві : постанова Каб. Міністрів України від 17.04.2019. №337. *Офіційний вісник України.* 2019. № 34.

102. Агавердієва Х. Ф., Іванісов О. В., Лебединська О. С. Соціальне забезпечення і соціальний захист: взаємозв'язок зазначених категорій. *Norwegian Journal of development of the International Science.* 2018. № 17. Р. 8–11.

103. Братюк В. П., Панющик І. І. Теоретико-методологічні аспекти соціального страхування та його державного регулювання. *Причорноморські економічні студії.* 2017. Вип. 22. С. 26–31.

104. Димніч О. В. Система соціального страхування та шляхи її удосконалення в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Київ, 2015. 33 с.

105. Дудченко Н. В. Теоретичні аспекти функціонування системи соціального страхування. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. №10. С. 75–78.
106. Зеленко Н. В. Соціальне страхування в системі соціального захисту населення України. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2009. № 19. С. 249–255.
107. Зеленська М. В., Завада О. Г. Роль загальнообов'язкового державного соціального страхування в державному управлінні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 17. С. 123–129.
108. Кир'язова Т. О. Пенсійна система як частина соціального страхування. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2015. № 26. С. 158–163.
109. Кисельова О. І., Андрійченко Н. С. Становлення та тенденції розвитку соціального страхування в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 109–116.
110. Коваль О. П. Модернізація системи соціального страхування в Україні : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2014. 38 с.
111. Колосок А. М. Соціальне страхування в контексті становлення соціального діалогу. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 3 (81). С. 129–135.
112. Коцюбинська Є. Б. Сучасний стан соціального страхування в Україні. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2018. Вип. 2 (40). С. 33–36.
113. Лаврик О. Соціальне страхування в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Економічний аналіз*. 2021. Т. 31. № 2. С. 109–113. URL: https://www.researchgate.net/publication/355919271_SOCIAL_INSURANCE_IN_UKRAINE_CURRENT_STATE_AND_DEVELOPMENT_PROSPECTS
114. Національна система загальнообов'язкового державного соціального страхування: сучасні проблеми та стратегія розвитку : монографія / Е. М. Лібанова, В. М. Новіков, О. В. Макарова [та ін.] ; Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України. Київ, 2006. 178 с.

115. Москаленко О. В. Перспективи кодифікації законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 393–400.
116. Мних М. В. Страхування та його роль у забезпеченні соціального захисту населення. *Фінанси України. Фінансова політика і економічне регулювання*. 2007. № 6. С. 39–45.
117. Нечаєва І. А. Реформа системи соціального страхування як засіб зміцнення соціально-економічної безпеки України в умовах перманентної кризи. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 4. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/4_2020/60.pdf
118. Нечипоренко С. Д. Сутність та значення соціального страхування в системі соціального захисту населення. *Агросвіт*. 2017. № 6. С. 55–60.
119. Осіпова Л. Особливості соціального забезпечення в умовах глобалізації економічного простору. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2020. № 1. С. 78–83.
120. Прилипко С. М. До питання ознак загальнообов'язкового державного соціального страхування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 46. С. 25–30.
121. Сільченко С. О. До питання про зміну парадигми правового регулювання обов'язкового соціального страхування. *Право та інновації*. 2016. № 1(13). С. 61–64.
122. Тищенко О. В. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні: теоретично-правові проблеми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право*. 2014. Вип. 24. Т. 2. С. 198–200.
123. Трунова Г. Поняття та ознаки загальнообов'язкового державного соціального страхування. *Юридична Україна*. 2012. № 1. С. 70–74.
124. Тулянцева В. А. Фонд соціального страхування України в загальній системі фінансування загальнообов'язкового державного

соціального страхування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2018. № 81. С. 151–158.

125. Черниш А. Р. Поняття та ознаки соціального забезпечення молоді. *Аналітично-порівняльне правознавство*. С. 112-117. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/21.pdf>

126. Чічкань М. В. До питання про загальнообов'язкове державне соціальне страхування як гарантію права на соціальний захист в Україні. *Юридичні гарантії забезпечення прав громадян на працю і соціальний захист* : тези доп. та наук. повідомлень учасників X міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9 жовт. 2020 р.) / уклад. : О. М. Ярошенко, Н. Г. Орлова, О. В. Соловійов ; за ред. О. М. Ярошенка. Харків : Право, 2020. С. 522–524.

127. Чічкань М. В. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування як основа сучасної системи соціального захисту в Україні. *Право і суспільство*. 2021. №1. С. 106–110.

128. Шумна Л. П. Організаційно-правові форми соціального забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 24. Т. 2. С. 205–208.

129. Юрій С. І., Шаварина М. П., Шаманська Н. В. Соціальне страхування. Київ : Кондор, 2006. 464 с.

130. Внукова Н. М., Кузьминчук Н. В. Соціальне страхування. Харків, 2009. 412 с.

131. Кропельницька С. О., Солоджук Т. В. Соціальне страхування : навч. посіб. Вид. 2-ге. перероб. та доп. Київ : Центр учб. літ., 2013. 336 с.

132. Колосок А. М. Соціальне страхування в контексті становлення соціального діалогу. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 3(81). С. 129–135.

133. Кириленко О. П., Толуб'як В. С. Соціальне страхування : підручник. Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2016. 516 с.

134. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 28.02.2019 у справі №826/13042/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80232243>

135. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 05.03.2019 у справі №807/216/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80269297>

136. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 31.07.2018 у справі №813/7905/14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75644964>

137. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 20.03.2018 у справі №820/2370/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72866974>

138. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 21.08.2018 у справі №826/5999/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76034690>

139. Постанова Львівського апеляційного адміністративного суду від 16.06.2016 у справі № 876/3810/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58430247>

140. Рішення Миколаївського окружного адміністративного суду від 25.04.2019 у справі №400/389/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81560487>

141. Рішення Миколаївського окружного адміністративного суду від 30.05.2019 у справі №400/1015/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82075216>

142. Рішення Хмельницького окружного адміністративного суду від 02.04.2019 у справі №560/77/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80862076>

143. Рішення Миколаївського окружного адміністративного суду від 15.04.2019 у справі №400/24/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81144527>

144. Збірка рішень Ради адвокатів України за 2012-2017 роки / упоряд. В. В. Красник. Харків : Фактор, 2017. 576 с.

145. Про надання роз'яснення : Лист Державної фіскальної служби України від 30.12.2016. №41658/7/99-99-13-02-01-17. URL: <http://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/ediniy-vnesok-na-zagalnoobovyazkove-listi/70778.html>

146. Проект Закону про фінансування охорони здоров'я та загальнообов'язкове медичне страхування в Україні від 04.10.2018 № 9163. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64744

147. Андрієв В. М. Місце соціальних прав у системі прав людини: міжнародно-правовий досвід і законодавство України. *Захист соціальних та економічних прав людини: міжнародне законодавство та досвід України: матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 12 берез. 2004 р.)*. Київ, 2004. Ч. 2. С. 7–10.

148. Артюх Ю. І. Правове регулювання соціального забезпечення вимушених переселенців: порівняльний аспект. *Соціальне право*. 2017. № 1. С. 214–222.

149. Бичков С. Аналіз становлення та розвитку системи соціального захисту в різних країнах світу та можливість адаптації набутого досвіду до умов України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2006. № 3. С. 189–195.

150. Європейський кодекс соціального забезпечення : прийнятий Радою Європи 16.04.1964. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. Київ : Юрінком Інтер, 2004. № 10.

151. Болотіна Н. Б. Міжнародні стандарти соціальних прав та напрямки їх упровадження в юридичну практику України. *Захист соціальних та економічних прав людини: міжнародні стандарти і законодавство України: матеріали наук.-практ. конф. (12 берез. 2004. м. Київ)* Київ : КЮІ МВС України, 2004. Ч. 2. С. 9–16.

152. Бондар М. І. Цятковська О. В., Цятковська А. М. Соціальне забезпечення: міжнародно-правовий аспект. *Вчені записки університету «Крок»*. 2021. № 4(64). URL: <https://snku.krok.edu.ua/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/458>

153. Запара С. І. До питань про сутність соціального міжнародного стандарту. *Актуальні проблеми регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення* : тези доп. та наук. повідом. учасн. III міжнарод. наук.-практ. конфер. / за ред. В. В. Жернакова. Харків : Кросроуд, 2011. С. 447.

154. Клименко А. Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародно-правовий і вітчизняний контекст : монографія. Харків : Юрайт, 2019. 176 с.

155. Клименко А. Л. Тенденція посилення значення міжнародно-правових стандартів соціального забезпечення за умов соціально-економічних викликів сьогодення. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків. 2017. С. 90–94.

156. Костюк В. Л., Мельник О. Я. Європейський кодекс соціального забезпечення у контексті новітньої моделі джерел права: проблеми та тенденції. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.) : у 2 т. / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2017. Т.1. С. 535–540.

157. Малюга Л. Ю. Юридична природа міжнародно-правового соціального захисту працівників. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. №1 (79). С. 262–267.

158. Малюга Л. Ю. Європейські соціальні стандарти в контексті права на соціальний захист в Україні. *Альманах міжнародного права*. 2019. Вип. 22. С. 15–25.

159. Мельник В. Поняття та ознаки міжнародно-правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20mvpozi.pdf>

160. Міжнародно-правові акти ООН як джерела права соціального забезпечення. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2017. № 2(16). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n2/17moypsz.pdf>
161. Москаленко О. В. Міжнародні стандарти у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. «Право». 2012. Вип. 18. С. 6.
162. Новосельська І., Котул В. Основне значення міжнародних соціальних стандартів у законодавстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 95–97.
163. Опішняк С. О. Міжнародні соціальні стандарти : порівняльно-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 2. С. 58–63.
164. Ругляк Т. М. Міжнародні акти як джерела права соціального захисту України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. № 37. С. 120–125.
165. Тулянцева В. А. Стандарти соціального захисту в міжнародних правових актах. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П.Є. Казанського* : матеріали Четвертої міжнар. наук. конф. Одеса : Фенікс, 2013. С. 214–217.
166. Шумило М. М. Міжнародні стандарти в сфері соціального захисту. *Університетські наукові записки*. 2012. № 3(43). С. 243–250.
167. Self-employed person. Eurofound. European observatory of working life. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/self-employed-person>
168. Wilkens M. The Many Faces Of Self-Employment In Europe. Social Europe. 26.10.2017. URL: <https://www.socialeurope.eu/many-faces-self-employment-europe>

169. Proposal for a Council Recommendation on access to social protection for workers and the self-employed. 2018. *EUR-lex. Access to European Union Law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2018:0132:FIN>

170. Мульгіна О. В. Зарубіжний досвід правового регулювання соціального захисту самозайнятих осіб та можливість його використання в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 79 (1). С. 328–332.

171. Statistics Netherlands. URL: <https://www.cbs.nl/en-gb/ourservices/methods/definitions?tab=s#id=self-employed-without-employees>

172. Source: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Self-employed>

173. Source: <https://data.oecd.org/entrepreneur/self-employed-without-employees.htm>

174. Case study-Gaps in access to social protection for self-employed without employees in the Netherlands. EUROPEAN COMMISSION. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion Directorate C— Social Affairs. Dr F. Dekker, Dr J. Mevissen and A. Oostveen MSc of Regioplan Policy Research March. 2018. URL: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=19168&langId=en>

175. Self-employed law and legal definition. USLegal. Legal definitions. URL: <https://definitions.uslegal.com/s/self-employed>

176. Mulcahy D. How US Law needs to change to support the self-employed and gig economy. *Harvard Business Review*. 2018. URL: <https://hbr.org/2018/07/how-u-s-law-needs-to-change-to-support-the-self-employed-and-gig-economy>

177. Гнатенко К. В. Щодо визначення сутності та особливостей соціального захисту самозайнятих осіб. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 4. С. 56–59.

178. Гнатенко К. В. Щодо поняття та елементів системи соціального захисту самозайнятих осіб. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2015. Вип. 32. Т. 3. С. 61–63.

179. Кравчук В. Пенсійна реформа: проблеми зайнятості та страхового стажу. Київ, 2019. 25 с.

180. Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу : постанова Каб. Міністрів України від 19.09.2018. №792. *Офіційний вісник України*. 2018. № 80. Ст. 210.

181. Про затвердження Порядку надання допомоги по безробіттю, у тому числі одноразової її виплати для організації безробітним підприємницької діяльності : наказ Мін-ва соціальної політики України від 15.06.2015. № 613. *Офіційний вісник України*. 2015. № 58. Ст. 28.

182. Мульгіна О. В. Щодо законодавчого регулювання соціального захисту самозайнятих в Україні. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. у 2 т. (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Вид-во «Юридика», 2023. Т. 1. С. 518–520.

183. Литвин Ю. О. Особливості соціального захисту сільського населення в ринковій економіці. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 23. С. 124–128.

184. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015. №5/2015. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 6.

185. Деякі питання реалізації Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року : Розпорядження Каб. Міністрів України від 10.05.2018. №292-р. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 90.

186. Моргачов І. В. Альтернативне пенсійне забезпечення самозайнятого населення. *Інтелект XXI*. 2018. № 1. С. 174–178.

187. Гнатенко К. В. Напрями удосконалення соціального захисту самозайнятих осіб. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1. С. 104–106.

188. Mulgina O. V. On the issue of the legal status of a self-employed person in the field of social protection. *The scientific heritage*. 2023. № 107(107). P. 66–70.

189. Yaroshenko O. M., Lutsenko O. Ye. Working in war: the main changes in labour relations and working Conditions under martial law in Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. № 4-2(17). Special Issue. P. 139–155. URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1671006792.pdf

190. Про затвердження Порядку надання допомоги по безробіттю, у тому числі одноразової її виплати для організації безробітним підприємницької діяльності : Наказ Міністерства соціальної політики України від 15. 06. 2015. №613. *Офіційний вісник України*. 2015. №58. стор. 28.

191. Право соціального забезпечення : підручник / [О. М. Ярошенко, А. М. Слюсар, І. А. Ветухова та ін.] ; за заг. ред. О. М. Ярошенка. Харків : Право, 2019. 376 с.

192. Ярошенко О. М., Міць А. М. Самозайнята особа у трудовому праві. Реалізація права на працю і безпека людини в сучасних умовах життєдіяльності : матеріали Х-ї наукової інтернет-конференції студентів і аспірантів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, 25–26 квіт. 2019 р.). Харків : Нац. юрид. ун-т, 2019. С. 388–392.

193. Право соціального забезпечення / редкол. : М. І. Іншин (гол.), О. М. Ярошенко (заст. гол.), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. *Велика українська юридична енциклопедія*. Київ : «Видавництво Людмила», 2020. 911 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких відображені основні результати дослідження:

1. Мульгіна О. В. Сучасний стан правового регулювання самостійної зайнятості в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія “Право”*. 2022. Вип. 74 (1). С. 191–195.
2. Мульгіна О. В. Гарантії самозайнятих осіб у сфері соціального захисту населення України: питання сьогодення. *Соціальне право*. 2022. № 3. С. 56–63.
3. Mulgina O. V. On the issue of the legal status of a self-employed person in the field of social protection. *The scientific heritage*. 2023. № 107(107). P. 66–70.
4. Мульгіна О. В. Зарубіжний досвід правового регулювання соціального захисту самозайнятих осіб та можливість його використання в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія “Право”*. 2023. Вип. 79 (1). С. 328–332.

Наукові праці, в яких засвідчено апробацію матеріалів дослідження:

1. Мульгіна О. В. Самозайнятість як окремий вид зайнятості населення України. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.) / за ред. : М. Р. Аракеляна, К. І. Спасової. Одеса, 2022. С. 176–179.
2. Мульгіна О. В. Особливості правового статусу самозайнятої особи у сфері соціального захисту населення. *Правове забезпечення соціальної сфери* : матеріали XIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 квіт. 2023 р.) / за заг. ред. Г. І. Чанишевої ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. С. 276–279.
3. Мульгіна О. В. Щодо законодавчого регулювання соціального захисту самозайнятих в Україні. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах*

війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Вид-во «Юридика», 2023. Т. 1. С. 518–520.